

múlt-kor

negyedéves TÖRTÉNELMI MAGAZIN www.mult-kor.hu 2011 TAVASZ

ségek
1-es
cellában
oldal

Az ügynökök
még köztünk
járnak
44. oldal

Magyar
régésziker
Egyiptomban
96. oldal

HÓDÍTÓ VILMOS

Hogyan házasodtak
az angol uralkodók?

megjelenését támogatta:

NEMZETI ERŐFORRÁS
MINISZTERIUM

nka
Nemzeti Kulturális Alap

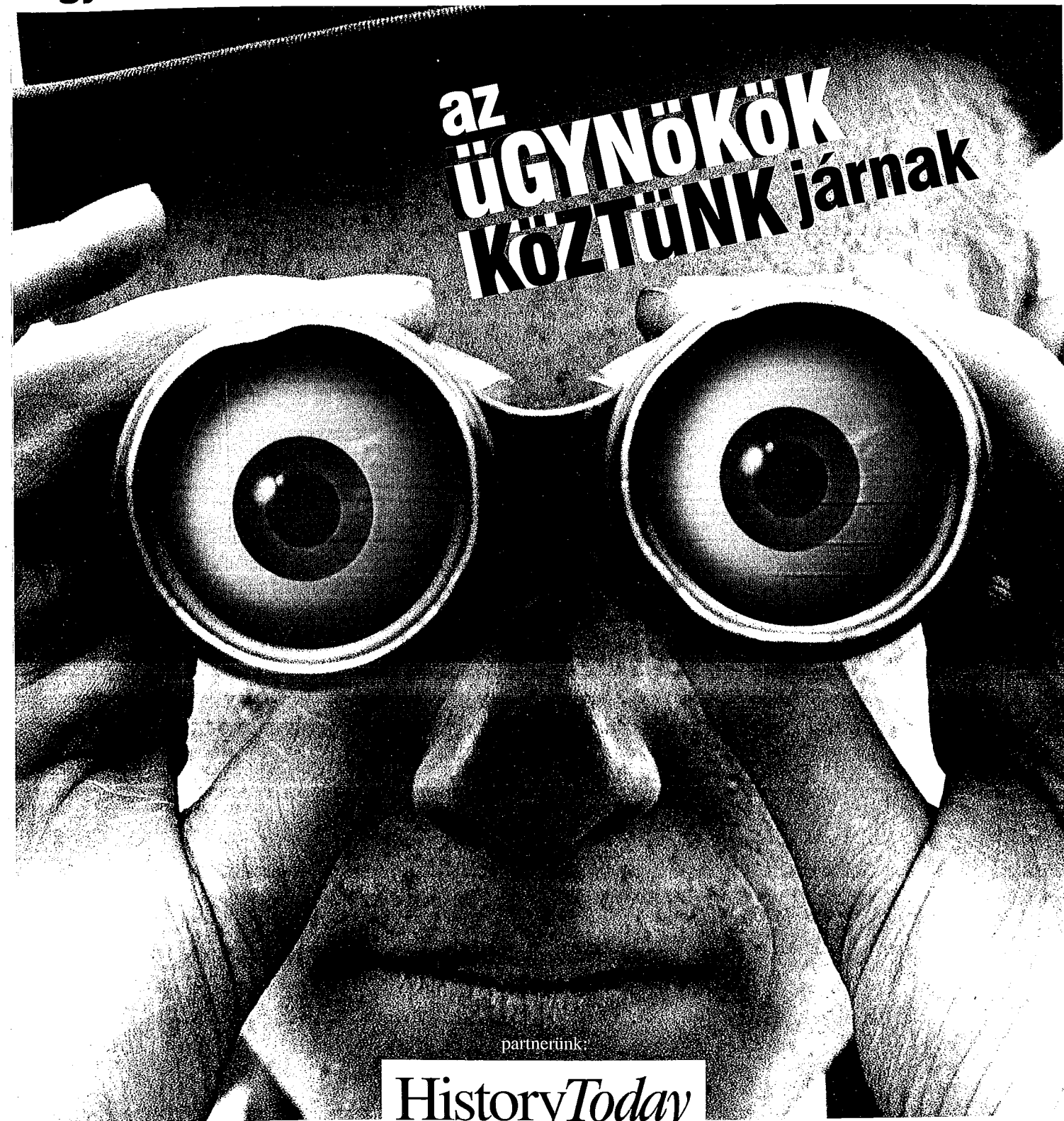
1492 Ft
9 772061 356006 11001

múlt-kor | negyedéves TÖRTÉNELMI MAGAZIN | 2011 TAVASZ

múlt-kor

negyedéves TÖRTÉNELMI MAGAZIN www.mult-kor.hu 2011 TAVASZ

az
ÜGYNÖKÖK
KÖZTÜNK járnak

partnertünk:

HistoryToday

Liszt – a magyar világsiker

Liszt 2011

További információ a Hungarofest által koordinált Liszt Év programjairól:

www.liszt-2011.hu

ROMOKBAN A KULTÚRA

Ötvenhat évig volt a nemzet legjobb színjátszóinak otthona.
A metróépítés miatt berobbantott Blaha Lujza téri épület
haláláról a korabeli újságok csak visszafogottan tudósíthattak.
A Nemzeti Színház utolsó faltöredékei 1965. április 23-án
omlottak le. Az új téátrum felépítésére 1977-ben Gobbi Hilda
téglaajegyakciót hirdetett. Az erre befolyt 265 millió forint végső
sorsáról azóta sincs hír, ezért a Múlt-kor szerkesztősége
szívesen venné, ha valaki felfedné a titkot.

Tartalom

14

Angol uralkodók fura frigyei

Kivégzés, lemondás, halál: az angol királyi házak ezeréves házassági kísérleteit számos tényező befolyásolta. Az uralkodó frigyre lép.

32

Hitler szerint a történelem

A náci történelmi példaképei a Führer kénye-kedve szerint változtak. Középkori császárok látványos felemelkedése és még látványosabb bukása.

46

Miért figyelte Ferenc Józsefet?

A császár tudott felesége és öccse titkos levelezéséről is. Metternich a rendőrség besúgóinak hitt, végül I. Ferenc döntött.

96

Titkok kamrái

Egy eddig feltáratlan helyszínen folytatnak sikerrel kecsegtető ásatásokat magyar egyiptológusok a thébai nyugati parton. Mesél a 344-es sír.

88

Mesés Margat

Az ember, aki hegyre ment föl, és egy középkori keresztes várról jött le. Major Balázs szíriai missziójának mérlege.

102

Rémségek a 301-es parcellában

1989 előtt kétszer végeztek nagyobb sírfeltárást a politikai foglyokat rejtő temetőrészen. Csecsemő- és állati maradványokra senki nem számított.

126

Mesterkém vagy Háy János?

Szabó Miklós a kapitalizmusból kiábrándult férfi volt. Legalábbis a politikai atombombának szánt sajtótájékoztató konklúziója szerint. Egy emigráns arcai.

56

Kémek a porfészekben

Wesselényi és Deák a Balatonban pezsgőzött, utóbbi így írt „titkos üzeneteket” az őket figyelőknek. Besúgók és ügynökök a XIX. századi Magyarországon.

140

Romkert

Az idő vasfoga az edelényi kastélyt sem kímélte. A palota, ahol az ember még a dolgát is csak freskók közt tudja elvégezni...

130

Banán Népköztársaság

Ha azt mondjuk, betűtészta, azt mondják, menza. A korszak, amikor a Sport szelet cserealap volt: a Kádár-rendszer fenéig tejbegrízes kulináriája.

»

108

Egy sosemvolt invázió képei. A kartográfiai remek nyomán tudjuk: miként tervezett Hitler partraszállni az Egyesült Államokban. A meghiúsult terv végül regényekben élt tovább.

»

40

Háború a konyha frontján. „Ha spórolunk az étellel, életet menthetünk” – megtanulták ezt az angol nők is. A fő kérdés, persze, ez volt: miből főzzünk most teát?

70

S Ión Világosság. Itthon 1945-től üldözték a vallást: a „klerikális reakció” a szocializmust gátló „erők” gyűjtőfogalma lett. Az ukáz a pártközpontból jött, egyházi vezető pedig ritkán lehetett olyan személy, aki az állami szervekkel ne ápolt volna szoros kapcsolatot. Világosság fedőnéven hírszerző csoport is „felügyelt”.

»

28

Téglarakás. Átvilágítás: a rendszerváltás neuralgikus pontja és szenvedélyektől fűtött vitatémája. Az első ciklus ráment, konszenzus azóta sincs. Miért maradt el a múltat lezáró katarzis? Válaszok a Lassításban.

»

112

A kommunizmus Való Világa. 1963-ban néhány gyanús kiutés miatt karanténba zárták a Royal Szálló vendégeit és alkalmazottait. A luxusbörtönben féktelenül folyt a pezsgő és a kaviár. És Ámor nyilacska is célba érték.

»

120

Visszatérés a földre. Amikor Varga Zsuzsanna témát választott a doktorijához, mindenkitől csak azt hallotta: megőrültél, kit érdekelnek a téeszek? Az élet a „búzamezős lányt” igazolta.

144

Egy reneszánsz pápa viszontagságokkal teli családi élete. A sors fintora, hogy éppen egy éles szemű művésznek, Tizianónak kellett megfestenie a szentatya egymással viaskodó családtagjainak arcképeit. Pillantás a reneszánsz Vatikán zárt falai és cseppet sem unalmas hétköznapijai mögé. De hova tűnt III. Pál jobb keze?

151

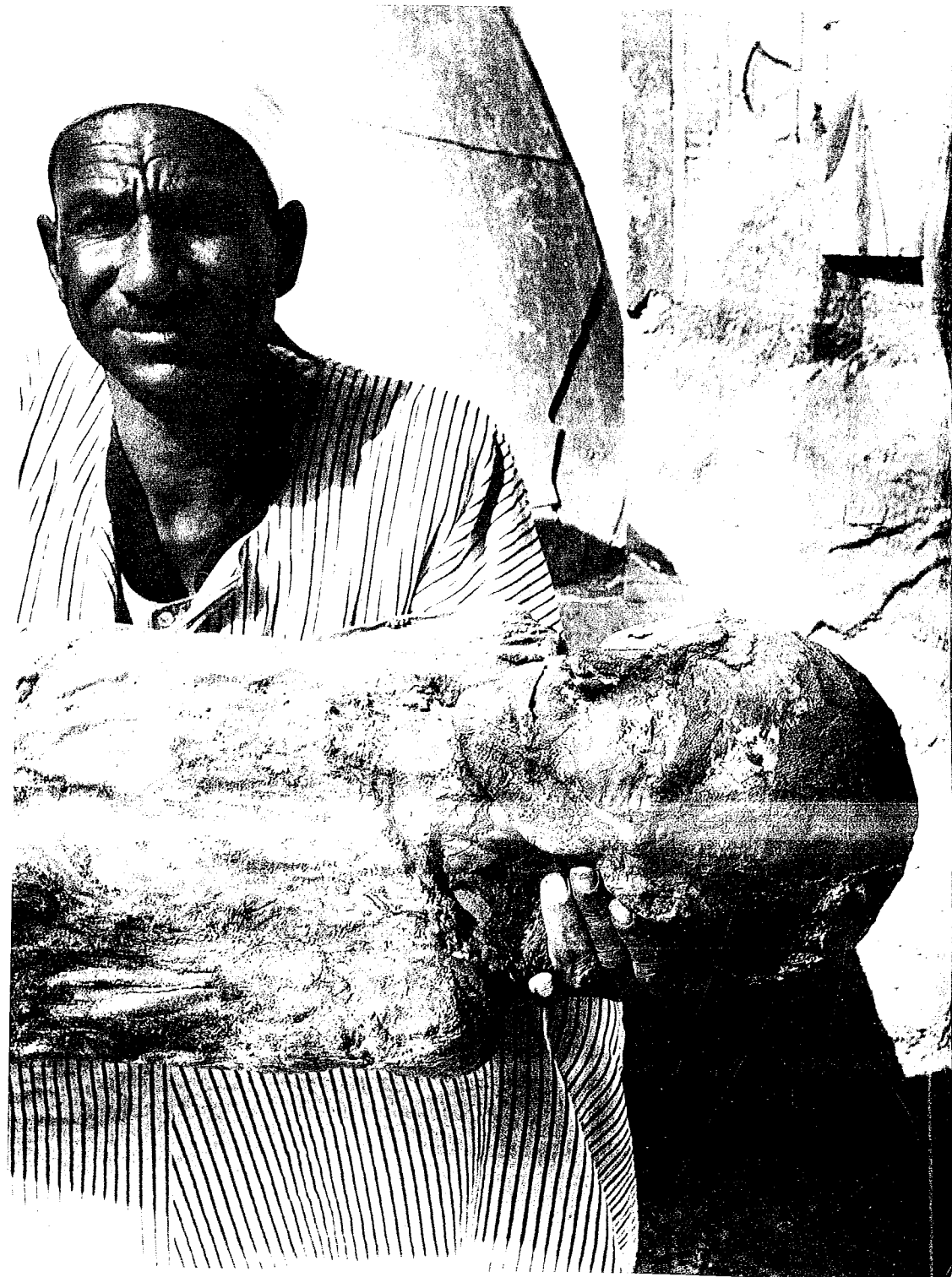
Múzeumi Bónuszok Az új lapszám érkezéig fedezze fel velünk az általunk ajánlott múzeumokat! Történelmi magazinunk jóvoltából 8 intézményben 2 fő 1 jegy árértéket látogathatja a kiállításokat. Múlt-korikum.

„Aki nem ismeri a múltat, az arra ítéltetett, hogy megismételje azt.”
(George Santayana, 1906)

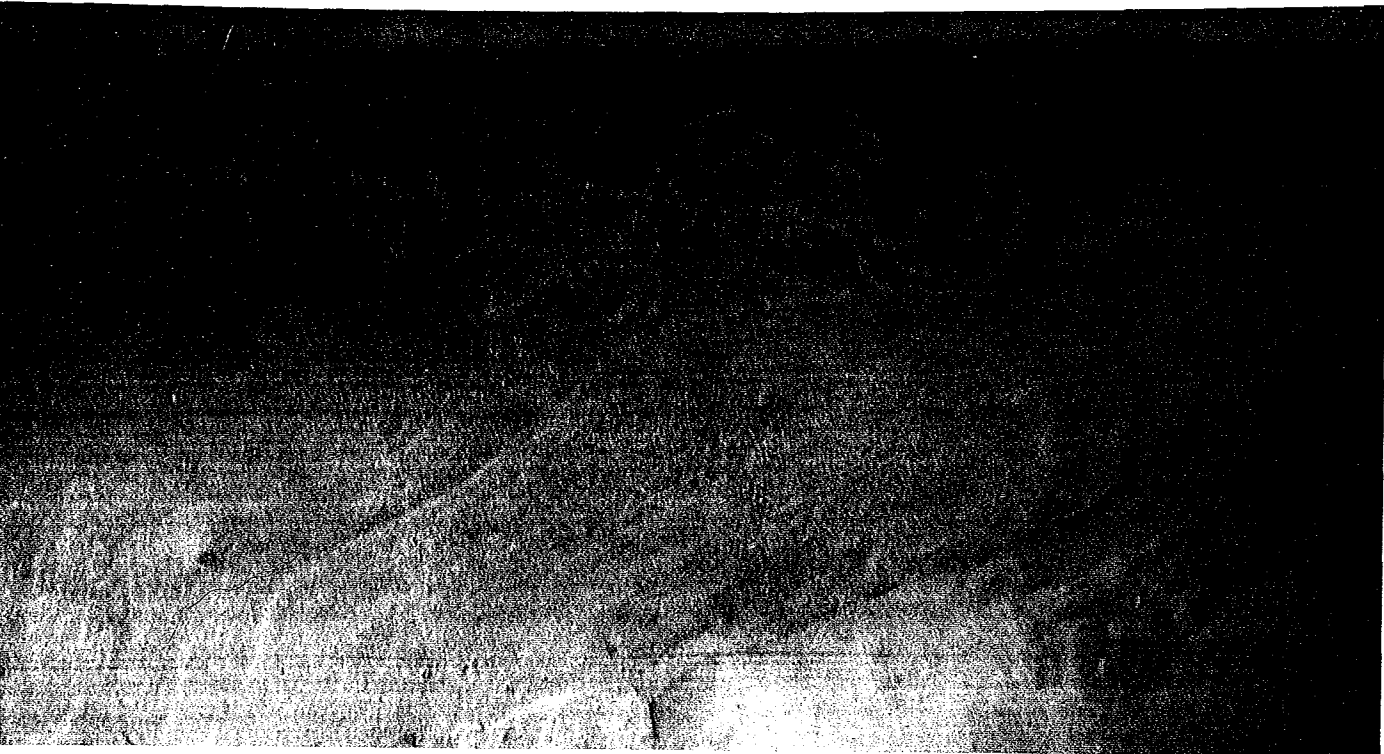
Egyiptom

Most már biztos: a decemberben kezdődött egyiptomi forradalom kulturális veszteségei felbecsülhetetlenek. A kairói Egyiptomi Múzeumban fosztogatók több, Tutanhamon fáraó korából származó szobrot loptak el. Eltűnt továbbá egy mészkőből készült, Ehnaton fáraót ábrázoló szobrocska, valamint egy másik, amelyet feleségéről, Nofertitiről mintáztak. A tettesek a múzeum tűzlépcsőjén jutottak fel a tetőre, ahonnan kötéllel ereszkedtek le az épület belsejébe. A belpolitikai helyzet látszatstabilizálódása megtévesztő: a Magyar Külügyminisztérium utazásra nem javasolt kategóriába helyezte az észak-afrikai országot. Ez azt jelenti, hogy bizonytalan időre búcsút mondhatunk az ókori emlékeknek. Kárpótulásul Olvasóinkat első kézből tájékoztatjuk az Egyiptomban folyó magyar fel-tárás sikeréről (96. oldal)

Ceylon csak a teában marad

A Srí Lanka-i kormány az év első napján úgy döntött: törli a koloniális idősakra emlékeztető Ceylon tagot az összes állami intézménynévből. A délkelet-ázsiai ország 1972-ben lett Ceylonból Srí Lanka; ekkor kiáltották ki a köztársaságot, s szűnt meg a korábbi gyarmattartó, Nagy-Britannia joghatósága. A „múlt” ma olyan patinás nemzeti intézmények nevében lelhető fel, mint a Ceylon Bank vagy a Ceylon Halásznai Vállalat. Mindazonáltal a jogalkotók nem tervezik az ország legfőbb exportcikkének számító tea, a Ceylon Label Tea „minőséget garantáló” márkájának átnevezését.

Veszélyben a pakisztáni sziklarajzok

Mintegy ötvenezer olyan kőkori sziklarajz, továbbá hatezer felirat található Pakisztán északi részén, amely a vandálok pusztítása és a hatóságok hanyagsága miatt komoly veszélyben van. A műemlékvédők – akik nemzetközi konferencián szeretnék felhívni a figyelmet a problémára – amondók: a legfőbb gondot a csekély pénzügyi támogatás és egy, a felbecsülhetetlen értékű műalkotások megőrzésére hivatott múzeum hiánya okozza. A világon százötven olyan vidék létezik, ahol több mint tízezer sziklarajz található egy helyen; köztük van az észak-pakisztáni Gilgit-Baltistan régió a maga prehisztorikus, buddhizmus és „poszt-buddhizmus” kori, egyedülálló felirataival.

Már Kennedy is csiripel

Twitter-üzeneteken keresztül számol be a bostoni John F. Kennedy Presidential Library a demokrata elnök hivatalban töltött ezer napjáról. A @Kennedy1961 néven elérhető oldalon a könyvtár munkatársai videókat és fotókat is közzétesznek az éppen ötven éve megválasztott elnökről. Az első bejegyzés az 1961-es beiktató beszéd szállóigévé nemesedett részlete volt, amellyel Kennedy a liberális államfelfogásról alkotott nézetének alapjait rakta le: „Ne azt kérdezd, Amerika mit tehet érted, hanem hogy te mit tehetsz Amerikáért.” Az elnöki könyvtár a tizenhárom hasonló céllal létrehozott intézmény közül a legnagyobb ilyen jellegű projektet hajtotta végre azzal, hogy a birtokában lévő összes iratot, videót és fotót digitalizálta.

Deportálták Viktória királynő vendégét

Ötévnyi kutatómunka után végre fény derült a világ első, celebritásokra „szakosodott” besurranótolvajának életére. A 14 éves Edward Jones 1838 és 1841 között háromszor is betört a Buckingham palotába, felült a trónra, a királyi könyvtárban olvasgatott, s még a királynő magánlakosztályában is járt. Itt átböngészte a leveleket, de végül a ruhájába rejtett, onnan kikandikáló, a királynő által használt térdnadrág buktatta le. Perét a legnagyobb titoktartás övezte, mivel a hatóságok nem akarták felbosszantani a királyi családot. Jonest Ausztráliába deportálták, ám száműzetése után visszatért Londonba, ahol alkoholista lett; 1893-ben hunyt el, miután részegen leesett egy hídról.

Thatcher transza egy indiai jóstól

Margaret Thatcher indiai kuruzslóval került titkos kapcsolatba azt követően, hogy 1975-ben a toryk vezérévé választották. A Vasladyt annyira elbűvölték az önjelölt vallási tanító, Srí Chandraswamy hatalmpolitikai kérdésekre adott válaszai, hogy a miniszterelnök második találkozásuk alkalmával már vörös ruhában és egy ütött-kopott talizmánnal a nyakában jelent meg. A szakállas guru állítólag megjósolta, hogy Thatcher négy esztendőn belül hatalomra kerül, és több mint egy évtizeden keresztül hivatalban marad. A „spirituális tanácsadó” korábban olyan hírességeket is meggyőzött földöntúli képességéről, mint Nancy Reagan, Elizabeth Taylor vagy éppen a brunei szultán.

Prehógialás kori sírokat tártak fel Nagykőrűben

Az elmúlt fél évszázad egyik legjelentősebb megyei lelet-együttesére, páratlanul gazdag honfoglalás kori temetőre leltek a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Nagykőrűben.

Az ásatásokat Fodor István, a Magyar Nemzeti Múzeum címzetes főigazgatója és Madaras László, a szolnoki Damjanich János Múzeum régésze vezette. Madaras elmondása szerint a közösség olyan gazdag volt aranyban, hogy az szinte egyedülállónak számított a X. század első harmadában. A leleteket látva mind valószínűbbnek tűnik, hogy a Felső-Tisza vidékre telepedett fejedelmi törzs mellett a Közép-Tisza vidéken is létezett jól körülhatárolható szállásterülete egy másik honfoglaló törzsnek.

Összeállította:
Fekete István,
Szecsey István

Forrás: www.mult-kor.hu

MATIAS

*Kóstoljon meg minden
hónapban egy Matias bort
kedvezményes áron!*

2011-BEN MINDEN
HÓNAPBAN KIVÁLASZTJUK
A HÓNAP BORÁT,

amit 30%-os kedvezménnyel
vásárolhat meg
országszerte a kijelölt
Alexandra könyvesboltokban.

A hónap borát keresse
a *Könyvjelző* magazin aktuális
számában az *Ízek és
gondolatok* rovatban, a kijelölt
Alexandra könyvesboltokban,
illetve a www.matias.hu oldalán.

A HÓNAP BORÁT A KIJELÖLT ALEXANDRA BOLTOKBAN VÁSÁROLHATJA MEG,
MELYEK AKTUÁLIS LISTÁJÁT MEGTALÁLJA
A WWW.MATIAS.HU ÉS A WWW.ALEXANDRA.HU HONLAPOKON

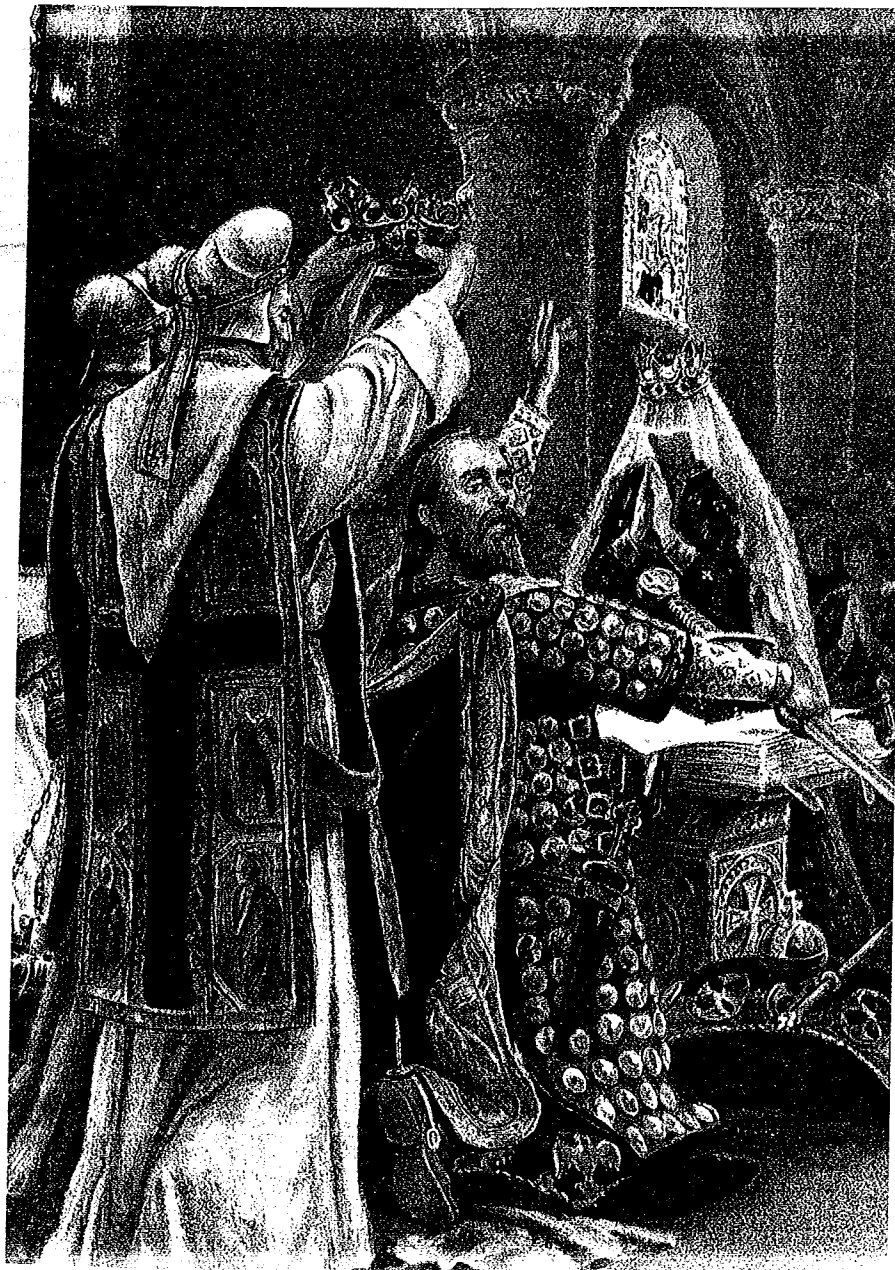
VIII. Edward volt az egyetlen brit trónvárományos, aki a boldogságot – Wallis Simpson, a kétszeresen elvált amerikai asszonyt – választotta az uralkodás helyett. Elődei és utódai másképp döntöttek. Róluk lesz szó a következő oldalakon.

Velich Andrea

Háztól házig

Angol királyi családok és házassági szokásaik

Ha az angol uralkodók dinasztikus kapcsolatai kerülnek szóba, elsőre VIII. Henrik magánéleti kalandozásai jutnak eszünkbe. Ez azonban csupán a felszín: előtte is és utána is voltak bőven a brit trónon, akiknek házasságáról van mit beszélni. A sokszor érdekből kötött frigyekről elmondható: többségük boldogtalan, nem egy esetben gyermektelen volt – utóbbi nem minden esetben az asszony meddősége miatt alakult így, hanem mert az uralkodó jobban vonzódott saját neméhez. A királyi család XX. századi kapcsolatai kiváltképp bővelkedtek meglepetésekben, és sajnos válásokban is. Harminc évvel Diana és Károly násza után a Buckingham-palota most ismét ünnepre készül: a brit trón várományosa, Vilmos herceg április 29-én oltárhoz vezeti a polgári származású Kate Middleton. A fiatal hölgyre – a nemesi rang hiánya miatt – néhányan pífúolnak a palotában. Ez sem példa nélküli. Az angol királyi házak ezeréves történetében ugyanis már minden megesett.

Hitvalló Edward 1045-ben vette nőül Wessex-i Editet, de az angol király annyira vallásos volt, hogy cölibátusa miatt nem sikerült gyümölcsöt fakasztani a frigyből. Mások szerint Edit rokonai miatt nem tervezett hosszú távra Edward, ezért nem háltak el.

denáron való elkerülésében volt érdekelt, így a trónutódlásban a királyi ház protestantizmusa kiemelt és fokozott fontossággal bírt. Ezt aztán a XVII. század polgárháborúját, s a vallási szempontból kétesebb restaurációt követően az ún. középosztály 1688-ban a protestáns (holland) Orániai-ház, illetve az 1701-es trónutódlási törvény révén a szintén protestáns Hannoveri-ház angol trónra ültetésével (1714) biztosította gazdasági-pénzügyi érdekei megőrzésére.

Alább az angol királyi házakat szeretném röviden áttekinteni, s egy-egy példán keresztül azok fontosabb házassági, illetve trónutódlási problémáit szemléltetni, megmutatva, hogy az angol trón jogfolytonossága minden más szempontonál előbbre valónak bizonyult az évszázadok során. S ugyan az angol királyi házak és családok gyakran váltogatták egymást a trónon – a mai napig szaftos történetekkel szórakoztatva az utókort, amelyekből igyekeztem is összegyűjteni egy csokorra valót –, a monarchia intézménye mindezt mindenkor túlélte, s nem csupán az ország politikai intézményrendszere (alkotmányos monarchia) s vallási szerkezete (az angol király/nő 1533 óta mind a mai napig az anglikán egyház feje), hanem az egyéb gazdasági és kulturális aspektusai is a rendszer fennmaradását, folytonosságát szolgálják.

„Editek útján”

Az Angol-Szász Krónika (Anglo-Saxon Chronicle) szerint a Wessex- (más néven Cerdic-) házat az 519 és 534 között uralkodott Cerdic királyról nevezték el, s eleinte az Anglia déli területei (Wessex) felett uralkodó királyokat értették alatta. Legismertebb uralkodója a IX. században élt I. (Nagy) Alfréd volt, aki a dán invázió visszaszorítá-

sával párhuzamosan nagyobb területekre is kiterjesztette a ház fennhatóságát. A normann hódítás (1066) előtt a Wessex-ház utolsó uralkodói közé tartozott Hitvalló Edward is, aki 1045-ben Wessexi Editet (1029–75) vette feleségül. Házasságuk azonban meddő volt, egyes egyházi krónikárok szerint ennek oka Edward cölibátusa lehetett. A legenda szerint Edit családja, a Godwins familia iránti ellenszenv miatt nem akarta ugyanis a frigyet elhárítani. Amikor Edward száműzte Edit családját Angliából 1051-ben, a nőt kolostorba záratta, de a Godwinek visszatérését követően, 1052-ben visszaállították felesége státuszát, sőt, Edward belső tanácsosi körébe is bekerült.

Hitvalló Edward halála után, 1066-ban Edit bátyja, Harold Godwinson, más néven II. Harold került Anglia trónjára. II. Harold húsz éven át élt vadházasságban, ún. „dán módra” Edith Swannesha-val, akitől hat gyermeke született, az egyház azonban e frigyet nem fogadta el érvényesnek. Vitalis krónikája szerint Harold ugyan hivatalosan eljegyezte Hódító Vilmos lányát, Adelizát, de sosem vette nőül. Helyette trónra kerülését követően, 1066-ban Mercia grófjának lányát, egy másik Editet vett feleségül. Két fiuk született, akik apjuk halála után Írországba menekülve sikertelen lázadást szítottak a normannok ellen. II. Harold tíz hónapig ült az angol trónon, mielőtt 1066. októ-

ber 14-én Hódító Vilmos megölte a hastingsi ütközetben. Harold azon három angol király egyike – Oroszlánszívű Richárd és III. Richárd mellett –, aki csatában vesztette életét. Hódító Vilmos, a Normandiai-ház első uralkodójaként 1066 karácsonyán

II. Harold húszéves „vadházassága”

egy másik Edittel, a dán Edith Swannesha-val hatszor gyümölcsözőbb volt.

Mégsem a hat gyermekből került ki a következő uralkodó.

Bár Harold eljegyezte Hódító Vilmos lányát, Adelizát, sosem vette nőül.

Póru is járt a hastingsi ütközetben.

királlyá koronáztatta magát a Westminsteri Apátságban. A normann hódítást a Godwin család tagjai közül egyedül Wessex-i Edit élte túl. Férje, Hitvalló Edward mellett temették el a Westminsteri Apátságban. (A művészettörténész Carola Hicks nemrégiben Editnek tulajdonította a normann hódítást képekben megörökítő Bayeux-i faliszőnyeget.)

A Wessex-ház utóda, a Normandiai-ház (1066–1154) nem csupán a feudális struktúra angol meghonosításáról, hanem terjeszkedését szolgáló házasságpolitikájáról is jól ismert.

I. Henrik (1068–1135) Hódító Vilmos negye-

II. Edward és Francia Izabella házassága – a négy közös gyerek ellenére – pocsék volt. Edward rendre elhanyagolta szépséges feleségét, akit egyszerűen csak Franciaország nőstényfarkasának hívtak. A korabeli krónikák nem köntőfalaztak: a királyt saját neméhez való vonzódással vádolták meg.

dik fiaként az 1100-ban „végzetes vadászbalesetben” elhunyt fivérét, II. Vimost követte a trónon, különös körülmények közt. (Különös egybeesés: Hódító Vilmostól éppen legkisebb fia, Henrik nem örökölt sem koronát, sem hercegséget, s testvére, II. Vilmos „véletlen” vadászbalesetét követően éppen ő volt a „közelben”, hogy a winchesteri kincstárat és a koronát magához vegye, s királlyá koronáztassa magát, mielőtt másik bátyja, Robert visszatér a keresztes hadjáratból, hogy aztán Robertet, Normandia hercegét is legyőzve újraegyesítse Angliát és Normandiát 1106-ban.) A krónikások I. Henriket „tanult”, illetve az „igazság bajnoka” jelzőkkel illetik, melyek latin és jogi műveltségére utalnak, s az igazságszolgáltatási reformjára emlékeztetnek. I. Henrik ambiciózus politikájába illik, hogy 1100-ban feleségül vette a skót király lányát, Editet, s e friggyel egyesítette a régi angol és az új normann vonalat. A normann urak elégedetlenségét látva Edit nevét Matildára változtatta, míg I. (Normandiai) Henrik az angol-szász népesség számára vált elfogadhatóbbá e házasság révén. Négy gyermekük született Matilda 1118-ban bekövetkezett haláláig, ám egyetlen fiuk hajószerencsétlenségben meghalt. Henrik 1121-ben újra-nősült, feleségül véve a brabanti herceg lányát, Adelizát, ám házasságuk gyermektelen maradt. Fiúörökös híján I. Henrik fel eskette a nemességet lánya, Matilda, V. Henrik német-római császár özvegyének angol trónutódlására. Henriknek amúgy több mint húsz fattyúgyermek született számos szeretőjétől, s ezzel rekordtartó a házasságon kívüli angol királyi sarjakat illetően. Gyermeküket rangra emelte, akik ezáltal később politikai-diplomáciai szerepet játszottak Henrik ambiciózus terveinek megvalósításában s a birodalom összetartásában.

„Idegen asszonyok hozományai a Plantagenet-házban”

Az Anjou/Plantagenet-ház első tagja – I. Henrik lányának, Matildának és Anjou hercegeinek közös gyermeke – volt II. Henrik (1154–89), aki Acquitániai Eleonórát vette feleségül. Acquitániai Eleonóra először (1137–1152) VII. Lajos francia király felesége volt, akitől két lánya született. 1152-ben azonban francia házasságát közös meg-

egyezőssel semmisnek nyilvánították. s 1154-ben hozzáment II. Henrik angol királyhoz, akitől 5 fia – köztük a későbbi uralkodók, I. (Oroszlánszívű) Richárd és I. (Földnélküli) János –, továbbá 3 lánya született. Eleonóra tetemes hozományát, Acquitania hercegségét 15 évesen örökölte, később ez a terület Anglia és Franciaország közt állandó konfliktus forrása lett. Henrik rendszeres hűtlensége Eleonórát lázadó fia mellé állította 1173-ban. A lázadás leverését követően Henrik bebörtönözte fiát és feleségét, így Eleonóra házi őrizetben raboskodott 15 éven át, egészen II. Henrik 1189-ben bekövetkezett haláláig. Fia, I. (Oroszlánszívű) Richárd keresztes hadjárata idején, a király távollétében Eleonóra irányította az országot, s megakadályozta másik fia, János puccskísérletét. Eleonórának 1194-ben sikerült megbékéltetnie fiait egymással, s így biztosítani I. János zökkenőmentes trónutódlását 1199-ben.

A híres középkori királynék sorába tartozik II. Edward (1308–1327) felesége, Francia Izabella (1295–1358) is. Edward 1308-ban vette feleségül Francia Izabellát, IV. (Szép) Fülöp lányát, ám házasságuk nem sikerült, Edward ugyanis gyerekkori barátjával, bizalmasával, Piers Gavestonnal (annak halála után pedig a Despenser fiúkkal) töltötte ideje javát, akikkel a politikai retorika szintjén „a nemesek visszaszorítására törekedett”, a korabeli krónikák ugyanakkor fajtalankodásról, valamint a király homo-, illetve bisexualitásáról számoltak be. II. Edwardnak Francia Izabellától ugyan két fia és két lánya is született (egyik fia később III. Edward néven a Százéves Háború elindítójaként és a Térdszalagrend megalapítójaként került az angol történelemkönyvekbe), illetve egy házasságon kívül született fiáról (Adam Fitz-Roy) is tudunk. A Westminster-krónika hűtlenséggel vádolta II. Edwardot, hogy „Gaveston kedvéért elhanyagolja szépséges feleségét”, a később íródott Meaux-krónika azonban már egyenesen szodómiát emlegetett, Christopher Marlowe drámái pedig tovább erősítették ezt a nézetet. Annyi bizonyos, hogy a 12 éves Francia Izabella már házasságuk első évében levélben panaszkodott apjának arról, hogy férje, Edward elhanyagolja őt. Izabellát Franciaország „nőstényfarkasának” hívták, s mind

III. Edward pápai engedéllyel unokahúgát, Philippa of Hainault-t vette nőül. Négy gyermekük született, köztük a népszerű lovag, a híres katonavezér, Edward, a Fekete Herceg. Edward és Philippa negyvenéves házassága többnyire boldogságban telt – pedig a király a vége felé félre-félre kacsintgatott.

szépségéről, mind intelligenciájáról és diplomácia tehetségéről híres volt. Gavestonnal is jó viszonyra törekedett, ám a király második kegyencét, Hugh Despensert már nem tudta elfogadni, s házasságuk 1325-re mély válságba került. Diplomácia céllal Franciaországba utazva viszonyt kezdett Roger Mortimerrel, akivel szövetségre lépett férje és a Despenserek lemondatására. Izabella 1326-ban egy kisebb zsoldosereggel tért vissza Angliába; sikerült II. Edwardot lemondatnia, s megkoronázott fia, III. Edward mellett régensnek kiáltotta ki magát. A közvélekedés szerint Izabella később meggyilkoltatta férjét. Izabella és Mortimer uralma azonban nem volt hosszú életű

főként költekező életvitelük és a skót háborúk vezettek anyagi, majd politikai ellehetlenedésükhöz. Végül 1330-ban III. Edward megfosztotta birtokaitól és kivégeztette Mortimert, ugyanakkor édesanyjának, Izabellának megkegyelmezett. Ő rangjának megfelelően, kényelmesen élhetett 1358-ban bekövetkezett haláláig.

20 III. Edward (1327–1377) 1328-ban kelt egybe unokahúgával, Philippa of Hainault-val (1314–1369) XXII. János pápa külön engedélyével. Philippának négy gyermeke született a királytól, köztük a híres lovag s

Új asszony érkezik a Házhöz.

II. Richárd első felesége Bohémi Anna volt, de a frigy zátonyra futott – csakúgy, mint az Annát Albionba vivő hajó, tehát az előjelek sem voltak túl biztatóak. Ennél több pedig nem is kellett a XIV. század emberének. Richárd új felesége Valois Izabella volt. A hölgy hatéves kora miatt az utódlás kérdése némileg kitolódott, minek nyomán lázadás tört ki: a Rózsák virágba borultak.

katonai vezér, Edward, a Fekete herceg (the Black Prince). Több éven át volt régens, míg Edward király külhonban csatázott. Népszerűségét kedvessége és hűsége mellett irgalmának is köszönhetette, 1347-ben rábeszélte a királyt, hogy kímélje meg az angolok által elfoglalt Calais lakosságát; népszerűsége ugyanakkor segített biztosítani az ország békéjét III. Edward hosszú, fél évszázados uralma alatt. Negyvenéves házasságuk többnyire boldog volt, még a király uralkodása vége felé udvarhölgyével, Alice Perersszel folytatott viszonya ellenére is. Philippa a Westminsteri Apátságban, méltó rangban, alabástrom sírban lett eltemetve.

Bár nem koronázták királlyá, hasonlóan híres lett III. Edward elsőszülött fiának s trónörökösének, Edwardnak, a Fekete hercegnek a házassága: ő – a királyi pár tiltakozása ellenére – Kenti Johannát (1328–1385), a „szép kenti szüzet” vette nőül, akit Froissart krónikája „a legszebb és legszeretőbb angol nőnek” nevezett. Egyrészt Johannának még élt exférje, gyermekei apja, Salisbury grófja, ráadásul e frigyhez VI. Ince pápa külön engedélye kellett, mivel Johanna és Edward

herceg elsőfokú unokatestvérek voltak. 1340-ben kötött titkos házasságuk érvénytelen lett volna a külön engedély nélkül, ám III. Edward nyomására a pápa végül megadta azt, így 1361-ben összeházasodhattak a windsori kastélyban. 1362-ben a Fekete herceg Aquitánia hercege lett, így Johannával a hercegség fővárosába, Bordeauxba költözött a következő kilenc évre. Két fiuk született: a hatévesen elhunyt Edward és a később megkoronázott (II.) Richárd. (A Fekete herceg 1376-ban halt meg Westminsterben, egy évvel apja, III. Edward király előtt, így fia, III. Edward unokája, a 10 éves Richárd örökölte az angol trónt 1377-ben.)

II. Richárd gyümölcstelen házasságai, lemondása (1399)

II. Richárd (1377–1399), a Fekete herceg fia 1367-ben francia földön született, s nőtt is fel, így francia szimpatizánsként ellenezte a nagyapja által a franciák ellen kezdett Százéves Háború folytatását – ami viszont sértette az angol háborús párt érdekeit. A Wylton Dyptich című szárnyasoltáron „imádkozó s térdeplő” II. Richárdot érzé-

kenysége, vallásossága, s franciahoni gyekkora békepártivá tette, így a Százéves Háború útjából történő félreállítását elkerülhetetlenné vált 1399-re. II. Richárd Bohémi Annát, IV. Károly német-római császár lányát, a későbbi Zsigmond császár testvérét vette feleségül 1382-ben VI. Orbán pápa külön engedélyével (a nagy egyházszakadás során Orbán saját pozícióit akarta javítani az angol király szövetségével az ellenlábas franciapárti Kelemen pápa ellen.) Anna nem kapott hozományt, sőt Richárd fizetett 13 000 fontot a kezéért. Walsingham krónikája a házasság „rossz ómenének” tartotta, hogy az Angliába érkező Anna hajója ripityára tört partraszállását követően. A királyné valóban nem szült gyermeket, a krónikásoktól mégis a „jó” jelzést nyerte el irgalmáért, valamint – a szokás szerint „feketítő” krónikások szerint – kissé örült Richárd király lecsillapításáért. Walsingham krónikája viszont Richárdot később homoszexualitással vádolta a Robert de Vere gróffal való szoros barátsága miatt. Anna halála után Richárd a hatéves Valois Izabellát, VI. Károly francia király lányát vette nőül 1396-ban egy, a franciákkal kötendő

roke-ot, az kisebb sereggel visszatérve lemondatta a háborúellenes királyt, magát pedig IV. Henrik néven királlyá kiáltotta ki az őt legitimáló parlamenttel. Ez lett aztán a III. Edward után yorki és lancasteri ágra szétvált Plantagenet család széthullásának, továbbá a Rózsák Háborúja néven elhíresült XV. századi polgárháborúnak az előjátéka. A Towerben, majd a Pontefract várában fogvatartott Richárd a korabeli legenda szerint éhen halt.

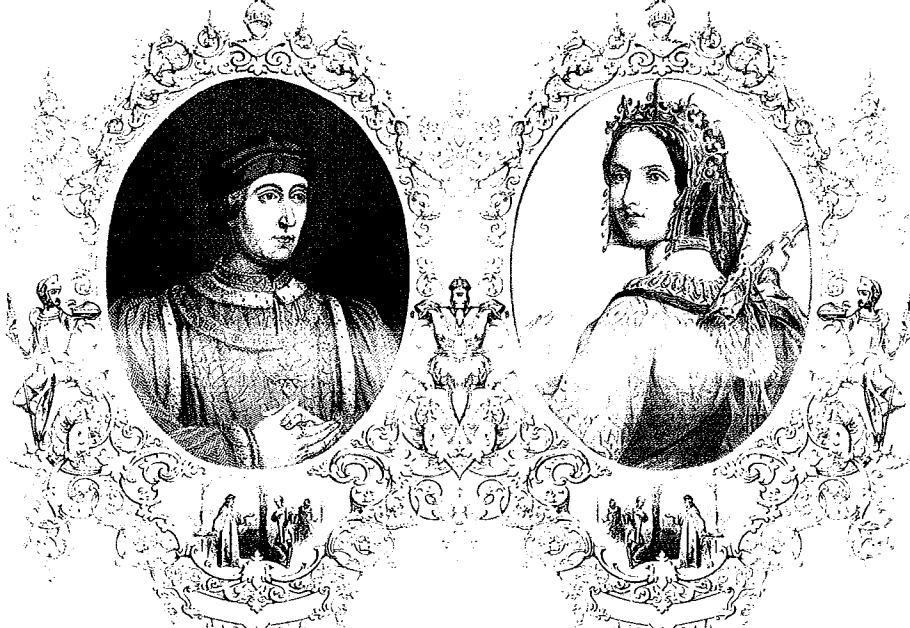
A Lancaster-ház: az „örült” VI. Henrik (1422–1461) házassága és lemondatása

VI. Henriket 1461 tavaszán lemondatta és bebörtönöztette unokatestvére, Yorki Edward, aki aztán IV. Edward néven lett uralkodó. Az elborult elméjű VI. Henrik „végigdudorászta” a sorsát s uralkodását megpecsételő második St Albans-i csatát. A király és a királyné, Anjou Margit Skóciába menekült, hogy megszervezzék a restaurációt. Henriket azonban IV. Edward seregei elfogták 1465-ben, s a Towerbe zárták. Anjou Margit azonban a francia királlyal, XI. Lajos-

ciózus lévén hadat üzent Burgundiának, amely viszont visszasegítette IV. Edwardot a trónra. A Lancaster-házra nézve végzetes volt, hogy VI. Henrik utóda, Edward herceg meghalt a csatában, VI. Henriket pedig újra a Towerba zárták, ahol hamarosan elhunyt. Fennáll a gyanú, hogy nem „bánata emésztette el”, hanem politikai rivalisa, IV. Edward ölette meg.

A gyönyörű, érett, erős akaratú és szenvedélyes Anjou Margit 15 évesen ment hozzá VI. Henrikhez. Francia király nagybátyja, VII. Károly csak azzal a feltétellel adta áldását unokahúga s a francia koronára pályázó rivalisa, VI. Henrik frigyéhez, hogy cserébe az angolok átengedik Maine és Anjou területét. Ez hatalmas áldozat volt, hisz a több évszázados harc nyeresége forgott kockán. A házassági áldozat magyarázható azzal, hogy amikor VI. Henrik elvette Anjou Margitot, elmeállapota már nem volt stabil. Egyetlen fiuk, Edward születésekor, 1453-ban pedig összeomlott, minekutána még az apaságot is elvitták tőle: az a pletyka járta, hogy Edward vagy Edmund Beaufort vagy James Butler gyer-

Anjou Margit 15 évesen ment feleségül VI. Henrikhez, aki még véres harcok árán megszerzett területeket is hajlandó volt átengedni a francia királynak imádkozó hölgye kezéért. Henrik amúgy sem stabil elmeállapota azonban fia születésekor végképp megbomlott, így élete hátralévő részét hol a trónon, hol a Towerban töltötte.

28 éves béke keretében. Ezzel Richárd békétörekvése megerősödött, de az angol trón utódlásának esélye nagyban csökkent, márpedig az angol nemesség egyiket sem nézte jó szemmel. Lázadás tört ki. Amikor nagybátyja, John of Gaunt halála után, 1399-ben kitagadta s száműzte nagybátyja fiát, azaz unokatestvérét, Henry Bolingb-

sal, az Edward ellen forduló Richard Neville, Warwick grófjával (akit az utókor a „királycsinálólként” ismer), valamint Clarence hercegével szövetkezve 1470-ben hat hónapra visszaültette bábnak az örült VI. Henrik királyt Anglia trónjára, ám valójában Warwick és Clarence irányította az országot. Warwick azonban túlzottan ambi-

meke; persze ez a tény az ellenséges tábor, a York-ház malmára hajtotta volna a vizet. A pár Greenwichben visszavonultan, békésen nevelte a trónörököst mindaddig, amíg Richard Plantagenet, York harmadik hercege régens nem lett 1453 és 54 között, s el nem kezdett a király lemondatásán munkálkodni.

A York-ház: IV. Edward (1461–1483) rangon aluli angol frigye

A korábban említett híres – főként külföldi – királynék után többszörös felháborodást keltett IV. Edward választása, aki közrangú angol családba nősült be Woodville Erzsébettel kötött házasságával. Testvére, s halála után gyermekei nagybátyja, gyámja, majd a korona elbitorlója, III. Richárd 1484-ben Woodville Erzsébetet boszorkánysággal vádolta meg. Anne Sutton és Livia Visser-Fuchs a közelmúltbeli kutatásaikban Woodville Erzsébet keresztény hitét dokumentálják, napi háromszori imádságai és zárandokútjai mellett ő alapította a Szent Erasmus kápolnát a Westminsteri Apátság-

nia első feleségétől, Aragóniai Katalintól. Ez valójában nem válásról szólt, hanem a házasság érvénytelenítéséről (annulment), amelyet azonban a pápa politikai okokból nem mert megadni: a lépés Aragóniai Katalin jogfosztását jelentette volna, aki viszont unokaöccse, V. Károly spanyol király s egyben német-római császár védelmét élvezte. Így az angol király a pápasággal való szakításra kényszerült, s „válásának” melléktermékeként lett „a hit védelmezőjéből” VIII. Henrik az angol egyház feje.

A Tudor-ház házasságpolitikájából szintén izgalmas fejezet a kevésbé ismert VII. Henrik házasságdiplomáciája. A lancasteri ágból származó VII. (Tudor) Henrik a házas-

ság stratégiai megközelítését IV. Edward lánya, Yorki Erzsébet feleségül vételével kezdte, s az immár a Tudor néven egyesített Lancaster-York-házból származó közös gyermekeik szomszédos (tehát stratégiai fontosságú) és nagy presztízsű országok családjába való beházasításával folytatta. Ismert az elsőszülött fiúnak, Arthur hercegnek a nemrégiben egyesített, ekként megerősödött spanyol királyság hercegnőjével, Aragónia Katalinnal való frigye, majd ezt követően az Anglia jövőjét meghatározó skót házasság (Tudor Margit és IV. Jakab frigye); illetve kisebbik lánya, Tudor Mária tervezett házassága 1508-ban a későbbi V. Károlyval, és Arthur 1501-ben bekövetkezett halálát követően a spanyol szövetség megtartását célzó Aragóniai Katalinnal kötött házasság Henrik fiára (a későbbi VIII. Henrikre) való átöröklítése. Kevésbé ismert viszont, hogy az idősödő, s vallásos hírben járó VII. Henrik király maga is fontolgatta az újabb nősülést felesége, Yorki Erzsébet 1503-ban bekövetkezett halála után, ám mind a spanyol származású, de Németalföldön regnáló özvegy, (Örült) Kasztíliai Johanna, mind a megözvegyült savoyai hercegnő, Savoyai Margit kikoszarozta, így maga is özvegyként halt meg.

I. Erzsébet gyerektelensége miatt 1603-ban a Tudorokat követő Stuart-ház (1603–1649, illetve restaurációjuk: 1660–1688) mondható talán a leghányattatottabb angol királyi családnak.

Az egyetlen kivégzett angol királyra, I. Károlyra lesújtott végzet előszelét láthatjuk a soha angol trónra nem került Stuart Mária életében s kudarcában. Stuart Mária V. Jakab skót király és a francia Guise Mária egyetlen gyermeke volt. Hatnapos volt édesapja elvesztésekor, s kilenc hónaposan koronázták skót királynővé. 1558-ban feleségül ment a francia trón várományosához, Ferenc koronaherceghez, aki a következő évben II. Ferencként lépett a francia trónra. Stuart Mária azonban egy éven belül, 1560-ban megözvegyült, s ekkor visszatért hazájába, Skóciába. 1561-ben Mária újra férjhez ment, ezúttal unokatestvéréhez, Stuart Henrikhez, Lord Darnley-hoz. (A család a nevét amúgy eredetileg Stewartként írta, az írás-

módot maga Stuart Mária változtatta át a franciásan helyes Stuart betűzésre.) Házasságukat 1567-ben azonban szó szerint „nagy megrázkódtatás” érte: felrobbantották házukat. Darnley meghalt, ám felettébb furcsa, hogy Darnley-t a kertben megfojtva találták. Mária népszerűségét nem növelte, hogy hamarosan hozzáment Darnley vélt gyilkosához, James Hepburnhoz, Bothwell negyedik grófjához. A pár elleni felkelés során Stuart Mária Loch Leven kastélyába börtönözték be, s egyéves fia, VI. Jakab javára lemondatták trónjáról. Sikertelen trónvisszaszerzési kísérletét követően Stuart Mária az unokatestvére, I. Erzsébet angol királynő oltalmát kérte. Stuart Mária a gyerektelen Erzsébet utódként remélte az angol koronát örökölni, és sok angol katolikus is reménykedett ebben a rekatolizációt jelentő fordulatban. Máriaért ezért számos angol katolikus felkelésbe belekeverték (az északi lázadástól kezdve a Ridolfi-összeesküvésen át a végül halálos ítéletét jelentő, 1586-os Babington-összeesküvésig), minekutána Erzsébet a kivégzése mellett döntött. A sors iróniaként azonban a gyerektelen Erzsébet trónját Stuart Mária fia, I. Jakab örökölte meg 1603-ban.

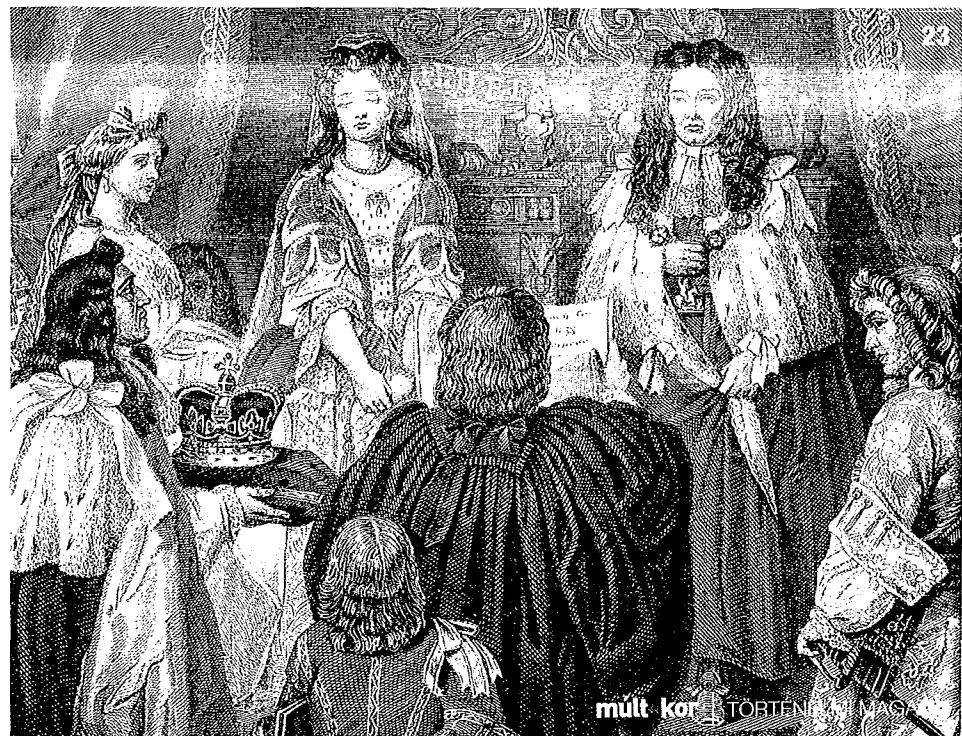
A polgárháborút követő restauráció alatt került a trónra II. Károly után utolsó katolikus uralkodóként II. (illetve Skóciában VII.) Jakab (1633–1701) 1685-ben. Mikor azonban katolikus utóda született, a rekatolizáció lehetőségétől megrettent nemesek meghívták a trónra Mária lánya férjét, azaz vejét, III. (Orániai) Vilmost 1688-ban. II. Jakab első botrányát Károly király miniszterének lánya, a közsorból származó Anne Hyde elcsábítása, teherbe ejtése, majd a szülők egybehangzó tiltakozása ellenére való feleségül vétele jelentette 1660-ban. Első közös gyermekük, Károly két hónapra született, ám gyermekágyban meghalt, ahogy további 5 gyermekük is. Csak két lányuk, Mária és Anna élte meg a nagykorúságot. (Samuel Pepys lejegyzése szerint Jakab jó apa volt, köznap emberként foglalkozott gyermekeivel. Felesége nagyon szerette, szilárdan állt mellette – számos szeretője ellenére is – 1671-ben bekövetkezett haláláig.)

II. Károly ellenezte testvére, Jakab későbbi rekatolizálását, s megtiltotta, hogy Jakab lányait, Mária és Annát katolikusként neveljék, így kerülhettek később trónra protestáns nevelésükből adódóan, mint a Stuart-ház utolsó leszármazottai. Károly ugyanakkor hozzájárult, hogy testvére, Jakab katolikus nőt vegyen feleségül másodszor a 15 éves Modenai Mária személyében 1673-ban. 1688-ban III. Vilmos és II. Mária protestáns társuralkodóként lépett trónra, s a boyne-i csatában legyőzte a restaurációra készülő Jakabot 1690-ben, aki eztán a francia udvarba menekült, ahol élete hátralevő részét, unokatestvére és katolikus szövetségese, XIV. Lajos udvarában töltötte.

VIII. Henrik „nőügyei” és házassági szokásai jól ismertek az utókor számára. Stuart Mária, az angol trón legkitartóbb várományosának magánéleti kalandozásai viszont már nem annyira: háromszor jártult oltár elé. Első férje II. Ferenc francia király volt. Az ő korai elvesztése után unokatestvéréhez ment nőül: Lord Darnley azonban meghalt, amikor felrobbant a házuk – megfojtották... Mária végül James Hepburnt választotta, Bothwell negyedik grófját, második férje gyilkosát.

Vilmos szintén családjából választott: unokatestvérét vette feleségül, de ők is gyermekáldás nélkül maradtak. A kortársak szerint nem véletlenül. Vilmos körül gyanúsán sok volt a férfi udvaronc.

A Stuartokat tehát III. (Orániai) Vilmos révén az Orániai-ház követte.

III. Vilmos (1650–1702) 1672-től Hollandia helytartója volt, 1689-től angol és ír király, illetve II. Vilmosként Skócia királya apósa, II. Jakab lemondatását követően haláláig, 1694-ig. Protestáns uralkodóként hosszan tartó háborúkat vívott a katolikus európai országok ellen. A franciák elleni háború során Vilmos feleségül vette unokatestvérét, II. (Stuart) Máriát politikai helyzetének megszilárdítására. Mária teherbe esett, de elvetélt, így a pár gyermektelen maradt. Vilmosnak csak egyetlen bevallott szeretőjéről tudunk, Villiers Erzsébetről, ám számos pamflet írt a király homoszexuális hajlamáról. Igaz, hogy több holland férfi a kegyence volt, s a kortársak gyermektelenségét, a megszokott udvari minta szerint a tucatnyi szerető és fattyú hiányát homo-, illetve biszexualitásával magyarázták. Mária halála után őt testvére, Anna királynő (1701–14) követte a trónon utolsó Stuart uralkodóként.

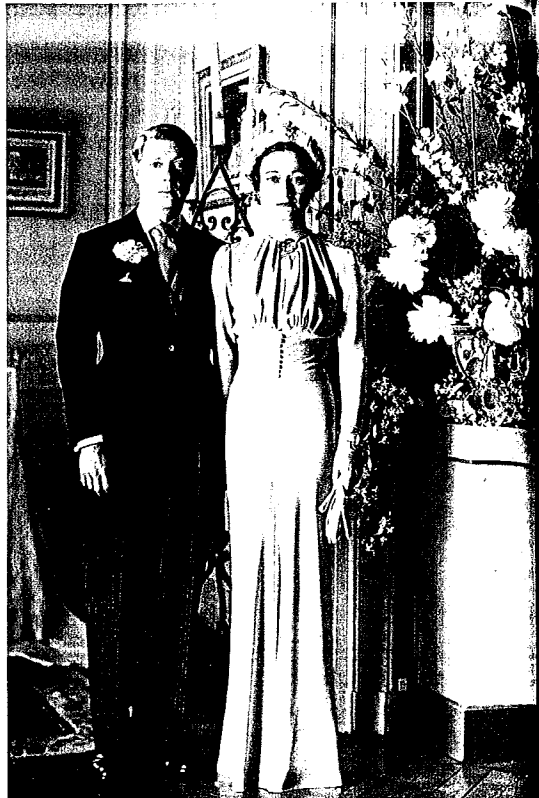
A Hannoveri-ház

I. György (1660–1727) 1698-tól a Német-Római Császárság részét képező protestáns Hanover fejedelme volt, 1714-től pedig Stuart Anna utóda Anglia, Skócia és Írország trónján az 1701-es protestáns trónutódlási törvény értelmében, annak ellenére, hogy Annának sokkal több közeli rokona lett volna, ám azok nem voltak protestánsok. I. György uralkodása alatt alakul ki a kabinet rendszere, s Nagy-Britannia első hivatalos miniszterelnöke, Sir Robert Walpole 1721-ben lép hivatalba. I. György unokatestvérét, a jó hozománnyal bíró, de kevésbé előkelő családból származó Celle-i Szófia-Dorotheát vette feleségül, aki egy György nevű fiútóddal és később egy lánygyermekkel ajándékozta meg. A pár később elhidegült, s I. György szabadidejét inkább szeretőjével, Schulenburgi Melusine-nal töltötte, akitől két lánya is született. Mindeközben felesége, Szófia-Dorothea svéd herceg szeretőjével mulatta idejét, akit 1694-ben megöltek – feltehetőleg György király beleegyezésével a további botrányok elkerülése végett. Eztán a királyi pár házasságát felbontották, mondván, hogy Szófia-Dorothea elhanyagolta házastársi kötelezettségeit,

majd a király – apja beleegyezésével – Ahlden várába záratta volt feleségét. Haláláig, harminc éven át raboskodott ott mind gyermekei, mind apja láthatásától eltiltva, s bár némi apanázzsal ellátták, sem újbóli férjhez menetelét, sem őrizet nélküli sétáit nem engedélyezték.

A házasság növekvő fontosságának elismerését jelenti az 1772-es Királyi Házasságokról (Royal Marriages Act of 1772) hozott, s

Viktória és Albert példát mutatott szerelemből és hűségből.

A királynő unokatestvérét választotta párjaul.

A renitens VIII. Edward inkább a boldogságot kereste.

A kétszeresen elvált Wallis Simpson miatt 1936-ban lemondott az angol trónról.

Windsor hercege 1972-ben hunyt el, Simpson végig kitartott mellette.

II. Erzsébet és Fülöp herceg

1947-ben kötött házassága olyan stabil, mint a brit monarchia.

Nem úgy gyermekeiké:

a 4 csemetéből 3 újrázott. Mind közül Diana és Károly válása kapta a legtöbb figyelmet.

De szintén óriási érdeklődésre tart számot

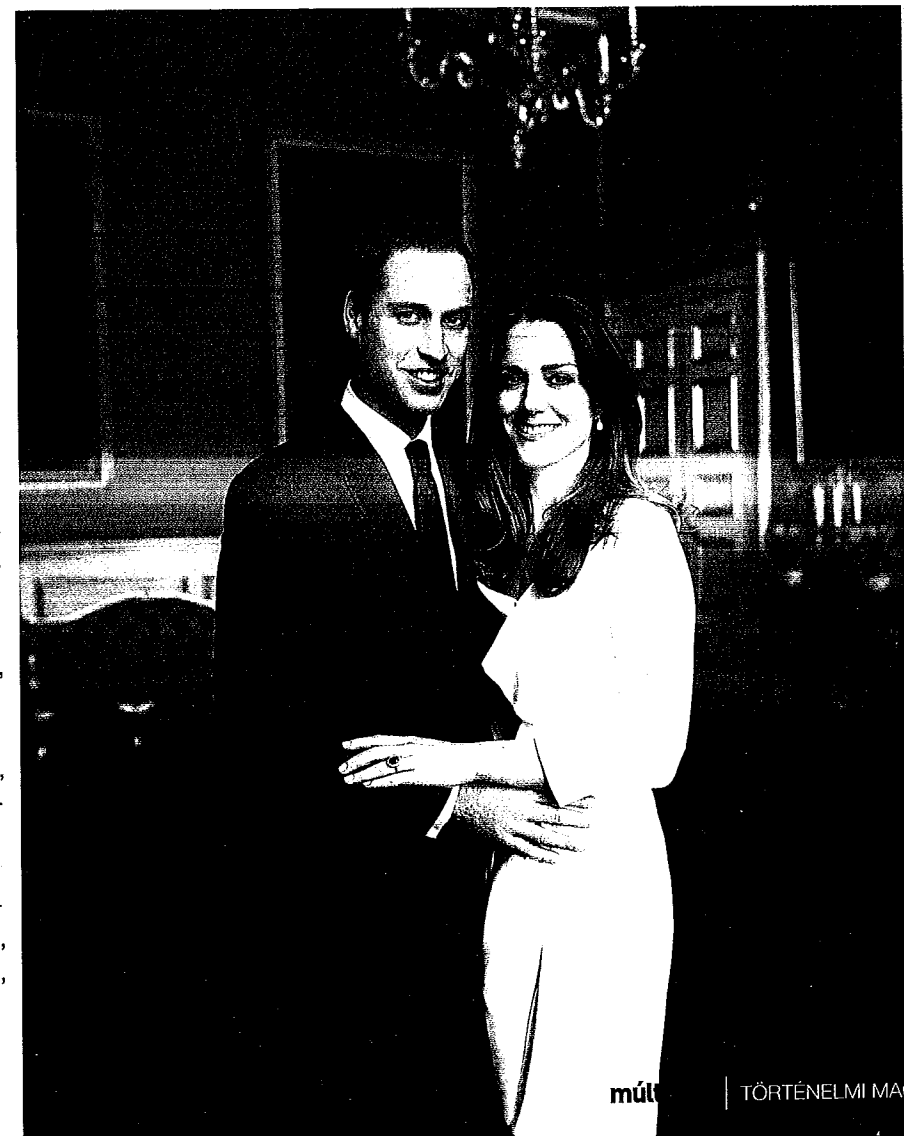
Vilmos herceg és Kate Middleton

április 29-i násza.

mai napig életben levő törvény, miszerint 1772-től, III. Györgytől kezdve (12 Geo III c. 11) a királynak vagy a királynőnek engedélyeznie kell a királyi sarjak frigyét. Az engedély nélkül kötött házasság még bűncselekménynek is számított 1967-ig, amikor is azt a büntetőtörvény (Criminal Law Act) eltörölte. Az 1772-es Házassági törvényt III. György azért kezdeményezte, mert testvére, Henrik herceg (Cumberland és Strathearn hercege) 1771-ben elvett feleségül egy közrangú nőt, Anne Hortont, egy másik fivére, Vilmos Henrik (Gloucester és Edinburgh hercege) pedig Sir Edward Walpole „fattyú” lányát, Máriát vette feleségül. Bár ez utóbbira csak a törvény meghozatalát követően derült fény, III. György elégedetlen volt mindkét friggyl, s a nemkívánatos házasságok jövőbeli

megakadályozására kezdeményezte az új törvény bevezetését. A Hannoveri-házat Viktória királynő után 1901-ben követő, mai napig uralkodó angol Windsor-házat az első világháború előtt – származásuk helyéről – Saxe-Coburg és Gotha-háznak hívták. A két német hercegség, Saxe-Coburg és Saxe-Gotha 1826 és 1918 közt perszonálunióban egyesült, majd szétvált, s két évvel később Turingiába olvadt. Az angol uralkodócsalád a németekkel vívott első világháború miatt „angolosította” nevét Windsor-házra. A család legrövidebb ideig uralkodott és leghírhedtebb tagja, VIII. Edward (1894–1972) 1936-ban 9 hónapig volt az Egyesült Királyság királya. Még megkoronázása előtt lemondatták, amikor megkérte az elvált amerikai Wallis Simson kezét. Edward tudta, hogy nősülése Stanley Baldwin kormányfő lemondását vonná magával, így inkább ő maga távozott a trónról a nő kedvéért. A trónon Albert öccse követte VI. György királyi néven.

A II. világháború után sem volt botrányoktól mentes a Windsor család; II. Erzsébet királynő legidősebb fia, Károly herceg és felesége, Diana hercegnő története csak a jéghegy csúcsa, ám az angol korona a növekvő elégedetlenség és a monarchiaellenes hangok szaporodása, valamint a sajtó által felfújt botrányok ellenére szilárd, hiszen legfőbb funkcióit, az alkotmányos monarchián belül a királyság jogfolytonosságát (átörökítését) és az egyházfői tisztelet a mai napig maradéktalanul betölti. II. Erzsébet nem csupán azt bizonyította be 1953-as megkoronázása óta, hogy hasonlóan királynő elődeihez (I. Erzsébethez és Viktóriához) hosszú életű, ami a stabilitás egyik záloga, de fiúgyermek, illetve unokák veszik körül, akik a stafétabotot minden botránytól és rangon aluli házasságtól függetlenül átvehetik. ◀

Napról napra

MÁRC. 4.

1832.
Meghal Champollion

Legnagyobb jelentőségű munkája, az egyiptomi hieroglifák megfejtése és a teljes hieroglif ábécé összeállítása volt az ún. rosette-i kő segítségével. A kő V. Ptolemaiosz Epiphanész fáraó uralkodása idején keletkezett i. e. 196-ban, s ugyanazt a szöveget tartalmazza hieroglif, démotikus és görög írással. A szövegben szereplő királynevek összevetése volt a kulcs a megfejtéshez.

MÁRC. 7.

1957.
Az első magyar lottó

A pénzügyminiszter az Országos Takarékpénztárt bízta meg a magyar lottó megszervezésével. A kialakított szabályzat szerint a 90 szám közül kihúzott 5 szám alapján a fogadók 2, 3, 4, illetve 5 találatot érhetnek el.

Az első sorsolásra 1 505 546 darab szelvény érkezett. Telitalálat nem volt, heten értek el négy találatot.

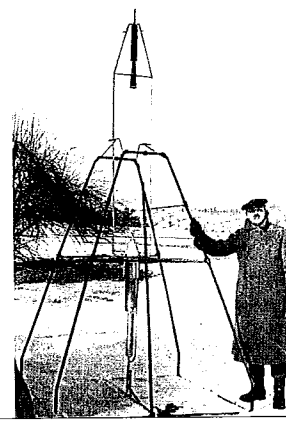

MÁRC. 13.

1838.
Pestre zúdul a nagy árvíz

A szokatlanul hideg tél és a sok csapadék következtében januárban a Csepel-sziget csúcsánál jégtorlasz keletkezett, s a víztömeg átszakította a hevenyészve épített védgátakat. A 927 cm-rel tetőzött ár a város 4200 házából 2200-at pusztított el, a katasztrófának

438 halálos áldozata volt. A bátorság és önfeláldozás jelképévé vált ezekben a napokban Wesselényi Miklós báró – az „árvízi hajós” –, aki több betegségtől gyötörtén, félvakon mentette az embereket.

MÁRC. 16.

1926.
Folyékony hajtóanyagú rakéta: start!

A Nell névre keresztelt csővázas szerkezet a feltaláló Robert Goddard nagynénjének auburni farmján startolt. A kísérlet nem hozott eredményt, a rakéta 2,5 másodperces repülése során 12 métert tett meg, aztán lezuhant. Az esemény ennek

ellenére úttörő jelentőségű volt, mivel sikerült bebizonyítani: lehetséges folyékony hajtóanyaggal működő szerkezet repülése.

ÁPR. 1.

1922.
IV. Károly halála

A „békecsászárként” is emlegetett Károly király 29 éves volt, amikor a Monarchia trónjára ülhetett. A kormányzásról 1918 novemberében mondott le. Az utolsó magyar királyt sikertelen visszatérési kísérletei után Madeira szigetére száműzték. Spanyolnáthában halt meg 35 évesen. II. János Pál pápa 2004-ben boldoggá avatta.

ÁPR. 3.

1860.
Beindul a Pony-Expressz

A Pony-Expresszt a Missouri és a nyugati partvidék közti posta-forgalom meggyorsítása érdekében hozták létre. Száz ezer dolláros ráfordítással, 2000 mérföldes szakaszon 160 postaállomást létesítettek. A postai kézbesítés ideje e távolságon egy hónapról 11 napra csökkent.

ÁPR. 11.

1241.
Megsemmisítő vereség Muhínál

A Magyarországra támadó tatárok a Sajó mentén ütköztek meg IV. Béla seregeivel. A komoly emberáldozaton túl a csatatéren maradt a magyar politikai vezetőréteg meghatározó része. A magyar uralkodót azonban hű emberei kimenekítették a mongolok

gyűrűjéből, így családjával együtt Dalmáciába menekült. A katonai összeomlás után a tatárok a Dunától keletre fekvő területeken szabadon portyázhattak, dúlhattak, rabolhattak.

ÁPR. 13.

1204.
Elfoglalják Bizáncot

A Jeruzsálem és Egyiptom bevételének céljával indított negyedik keresztes hadjárat során a keresztések hadvezére elfoglalja Konstantinápoly városát. Kétezer görögöt gyilkolnak meg a sarcolás és a fosztogatás során, műtárgyakat és relikviákat

rabolnak el, a zsákmány legnagyobb része Velencébe kerül. A Bizánc helyén létrejövő Latin Császárság első uralkodója I. Balduin lesz.

ÁPR. 27.

1521.
Meggyilkolják Magellánt

Fernão de Magalhães portugál utazó Kelet-Indiában és Marokkóban szolgált, majd felajánlotta szolgálatait Spanyolországának. A Földet először körülhajózó expedíció vezetőjeként 1519. szeptember 20-án indult felfedező útjára öt hajóval. Az Atlanti-óceánt áthajózva 1520 januárjá-

ban érte el a La Plata torkolatát, majd 1520 októberében haladt át a később róla elnevezett szoroson. 1521. március 21-én felfedezte a Fülöp-szigeteket, ahol nem sokkal később a bennszülöttekkel vívott harcban életét veszítette.

MÁJ. 4.

1979.
Thatcher miniszterelnök lesz

A nagy-britanniai választásokon 43,9 százalékkal a Konzervatív Párt győz, ezáltal Margaret Thatcher lett Nagy-Britannia történetének első női miniszterelnöke. A választásokat azért kellett kiírni, mert márciusban 311 szavazattal 310 ellenében az alsóházban bizalmatlanságot szavaztak a James Callaghan vezette munkáspárti kormánynak. Az új választásokon a Munkáspárt a szavazatok 36,9 százalékát szerezte meg.

MÁJ. 19.

1536.
Lefejezik Boleyn Annát

Thomas Boleyn, Rochefort grófja és Elisabeth Howard norfolki hercegnő leányaként 1507 körül látta meg a napvilágot. I. Ferenc francia király udvarában nevelkedett, s 18 évesen került az angol udvarhoz Aragóniai Katalin, Henrik első feleségének udvarhölgyeként. 1525-ben a király kedvese lett, s 1533-ban összeházasodtak. Frigyükből született a későbbi híres angol királynő, I. Erzsébet. 1536-ban VIII. Henrik házasságtörés vádjával bíróság elé állította, s a bíróság halálos ítélete alapján lefejezték.

MÁJ. 22.

1988.
Felmentik Kádárt

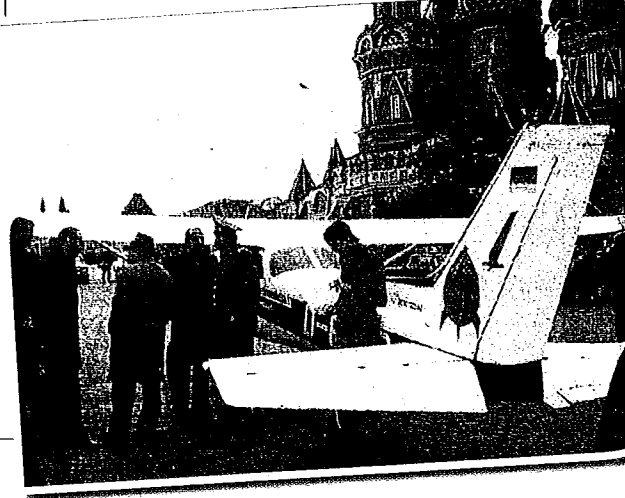
Az MSZMP országos párttervezete felmentette Kádár Jánost a párt főtitkári tisztségéből, és a párt elnökévé választotta. A nevéhez kötődő „vonalhú szocializmus” a gorbacsovi reformok és a magyarországi párton belüli reform- és ellenzéki erők megerősödése után korszerűtlennek vált.

MÁJ. 28.

1987.
Sportrepülőgép a Vörös téren

Mathias Rust, a 19 éves wedelli sportrepülő – a szovjet légvédelmet kijátszva – légszavaros gépével leszállt a moszkvai Vörös téren. Mihail Gorbacsov a légvédelem mulasztásait arra használta fel, hogy tisztogatást hajtson végre a fegyveres erők csúcsein. Ennek során felmentik

Szergej Szokolov honvédelmi minisztert és Alekszandr Koldunov légvédelmi parancsnokot. Rustot a moszkvai Legfelsőbb Bíróság „garázdaság” miatt négyévi munkátáborra ítélte.

MÁJ. 29.

1953.
Edmund Hillary a világ tetején

Az új-zélandi Edmund Percival Hillary és nepáli vezetője, Tensing Norgaj elsőként mászták meg a világ legmagasabb csúcsát, a 8848 méteres Mount Everestet. A brit expedíció Nepál felől indult a déli nyergen és a délkeleti gerincen át. A hegymászóknak sok

gondot okoz a ritka levegő és az időjárás, mivel a nyári monszun idején a Himalájában sokszor hetekig tombolnak a hóviharak. Megelőzően – 1921 óta – 15 expedíció tett hasztalan kísérletet a csúcshoz elérésére.

„A téglák nem hordtak magukkal téglát”

A régió országai közül – leszámítva az egykori Szovjetunió tagállamait – Magyarországon lett a legkisebb hatókörű az átvilágítás. A posztkommunista átmeneteket vizsgáló elméleti modellek szerint ez szinte természetesen: a békés átmenet nem kedvez a cezúráknak. Hack Péter egy tanulmányában (Az átmenet igazságszolgáltatása) több ilyen elméletet is vizsgál: Samuel Huntington szerint azokban az országokban, ahol az átmenet békés, ott a legkisebb az esélye erőteljes átvilágítási törekvéseknek; Helga Welsh értelmezésében a kulcskérdés az, hogy a kommunista párt és/vagy az esetleges átvilágításban érintett személyek milyen mértékben őrizték meg befolyásukat. Egy 2002-es nemzetbiztonsági bizottsági felmérés szerint a nyilvántartások 27 133 hálózati személy adatait tartalmazták; az a tény, hogy az átvilágítási törvények keretében 29 esetben sikerült megállapítani közhivatalt ellátó személy érintettségét, jelzi: az átvilágítás valóban nem lehetett mélyreható.

Hack Péter – akkor SZDSZ-es, ellenzéki képviselő – maga a korai átvilágítási törekvések egyik főszereplője. Demszky

Gáborral együtt ő terjesztette be képviselői indítványként az első átvilágítási törvényjavaslatot 1990. szeptember 3-án. A beadvány az egykori III/III-as ügyosztály szigorúan titkos tisztjeit és a hálózati személyeket szűrte volna ki a közéletből oly módon, hogy az „esküdtelre kötelezett” tisztségekben érintetteknek – parlamenti képviselők, polgármesterek, országgyűlés által választott állami vezetők, kormánytagok – hatvan napot adott volna a pozíciójukról való lemondásra. Ellenkező esetben a köztársasági elnök – a belügyminisztertől kapott lista alapján – nyilvánosságra hozza érintettségüket. Ha viszont időben lemondanak, akkor a korábbi szerepükről szóló dokumentumok államtitoknak minősültek volna. A betervezők – visszatekintve – sok szempontból nem tartják jónak a javaslatot, főképpen azért nem, mert az csak az egykori III/III-ra koncentrált, és nem rendelkezett az iratanyag megismerhetőségéről, mivel akkor, a rendszerváltás után néhány hónappal még nem állt rendelkezésre kellő mélységű információ az állambiztonság működésének módjáról. Noha a javaslatot az országgyűlés napirendre tűzte, azzal, hogy az indítvány sürgős tárgyalásra vonatkozó részét nem szavazta meg,

A rendszerváltás egyik neuralgikus pontja és szenvedélyektől fűtött vitatémája a kommunista állambiztonság tevékenységének nyilvánossága és az abban szerepet vállalók átvilágítása volt. Az első, témába vágó törvényjavaslatot az országgyűlés nem is tárgyalta, és az első ciklus ráment a későbbi – végül elégtelennek bizonyult – megoldás előkészítésére. Bár minden kormány nekifutott a témának, megnyugtató megoldás sosem született. Pedig az átvilágítás szükségességét nyilvánosan soha, senki nem vitatta. Miért maradt el mégis a múltat lezáró katarzisz, miért nem sikerült elérni a húsz évvel ezelőtti célokat?

kezdetét vette a téma elmocsarasítása. Az akkori betervezők – Hack Péter egyetemi oktatóként, Demszky Gábor visszavonult főpolgármesterként – ma úgy emlékeznek: a javaslat mögötti motiváció az volt, hogy még a szeptember 30-án esedékes önkormányzati választások előtt el lehessen fogadtatni az átvilágítás szabályait, megakadályozandó, hogy az önkormányzati testületekbe nagy számban kerüljenek be egykori hálózati személyek. Az SZDSZ számára az „ügynökkérdés” amúgy is fontos identitás-képző elem volt, miután a párt arculatához hozzátartozott a Dunagate-ügyben játszott szerepe. (Mint emlékeztet: egy állambiztonsági tiszt segítségével 1990 januárjában, két hónappal a választások előtt leleplezték, hogy a még aktív állambiztonság részben megfigyeli az ellenzéki pártokat, részben megsemmisít korábbi iratokat). Ezen kívül tartottak attól, hogy az önkormányzati választás kampányában a vezető kormánypárt, az MDF – kihasználva a lehetőséget, hogy hozzáfér a nyilvántartásokhoz – csak az ellenzéki politikusokra nézve terhelő adatokat használja fel, míg kormánypártiakra vonatkozó (számításaik szerint ebből volt több) titokban maradnak.

Ez a bizalmatlanság a rendszerváltás meghatározó erői között kölcsönös volt. Az MDF politikussai körében tartotta magát a gyanú: a Dunagate-ügy keretében az SZDSZ – még mielőtt a nyilvánosság elé állt volna – kihasználta az alkalmat, hogy saját szempontjai szerint átrostálja a papírokat. S ha nem is beszéltek róla, jelen volt köztük a vélekedés, hogy a demokratikus ellenzék „nem lett volna ilyen merész” a '80-as években, ha nincsenek „jó belügyi kapcsolataik”. Az SZDSZ politikusai viszont arról voltak meggyőződve, hogy a kormánypártok soraiban jelentős számban rejtőznek az egykor őket megfigyelők. Így akár természetesnek tekinthető, hogy a rendszerváltást meghatározó nagy pártok sem a Hack–Demszky-javaslat betervezése előtt, sem utána nem ültek le tisztázni az átvilágítással kapcsolatos elképzeléseiket. A kölcsönös gyanakvás miatt szinte sosem beszéltek őszintén az ügyről.

A gyanakvást számos vélt és valós körülmény, illetve megfontolás táplálta, amelyek mind akadályát képezték a gyors és átfogó átvilágítás lefolytatásának. Ezeket az alábbiakban próbálom meg sorra venni.

1 Kétség a nyilvántartások teljességében

Szinte minden akkori szereplőnek voltak kétségei arról, hogy egyáltalán megismerhetőek-e teljességgel a korábbi nyilvántartások, illetve mennyiben manipuláltak a fennmaradt iratok. A már említett okokból a két nagy párt egyaránt gyanakvó volt a tekintetben, hogy a nyilvántartásból a másik nem emelte ki rá nézve kellemetlen iratokat. Afelől viszont mindketten szinte bizonyosak voltak, hogy a szolgálatok – és esetleg a távozásra készülő kommunista vezetők – az átmenet hónapjaiban manipulálták az iratokat, néhányat hazavittek, néhányat lejárató céllal publikáltak. Az a kormány – így Antall József miniszterelnök – és az SZDSZ számára nyilvánvaló volt, hogy csak a teljes, intakt lista ismerete a megoldás, de éppen e teljességben nem hitt senki igazán.

2 Áldozat vagy bűnös?

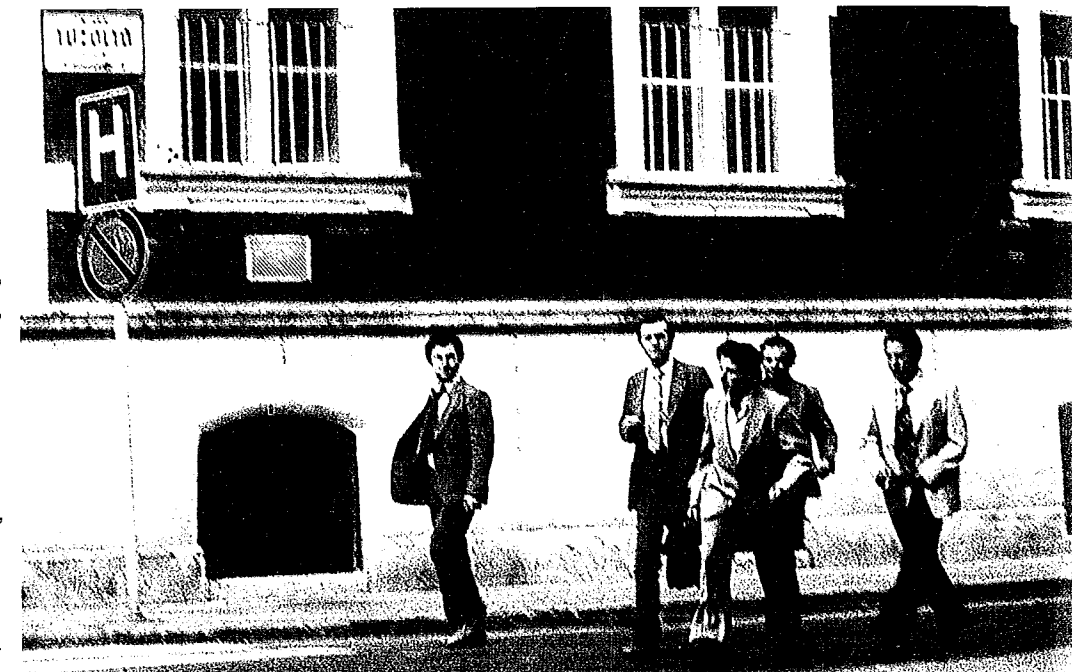
Az átvilágítással kapcsolatos vitákat végigkísérte az az érv, amely szerint igazságtalan, ha a félelemből, megalkuvásból vagy karriervágyból jelentő társadalmi kapcsolatokat, titkos megbízottakat – azaz a „besúgókat” – pellengérré állítják, miközben egykori tartótiszteik tovább szolgálnak vagy nyugdíjba vonulnak, a rendszert működtető állami vezetőket pedig szintén nem vonják felelősségre, sőt, részben bent ülnek az országgyűlésben. Az egyik – elsősorban az akkori kormánypártok által vallott – álláspont szerint ezek a besúgók legalább annyira áldozatai a rendszernek, mint bűnösök. Az ellenérv szerint azonban őket sem felelősségre vonni akarták, csak a közéletben való részvételüket akadályozták volna meg, azt is csupán a nyilvánosság erejével. Az egykori kommunista

vezetőkrol vagy „pufajkásokról” úgyis tudja mindenki, hogy mik voltak... Ahogyan Hack Péter fogalmazott egy parlamenti vitában, derűtség közepette: „A karhatalmistákat pufajkásnak nevezték, lehetett róluk tudni, hogy kik a pufajkások: onnan, hogy pufajkát hordtak. A téglák nem hordtak magukkal téglát, örölkük nem lehetett ezt tudni.” Az 1994 és 1998 között regnált miniszterelnök, Horn Gyula később, a Die Weltnek adott interjújában maga is elismerte azt, amit már kor-

az új politikai elit meghatározó szereplőjéhez mindenféle ügynöklistákat, amelyekről senki sem tudta pontosan sem azt, hogy milyen logika szerint állították össze, sem azt, hogy zavarkelési szándék vagy segítőkészség van a megkeresés mögött. Németh Miklós miniszterelnök a kormányzás átadásakor Antall József miniszterelnöknek, később Göncz Árpád köztársasági elnöknek is átadott egy listát, amely állítólag az új parlamenti pártok és az egyházak soraiban

4 Érintettek részvétele a jogalkotásban

Ahogyan a már idézett Helga Welsh is írja, az átvilágítás sikere szempontjából kulcskérdés, hogy az esetleges érintettek milyen befolyással bírnak az ezzel kapcsolatos döntéshozatalban. Az általam meginterjúvoltak viszonylag egységes vélekedése szerint az első országgyűlésben 25-30 érintett személy ülhett, ám ennél nagyobb arányban voltak jelen a parlament megalakulásakor a nem-

Séta

lévő hálózati személyek neveit tartalmazta, és kapott neveket Demszky Gábor, a nemzetbiztonsági bizottság elnöke is. (Képviselői visszaemlékezések szerint törvényjavaslatuk benyújtása előtt Demszky le is ült egy érintett SZDSZ-es képviselővel – egyes emlékek szerint több képviselővel – arra kérve, mondjon le mandátumáról, ami meg is történt. A Németh-féle listán kívül is keringtek iratok és pletykák, amelyek részben – és talán szándékosan – el is rejtették az új elitet, mert jelezték az érintettek körének vártnál nagyobb kiterjedését.

zetbiztonsági bizottságban. A többség ennek okát nem szervezett akcióban látja, hanem abban, hogy az ügynökműlttal bíró személyek próbáltak az ügy közelében maradni. A bizottság tizenkét tagja közül három kormánypárti politikusról (Szokolay Zoltán, MDF; Bereczki Vilmos, FGKP; Keresztes Sándor, KDNP) úgy mond hivatalosan is bebizonyosodott az érintettsége, egy negyedik, MDF-es tag érintettsége szintén többé-kevésbé igazolt volt (kartonjának másolata az interneten számos helyen megtalálható, de azokat „hivatalosan” nem publikálták).

3 Szivárgó információk, dezinformációk

Nem tett jót az átvilágítás ügyének, hogy a rendszerváltás hónapjaiban többen is eljuttattak

Az MSZP-s Gál Zoltán pedig belügyminiszter-helyettesként más módon, de szintén egyértelműen kapcsolatban állt az állambiztonsággal. A sajtóban az elmúlt években időről időre megjelentek információk a bizottság más tagjainak érintettségéről is; ezek kétes hitelességűek voltak, de – egykorú és mai becslések szerint is – még a bizottság 1-3 tagja lehetett érintett. Ez azt jelenti, hogy a témában leginkább érintett bizottságban akár szavazattöbbségben is lehettek az átvilágításban ellenérdekeltek... Ez a bizottság hallgatta meg például az országgyűlés megalakulása utáni hónapokban Harangozó Szilveszter, Pallagi Ferenc és Horváth József egykori állambiztonsági vezetőket, s foglalt állást a témába vágó törvényjavaslatokról. Ilkei Csaba, a bizottság akkori MDF-es tagja – aki radikális jobboldali portálon rendszeresen publikál egykori ügynökanyagokat – négy ügynököt azonosít a bizottságban, huszonnégyet az egész Országgyűlésben és négyet (két minisztert, két államtitkárt) a kormányban. Ugyanakkor ő sem kivétel a tekintetben, hogy rá is többen tesznek gyanakvó utalásokat, bár rá nézve terhelő adatot nem találtam. Mivel az első átvilágítási törvényt végül csak a ciklus legvégén fogadták el, s az induló bizottság kormánypárti tagjai közül a következő ciklusban már senki sem volt a parlament tagja, a hivatalos átvilágításon ők sem estek át.

5 A politikai következmények szempontja

A politikai pártoknak – szinte kivétel nélkül – volt okuk tartani politikai következményektől, hiszen egy esetleges átvilágítás eredményének kimenetele bizonytalannak tetszett. A helyzetből fakadóan leginkább az

akkori kormánypártoknak volt veszténivalójuk, ezt erősítették azok a legendák, amelyek szerint „elfogyna a kormányoldal többsége [szavazattöbbsége], ha kiszűrnék a volt ügynököket”. Ezen kívül – ha nem is nyilvánosan, de tudott volt az egyházak vezetésének a politikánál is kiterjedtebb fertőzöttsége.

6 Személyes sorsok és a társadalmi béke szempontja

Azokat a keveseket, akik pozíciójukból fakadóan megismerheték a személyesen rájuk vonatkozó iratokat, megrázták, amit láttak. Hogy Antall József miniszterelnök nem exponálta magát az átvilágítás kérdésében, s undorral tekintett az egész ügyre, abban – környezetének emlékei szerint is – nagy szerepe lehet annak, hogy megismerte egyik legközelebbi barátja, Kiss György rá vonatkozó jelentéseit (amelyeket azóta Rainer M. János részletesen feldolgozott). Antall ebből részben azt a tanulságot vonta le, hogy a besúgók is áldozatok voltak, részben azt, hogy nem szabad a társadalmat olyan mértékű megrázkódtatásnak kitenni, mint amekkorát ő átélte. Visszaemlékezések szerint Horváth Balázs akkori belügyminisztert is feldúlták az általa megismert anyagok. Mindezek erősítették az egyébként is jelen lévő vélekedést, hogy a társadalmi nyugalom és az átmenet békés volta fontosabb, mint néhány szerencsétlen sorsú „tégla” megbüntetése.

7 A „szolgálat” folytonossága és a zsarolhatóság

Számos alkalommal felmerült szempontként, hogy a titkosszolgálatnak a demokráciában is működnie kell, és annak hatékonyságát veszélyeztetné egy kiterjedt átvilágítás, főként, mert nincs új, „leakasztható szakem-

bergárda”. Ez annyiban hamis érv volt, hogy az átvilágítási kezdeményezések egyike sem terjedt ki a szolgálatok hivatásos szakembereire. Ugyanakkor a területet ismerők között viszonylag általános a vélekedés, miszerint ezt az érvet maguk a szolgálatok terjesztették. Ugyanígy a szolgálatok játszottak ki terhelő ügynökanyagokat politikusoknak másokról, amelyekkel a közéleti szerepben lévő egykori ügynökök zsarolhatóvá és irányíthatóvá, a szolgálat emberi pedig védetté váltak. A legtöbb, általam megkérdezett szereplő szerint ez máig létező gyakorlat.

Ezen szempontok közül a nyilvános vitákban csak kevés hangzott el. Az országgyűlés ülésein a kormánypártok saját javaslatáról csak 1991 novemberében kezdődött meg a vita. Ez a javaslat némileg tágabbra vette az átvilágítással érintett tisztségek körét, kiterjesztette a folyamatot az '56 utáni karhatalomra, a „pufajkásokra” is, és a nyilvánosságra hozatalt nem a köztársasági elnökre, hanem – rajta kívül – a miniszterelnök, illetve az országgyűlés és az Alkotmánybíróság elnökének konszenzusa bízta volna. A javaslathoz több száz módosító indítvány érkezett, ezt követően a kormány átdolgozásra visszakeresztelte azt, és csak 1993 őszén nyújtotta be az újabb iratot.

A végül a rendszerváltó országgyűlés utolsó ülésnapján elfogadott javaslat szintén kiterjesztette az átvilágítást az egykori nyilas párt tagjaira, az egykori karhatalmistákra, illetve azokra az egykori kommunista párt- és állami vezetőkre, akik az állambiztonsági jelentéseket kapták (közülük ekkor többen is tagjai voltak az országgyűlésnek, de a rendelkezés nem jelentett rájuk nézve kockázatot, hiszen állampárti

múltjuk ismert volt). A javaslat az átvilágítandók körét némileg bővítette, viszont megnehezítette a bizonyítást azzal: a saját kezűleg aláírt szervezési nyilatkozat, fennmaradt jelentés és kapott fizetés (vagy előny) hármasa közül kettő egyetemesülése kellett ahhoz, hogy az e célra létrehozott átvilágító bíróság bizonyítottan tekintse az érintettséget. Ez végül 29 esetben történt meg. Ebből öt esetben hozta a bíróság nyilvánosságra az érintettséget, 24 személy pedig lemondott az általa betöltött tisztségről, így érintettsége – legalábbis ekkor – nem került nyilvánosságra.

„Inkább fájdalmas vég, mint vég nélküli fájdalom” – idézett egy mondást törvényjavaslatuk mellett érvelve Demszky Gábor 1990 szeptemberi cikkében. Mára nyilvánvaló, hogy a kettő közül az utóbbi következett be, hiszen az ügynökügy még ma is gyanakvással van körülvéve. A múltfeltárás elmaradásának a fentiek melletti, talán legfontosabb oka minden bizonnyal az a politikai eliten belül ma is érezhető bizalmatlanság, amellyel az anyaggyűjtés során is szembe-sültem. (Ezért is szerepel kevés helyen név szerinti forrás.) Az a tény, hogy az átvilágítási viták egykori szereplői még ma is úgy tekintenek egymásra, mint akik akár ügynökök is lehettek, jól mutatja, hogy a kölcsönös – és egyes esetekben bebizonyosodott – gyanakvás hogyan lett egyszerre oka és következménye az átvilágítás elmaradásának. Oka, mert ez megakadályozta a konszenzushoz szükséges – a téma érzékenysége miatt magas szintű – bizalom kialakulását; és következménye, mert bizonyosság nélkül továbbra is szinte bárki gyanús lehet. 44

Művészetek Völgye

2011.

július 22.- július 31.

Valley of Arts

Magyarország legnagyobb összművészeti fesztiválja újra!
KAPOLCS, TALIÁNDÖRÖGD, VIGÁNTPETEND, PULA, MONOSTORAPÁTI

10 nap, 1200 program, 3500 művész, 60 helyszín, 180 ezer völgybarát

Amadinda Ütősvölgy, MuzsikásVölgy, Kaláka zene/vers és irodalmi udvarház, Klasszikus és kortárs hangversenyek, Egyházi és historikus zenék, Völgyszínházak,

Színház-sátor, a Művészetek Hölgye: Palya Bea, Jazz minifesztivál,

Hobo irodalmi és költészeti retrospektív sorozata,

Világzenei koncertek és az „Atyai Ág” – baskír, madjar, csuvas, nogaj, balkar, komük előadók, a Vajdaság kultúrája és Lajkó Félix, Szörényi Levente történetei,

Gyereklalu Pulán, Szőke András Dörögdön, Művészetek Zöldje zöldprogramjai,

Képzőművészeti kiállítások, Társas/játék/Völgy, Kézművesek Völgye,

Völgymúlt-Völgyjelen, a Néprajzi Múzeum kiállításai,

Magyar Néprajzi Filmfesztivál, Táncházak Kapolcson,

Völgyolimpia – házigazda: Kovács Kokó István

www.muveszetekvolgye.hu

muveszetekvolgye@t-online.hu

**magyar
fesztivál
szövetség**

**művészeti
fesztivál**

2010

A NÁCIYARADÉKOK ÉS A NÉMET KÖZELHARC

Adolf Hitler szellemi kalandozásai a lázadó tartományuraktól a nagy császárokig

A náci ideológusok nem ritkán a császárok, királyok és hercegek korát használták fel propagandacéljakra. Csak-hogy a Führer közvetlen környezetében sem tudtak mindig megégyezni abban, hogy éppen kit tiszteljenek.

PM HISTORY

32

Germánia népei nem házasodtak össze más törzsekkel, így érintetlenül megmaradtak sajátos és tiszta, csak önmagukhoz hasonló nemzetnek” – írja Publius Cornelis Tacitus római történetíró Kr. u. 98-ban keletkezett műve, a Germania negyedik fejezetében. Zene volt ez a Reichsführer Heinrich Himmler füleinek, aki a „fajtiszta germán lovagrend”-ként definiált Schutzstaffel, vagyis az SS élén állt, és az „ősök örökségét” a germán múlt kutatásának szolgálatába akarta állítani. A Germania jelentette számára – ahogy a náci főideológus, Alfred Rosenberg számára is – a „Germán Birodalom születési bizonyítványát”. Himmler még a kevésbé hízelgő passzusokból is – mint

például „testük megtermett, de csak közelharcban erős” – erényt kovácsolt. Évekig fáradozott azon, hogy a Germania egy XV. századi kiadását (amelyet a szakértők „Codex Aesinus lat. 8” néven tartanak számon) Olaszországból Németországba vitesse.

1911. 1. 10. 1907.

Oroszlán Henrik és hitvesének sírhelye hamar nemzeti zarándokhellyé vált, mivel a herceget eleinte példaképnek tekintették.

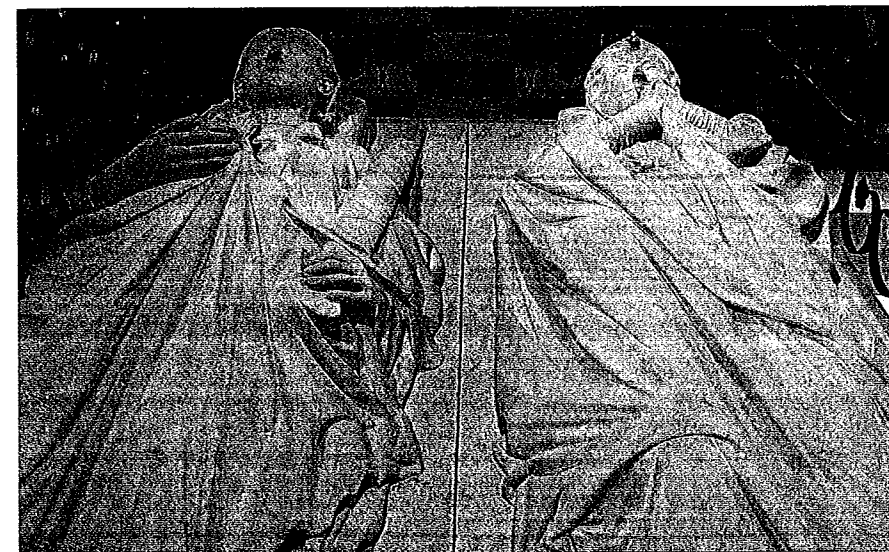
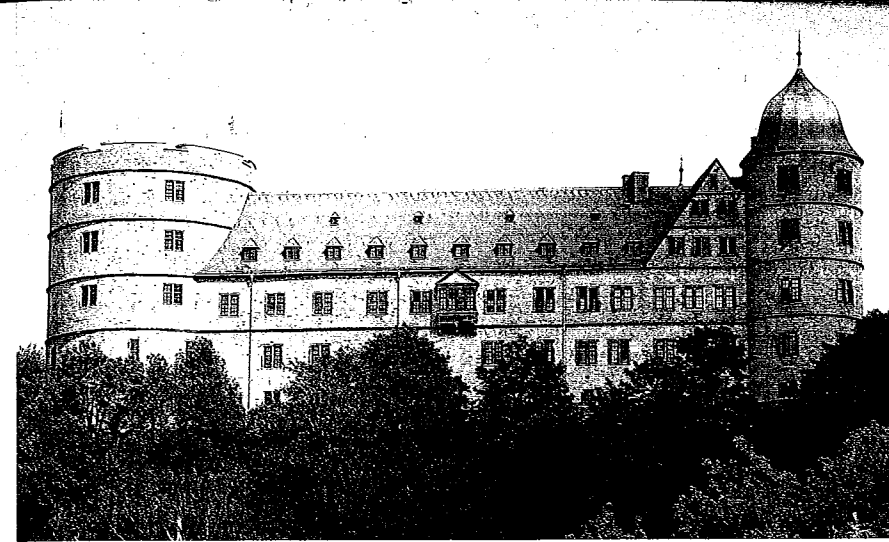
Aztán Hitler megváltoztatta a véleményét.

Kunúrharc.

Felvonulás a „német művészet napján”.

„Germanien und ihr Führer Adolf Hitler. Germanentum, Gaue und Gauleiter” – ilyen és ehhez hasonló szófordulatokkal juttatták kifejezésre csodálatukat a nemzetiszocialisták Németország germán múltja iránt, amelynek a kor felfogása szerint érdemes volt az örökébe lépni. A nemzetiszocialista rendszer hozta létre a Harmadik Birodalmat is. A konzervatív publicista, Arthur Moeller van den Bruck (1876–1925) által megalkotott ideológia alapján ugyanis három német birodalom létezett. A Német Nemzet Szent Római Birodalmát a Bismarck által 1871-ben megalapított császárság követte. A Weimari Köztársaság gyűlölt időszakát egyszerűen figyelmen kívül hagyták, Adolf Hit-

ler gaukra osztott, „ezeréves” Harmadik Birodalma pedig Németország világuralmi törekvéseit hivatott kielégíteni.

Adolf Hitler Mein Kampf című művében csupán három eseményt említ, amely a német történelem „vértengeréből” kiemelkedett: az Ostmark elfoglalását (a folyamat 795 körül kezdődött, és nagyjából a mai Ausztria területére korlátozódott), az Elbától keletre fekvő szláv területek meghódítását, valamint Bismarck császárságát. Részletesen ismertette a hibás „germanizálás” következményeit is. Véleménye szerint „a föld esetleg germanizálható ugyan, a lakosság azonban soha”. Hibát követnek el tehát, ha először nem távolítják el a szláv népet, mert „ezzel csak bizonyos fokú korcsosodás veszi kezdetét, amely (...) a germán elem elpusztulását jelenti.”

A következőképpen akarta kivitelezni politikai hitvallását: „Szakítunk az örökös déli és nyugati germán törekvésekkel, és inkább a keleti területre koncentrálunk.” Németország helyét újra a „kerekasztal lovagai” között jelölte ki. Európa déli része, Mussolini fasiszta állama tabunak számított, a német császárok és királyok itáliai politikáját pedig felesleges időpocsékolásnak tartotta.

Ennek megfelelően a nemzetiszocialisták középkorfelfogása a mitikus vagy szimbolikus nemzeti hőseket szigorú kritikai vizsgálathoz vetette alá, melynek során sokszor újraértelmezte a szerepüket. Az egyik germán törzs, a cheruskok fejedelmét, Arminust – germanizált nevén Hermannt –, „Germánia felszabadítójaként” tisztelték, mert Kr. u. 9-ben a teutoburgi erdőben legyőzte a rómaiakat. Hitler is több ízben ellátogatott a detmoldi „Hermann-émlékműhöz”, hogy fejet hajtson a hős ős előtt.

Birodalmi kultusz.

A második világháború kitörése előtt megünnepezték a „2000 éves” német kultúrát is. Az ismeretek folyamatosan frissültek.

De Nagy Károlyban sem a középkori Nyugat egyetemes rendjének megteremtőjét tisztelték: egy velejéig romlott „mészárosként” tartották számon. A nemzetiszocialisták inkább az általa leigázott és erőszakkal megkeresztelt szász herceggel, Widukinddal szimpatizáltak, aki az ellenállás jelképévé nőtte ki magát „germán népének a hazáért és népiségért vívott harca” révén.

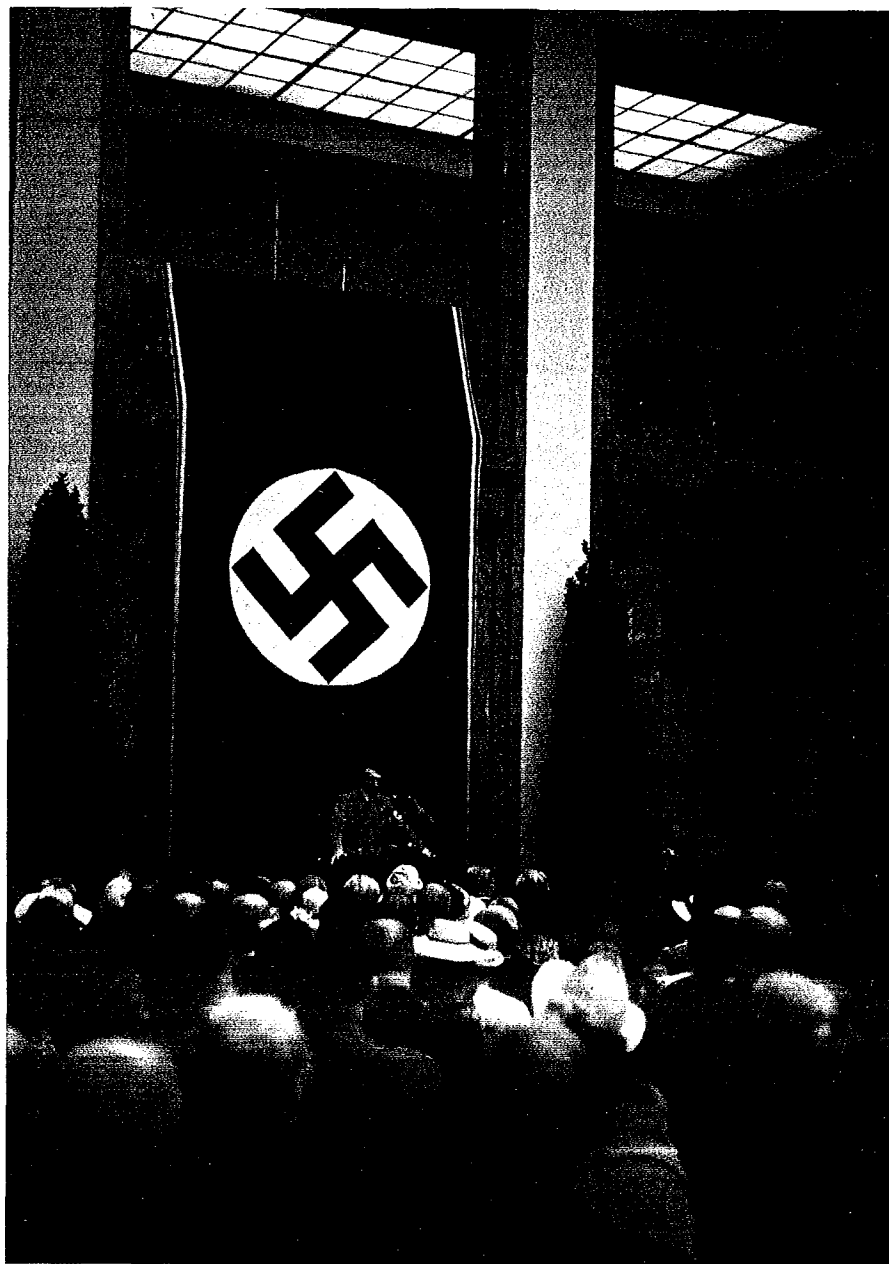
Kezdetben Oroszlán Henriket tisztelték, de Hitler 1933-ban megváltoztatta a véleményét

Az ellentétpárokat poláris világnézeti princípiumokká nagyították fel, hiszen a náci felfogás szerint „a római császárság gondolata harcban állt a germán királyság ideájával”. Értelmezésükben – mint egyébként a ma elfogadott nézet szerint is – I. Henrik keleti frank király uralma (919–936) átmenetet jelentett a frank és a német történelem között. Henriket az első német királyként tisztelték. Az I. Frigyes Stauf császár és Henrik Welf herceg közötti viszályban a Harmadik Birodalom a rebellis Henrik mellett foglalt állást, a braunschweigi dómban található síremléke pedig hamar nemzeti zarándokhellyé vált.

A következő nemzetiszocialista publikáció jól kifejezi az uralkodó véleményt: „Barbarossa Itáliában és Palesztinában újabb és újabb germán seregek vérént ontotta, míg az alsó-szászországi Oroszlán Henrik fel nem lázadt ellene, megtagadván neki az engedelmisséget. Így alapozták meg a szász hercegek a későbbi német területeket.” II. Frigyes Stauf császárnak felróták ugyan a nácik, hogy hatalmi központját a távoli Szicíliában alakította ki, és csak ritkán látogatott a német területekre, a pápaság elleni küzdelme viszont nagy elismerést vívott ki.

lista nép számára. Hitler egy reprezentatív ősgalériát akart összeállítani, amelybe véleménye szerint néhány középkori király és császár ugyan beleillett, az ellenlábasaik azonban a legkevésbé sem. A birodalmi kancellár egyértelművé tette, hogy a partikularizmus egyik formája sem kívánatos. „Ha a német tér egyes

1935-ben újra nyilvános vita robbant ki. A Nagy Károly vagy Charlemagne? – A német történészek nyolc válasza című műben neves kutatók próbálták visszakövetelni a Karoling császárt a német nemzeti történelem számára. Ez természetesen kiváltotta a náci körök heves

Hitler az emelvényen.

Szól a német történelemről

és az aktuális elődökről.

Nehéz volt követni.

Az 1933-as náci hatalomra jutást követően azonban mindez gyökeresen megváltozott. Hitler ettől kezdve ugyanis az egyetemes birodalmi gondolat védelmezőjeként lépett fel. A legitim uralkodó elleni lázítók tehát már nem szolgálhattak követendő példaként a nemzetiszocia-

vezetői szembeszállnak velem, úgy csodálatos helyzetbe kerülök a hazám révén. Utalhatok rá, hogy valaha nagy és erős birodalom volt egy ötszáz éven át fennálló császárvárossal, és hogy sosem haboztam ezt a hazát a birodalmi gondolat oltárán feláldozni.”

ellenállását, végül maga a Führer is hozzászólt a vitához: „Egy dologban mindenképp biztosak lehetünk: ha valóban törekszünk a világuralomra, akkor a német császárság történetére kell hivatkoznunk. Minden más kérdéses és csak feltételeken sikeres! A császárság története a leghatalmasabb eposz, amit a világ valaha látott.”

A kijelentés zűrzavart okozott a nemzetiszocialista táborban, a Führer korábban ugyanis gyakran kritizálta a német királyok és császárok itáliai politikáját. Diktátorként azonban megvolt a hatalma ahhoz, hogy újraírja a németek történelemről alkotott képét, így átértékelte a császári politikát is. „Nagy Károly a világtörténelem

mátumú emberek! Szicíliából uralkodtak!” A német királyokhoz hasonlóan a Führer is Nürnbergben tartotta a birodalmi gyűléseit.

Nemcsak a náci holdudvar reagált gyorsan, hanem sok történész is, aki csatlakozott Hitler véleményéhez. Az SA-vezető Pfeffer von Salomon például büszkén hangoztatta, hogy felesége Nagy Károly leszármazottja. Meglepetésére Hitler keményen reagált: „Ez legfeljebb egy kósza félrelépés révén lehetséges! Végső soron az összes európai fejedelmi család arra a régi frank uralkodórétegre vezethető vissza, amely Nagy Károlytól ered - és amely időközben beltenyészet áldozatává vált.”

Az 1935-ös nürnbergi pártnapokon Hitler tehát hivatalosan is rehabilitálta Nagy Károlyt. Őva intette Himmlert és a vezető náci ideológust, Alfred Rosenberget, hogy tovább gyalázzák a császárt. Goebbels rögtön utasította is döbrent propagandistáját, hogy mostantól Nagy Károly bizony nem kevesebb, mint „a német birodalmi gondolat megteremtője”. A neves Historische Zeitschrift megerősítette, hogy Nagy Károly „vérrel és vassal” egyesítette a német népet. A „szászölő” ragadványnév pedig egy elavult népi gondolat mindennemű tudományos magyarázat nélkül, így elvetendő.

Alfred Rosenberg A XX. század mítosza című műve is igazodott az új irányvonalhoz. Az 1934-es kiadásban még ez olvasható: „Widukind (...) az összes északi nép szabadságáért küzdött (...), ma pedig vitathatatlan, hogy azokhoz az erőkhöz tartozunk, amelyek őt vezették, nem pedig azokhoz, amelyek Nagy Károlyt győzelemhez segítették.” 1935-re viszont ártírt a szakaszt: „Vitathatatlan, hogy nélküle (Nagy Károly nélkül) nem jött volna létre a hatalmi rendszer.”

Invitálás az 1938-as

„német művészet napjára”.

Hirdették, terjesztették.

De legfőképpen sulykolták.

egyik legnagyobb alakja volt: rendet tett a német fejekben! Ma már tudjuk, hogy az elődeink miért nem kelet, hanem dél felé terjeszkedtek. (...) Micsoda merészség! Gondoljunk csak bele, milyen gyakran keltek át ezek a srácok (a német királyok és császárok) az Alpokon, micsoda nagy for-

1936. október 25-én Hitler és Mussolini szövetsége révén létrejött a „Berlin-Róma-tengely”. A tárgyalások után Hitler engedett Himmler éveken át tartó unszolásának, és felvetette Mussolininek a Codex Aesinus lat. 8 néven is ismert mű, vagyis a Germania német tulajdonba vételének

gondolatát. A Duce pedig azonnal igent mondott, hiszen a kódex egy notórius antifasiszta, Gróf Balleani tulajdonában volt. A legnagyobb örömmel kobozta volna el a művet, ám amikor a tiltakozás hulláma végigsöpört Olaszországon – hiszen Mussolini egy római szerzőt a barbár északra akart száműzni –, nem tehetett mást, csak egy szépen kivitelezett fakszimilét küldött Hitlernek.

Az 1937-es történészkonferencián bontakozott ki a Führer által bevezetett történelemszemlélettel kapcsolatos utolsó nagy vita, amelyet Hitler azzal zárt le, hogy Nagy Károlyt és a többi császárt politikai elődeinek nevezte.

Himmler Henrik-kultusza

I. Henrik szász herceg, keleti frank király személye kevésbé volt vitatott. A harcias uralkodó, aki visszaszorította az egyház befolyását és egyesítette a keleti frank törzseket, nagy tiszteletnek örvendett a náci körökben, szemükben ugyanis „nemzeti érdekeket” szolgált. A „Turnvater”-hez, vagyis a „tornamozgalom atyjához”, Friedrich Ludwig Jahnhoz (1778–1852) hasonlóan I. Henriket is „az állam megmentőjének” tekintették az „ázsiai hordákkal” szemben, aki nem habozott erős hadsereget szervezni a magyarok legyőzése és az Elbától északra élő szláv törzsek igába hajtása érdekében. Himmler hőskultuszt alakított ki a tiszteletére, amelynek során olyan messzire ment, hogy Henrik inkarnációjának tekintette magát. Ezoterikus tanácsadója, Karl Maria Willigut, a későbbi SS-altábornagy és az SS halálfejes gyűrűinek megalkotója már 1933-ban megtalálta a megfelelő helyet a „Henrik-kultusz” számára. 1934. december 31-én Himmler 100 évre haszonbérletbe is vette a Wewelsburgot az SS számára. A Bühren városától nem messze található épületet az 1600-as években Dietrich von Fűstenberg, Paderborn hercegérseke emeltette, az SS-ideológusok azonban igyekeztek elhitetni a közvéleménnyel, hogy I. Henrik alapította a várat, Himmler pedig a niederhageni koncentrációs tábor rabjaival SS-iskolává alakította át a létesítményt, ahol egy úgynevezett Henrik-

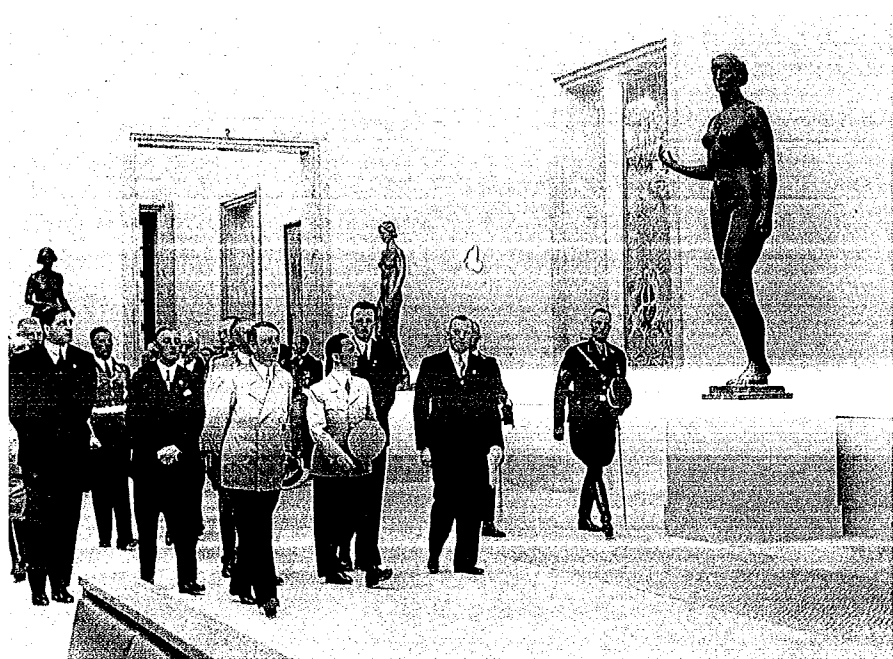
termet is berendeztek. Ez lett volna az „új világ és a faji germán-pogány” vallásosság központja. A terveken egy úgynevezett Tábornokok terme is szerepelt, ami nem volt más, mint egy, az elhunyt SS-tiszteknek emléket állító kriptá.

1936-ban Joseph Goebbels propagandaminiszter támogatásával Himmler kultikus ünnepségeket rendezett a quedlinburgi dómban I. Henrik halálának 1000. évfordulója alkalmából. Lengyelország lerohanása során Himmler még egy Heinrich nevű különvonatot is megengedett magának. A Wewelsburgot választotta az 1941. június 11. és 15. között megrendezendő SS-rendezvény helyszínül is, ahol többek között a Szovjetunió elleni hadjárat céljára is rávilágított: Henrik király politikájának jegyében a szomszédos szláv államok lakosságát meg kell tizedelni. A keleti fronton történt SS-mészárlást cinikusan csak „Programm Heinrich”-nek nevezte.

Oroszlán Henrik kultuszával kapcsolatban – akit Himmler szintén nagyra becsült –

ban örök nyugalomra helyezett Oroszlán Henrik pedig kiváló lehetőséget nyújtott ehhez. Klagges 1934-ben alsószásznapokat rendezett, amely keretében hódolatát fejezte ki a Welfeknek, mint a Kelet első gyarmatosítóinak.

1935 májusában Hermann Göringnél tett hivatalos látogatása során a Reichstag elnökének támogatását kérte a braunschweigi dóm nemzeti emlékhellyé történő átalakításához. Ráadásul egy beszédében Hitlert furfangosan Henrik örökösének nevezte: „Nem tévedünk, ha Adolf Hitler politikáját azon nép- és parasztpolitika közvetlen folytatásának tekintjük, amelyet a braunschweigi Oroszlán Henrik folytatótt.” Klagges már június 18-án közölte az illetékes evangélikus püspökkel, hogy Henrik sírját megnyitattja régészeti feltárások céljából. Ezzel természetesen a figyelem középpontjába került. 1935. július 17-én a Führer is látogatást tett nála, ami azonban nem a braunschweigi miniszterelnök várakozásainak megfelelően alakult. Mikor ugyanis Hitler „egy-

Felvonulók kérték.

A Führer látogatása az 1938-as „náci művészeti kiállításon”. Nem sokkal később a legkisebb pártfunkcionáriusban is tudatosult az új történelemszemlélet, s tervezték a tankönyvek átírását. Ezt az elképzelést végül az élet írta át.

szerű telepesekké” fokozta le a Welfeket, akik a „hűségesküjük” megszegése révén veszélyeztették Frigyes császár itáliai politikáját, Klaggesnek rá kellett jönnie, hogy rossz lóra tett.

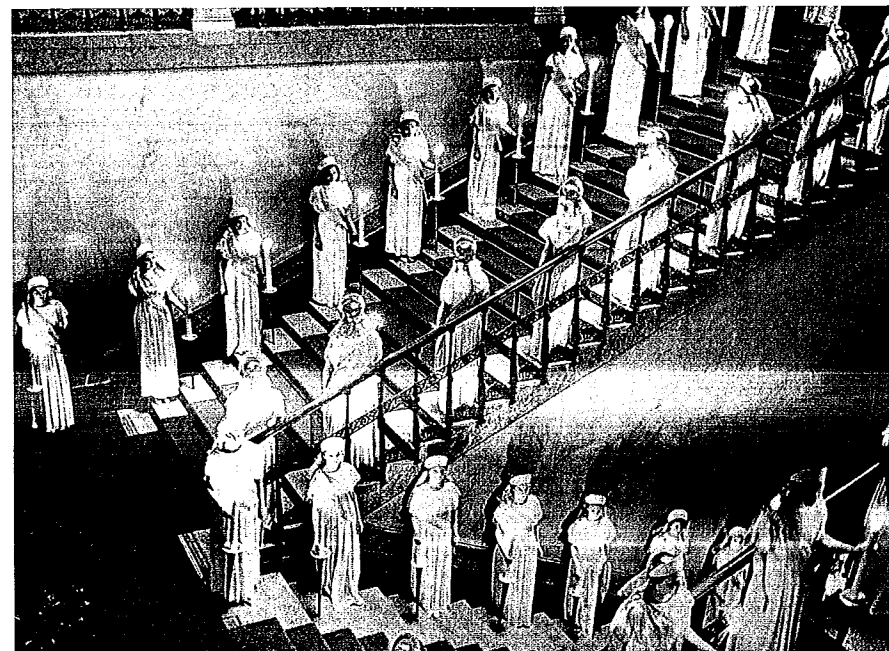
A látogatás után a Führer nyersen kijelentette, hogy mostantól már csak ő maga dönthet a dóm emlékhellyé történő átépítési munkálatainak módjáról és mértékéről. A Führer maga akart lenni az alapító! Az ásatásokról készült beszámolók nem kerülhettek nyilvánosságra. A Führer ezzel a „helyes” útra terelte Heinrich Himmlert is, aki gyakran tétovázott, hogy vajon I. Henrik vagy inkább Oroszlán Henrik inkarnációjának tekintse magát.

Hitler filmet követelt

Hitler később így emlékezett vissza: „Ha a régi német császárok egyike lettem volna, én is kegyvesztetté váltam volna a szemében (Himmlerében)”. (...) A német fejedelmek különcködése nél-

kül sikerült volna egész Itáliát germanizálnunk. (...) Himmler teóriája óriási korrekcióra szorul. (...) Túlzottan tiszteljük Oroszlán Henriket, aki a valóságban hátráltatta a császár politikáját. Mi mindent meg lehetett volna valósítani, ha mindenki azonos érdekek vezérelnek! Ha a nyugati hadjárat következetes lett volna, akkor ma is létezne egy nagy, Dániától a Loire-ig terjedő germán birodalom. Anglia sem az lenne, ami ma.”

1937-ben, a „német művészet napján” ünnepélyes felvonulást rendeztek, amelynek során a történelem szinte megszemélyesült. A szemtanúk azonban megálapíthatták, hogy Nagy Károlyon és a Staufokon kívül csak I. Henrik „képviselte magát”. Widukind és Oroszlán Henrik hiányzott. Később Himmler is elismerte, hogy a szász gyilkosságok miatt ugyan megvetette Nagy Károlyt, ez volt azonban az egyetlen lehetőség, hogy Európát megmentse az ázsiai rohamoktól. A középkori keleti politika hamarosan teljes mértékben eltűnt a korabeli histo-

Pompás külsőségek.

A múlttal kapcsolatos utolsó nagy vitát Hitler azzal zárta le, hogy Nagy Károlyt és a többi császárt politikai elődeinek nevezte. A náci főideológus, Alfred Rosenberg korábban még másként látta, de kisvártatva átgondolta álláspontját.

riográfiából. A hatalomhoz vezető út című SS-röpiratban a következőket lehetett olvasni: „A Hohenstauf nemzetség Barbarossa Frigyes személyében a császári dicsőség még egy nagy formátumú képviselőjét adta a birodalom számára.” A Barbarossa-terv – a Szovjetunió elleni hadjáratot nevezték így – sikertelensége

miatt Hitler egyre inkább elhatárolódott a német uralkodók keleti politikájától. „Ha Oroszlán Henrik a császári hatalom mögött állt volna, eszébe sem jutott volna keletre vonulni. Ha mégis követik, a szláv-ság élére német vezető réteg kerül, de több nem történt volna. Mennyi német vért szlávósítottak így el. (...) A józan ész azt követeli, hogy keletre menjünk.”

Az 1943 elején elszenvedett sztálingrádi vereség után azonban Hitler már Nagy Károlyt és a Staufok virágzását magasztalta: „Csak egy baj van: még nem találtuk meg azt a drámaíró, aki feldolgozza a német császárság történetét! (...) A német filmművészet óriási feladat előtt áll. A császárság története a leghatalmasabb dolog, ami létezik: ötszáz éven keresztül vitathatatlanul a világ ura volt!”

Olaszország eleste után Tacitus Germaniája újra Himmler érdeklődésének középpontjába került. 1944 júliusában személyes utasítására dülta fel az SS egy különleges egysége a Balleani család Anconában és Jesiben található házait. Az egyik pincében egy faladában gondosan elrejtett kódexet azonban nem találták meg.

1945-re a legkisebb pártfunkcionáriusban is tudatosult Hitler új történelemszemlélete. Szorgalmasan tervezték a tankönyvek átírását, ami anyagi okok miatt még váratott magára, a valóságban pedig már sosem történt meg. 1945 márciusában Himmler parancsot kapott a Wewelsburg felrobbantására, melyet 1948-ban újjáépítettek. Ma diákszállóként és múzeumként működik. ◀

Fordította: **Sz. Bukucs Barbara**

mázaszámra küldtek a frontra is. A megszorítások időszaka alatt a háziasszonyok fokozott szerepet kaptak az otthoni gazdálkodás megszervezésében, továbbá a napi fejadagok meghatározásában. Az egészséges életmódot, valamint a polgári szellem fenntarthatóságát ebben az időszakban is szem előtt tartották a nők, s ezt a kormány is észrevette. „Az étel nélkülözése valamennyiünk otthonában állandó jelenség. A nőknek nagy szerepük van az otthon védelmében. Ha spórolunk az étellel, életet menthetünk” – nyilatkozta az élelmezési miniszter. A háziasszonyok konyhafronti harca tehát nélkülözhetetlen volt a győzelemhez.

Noha az angol asszonyok aggodalommal tekintettek az ételkérdésre, maximálisan támogatták a háborúért hozott erőfeszítéseket. Clara Milbrunt speciel igencsak foglalkoztatta a háború kimenetele. A kutatás résztvevője 1940 nyarán említette először a fejadagokat, mint elfogadott jelenséget, de az égbé szökő árakat és az áruhiányt is szóvá tette. A ruhanevet érintő porciózás során az alábbiakat jegyezte fel: „Az élet furcsább lett, kupont adunk ruháért. Emellett rengeteg hétköznapi árucikket – például burgonyát – tartanak a boltok kizárólag törzsvásárlóik részére.”

Nella Last állásban lévő háziasszony ugyan csak vezetett naplót a háború alatt. Ő sokkal kritikusabban ítélte meg a háború okozta megszorításokat, mint Clara. 1942-ben a következőt írta: „A jelenlegi porciós rendszer egy vicc.” Nella irigykedve helyeselt a szigorúbb fejadagokat óhajító felvetésekre: „Bármennyire utálom is a kuponokat, ez a legigazságosabb útja annak, hogy megállítsuk a dőzsölést” – véste naplójába a középkorú hölgy.

Nők barkácskészlettel

A háború alatt végzett felmérések szerint a háziasszonyok szívesen fogadták az új élelmezési trendeket, s tizből kilencen támogatták a fejadagokat, jóllehet az ételporciók és az egyéb megszorítások miatt nőttek a terheik. A nők időbeosztása fontos nemzeti forrás lett a háború rendkívüli körülményei között: a legtöbb idejüket a családjuk gondozásával töltötték. A recesszióval együtt folyamatos propaganda-lavina zúdult az asszonyokra: informálták őket az élelmezési tervekről, s gazdaságos recepteket, valamint menüsorokat kínáltak nekik. A ruházati cikk, a szappan és a háztartási termékek fejadagjának bevezetésekor a háziasszonyok megtanultak barkácsolni, hogy az egyszerűbb dolgokat ők is el tudják végezni a ház körül. A ruhaneműket

érintő megszorítások során nemcsak a fiatalok és a divat megszállottjai aggódtak: az anyákat természetesen gyermekeik öltöztetése is foglalkoztatta. Ez ugyanis csak kuponok leadásával történhetett, így az intézkedés 1942-től sok sérelem forrása lett. Az ellátás iránt érzett elégedettség a porciók mennyiségének stabilitásával növekedett, de továbbra is problémát jelentett a ruha és szappan fejadagjának meghatározása. E nélkülözésekkel teli időszakra Milburn így emlékezik vissza: „Még soha nem volt ilyen kevés szappanom. Mennyire gusztustalan egy érzés!”

Sorról sorra haladtak

A vásárlás is igen nehézkessé vált. Milburn naplójában említette az üzletek, kirakatok nyomorúságos látványát, az üresen álló polcokat. Temérdek termék beszerezhetlenné vált. Last hasonlóképpen írt: a piacok szinte üres standjairól csak néhány portékát lehetett megvásárolni, de az árak miatt azokat is fájó szívvel. A háborút megelőző vidám, barátságos, beszélgetős időszak átfordult egy borongós, egymást lökdöső, sorban állós periódusra. A nők rutinszerű napi programja rövid időn belül az lett, hogy egyik sorból álltak a másikba. Ha nem kiporciózott ételt vagy terméket akartak vásárolni, akkor az efféle, feszültséggel teli vára-

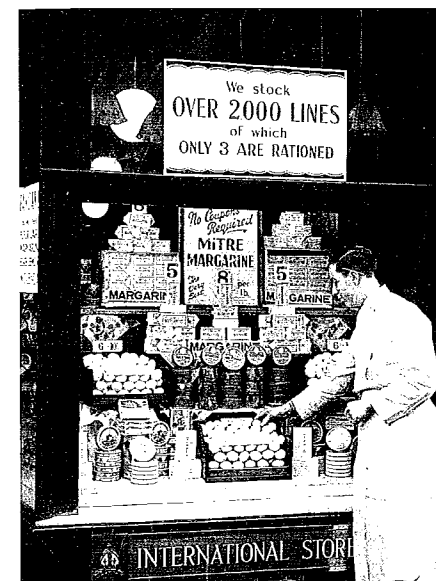
kozás elkerülhetetlen volt. A riport szerint az asszonyok – akiknek mind kevesebb energiájuk maradt erre – gyakran fenyegetőbb veszélynek tekintették a kigyózó sorokat, mint az 1941 februárjában történt német légitámadásokat. A férjek is érezték a változatosság hiányát az ebédloasztalnál, de ők nem mentek keresztül a többórás várakozáson, ami az előttük lévő étel egyik legfőbb „hozzávalója” volt. Last büszkén jegyezte le, mennyire jó szakácsnővé és gazdálkodóvá vált. Tyúkokat tartott, ő sütötte a péksüteményeket, valamint olcsó húsból ízletes ragukat készített. Kiváló

képességét a férje is elismerte. Az otthon termelt zöldségek nagy mértékben növelték a családtagok fejadagját. Ennek ellenére a termelés nem volt mindig olyan egyszerű: Clara Milburn naplója a nehézségekről is beszámol.

A háziasszonyok igyekeztek megóvni férjüket és gyermekeiket a fejadagok okozta nélkülözéstől – gyakran a saját maguk kárára. Ennek ellenére a nők általános közhangulata alig csorbult, a családanyák és az asszonyok elsöprő többsége jól tápláltnak érezte magát és elfogadta – sőt, egyet-

értett – a háború hozta megszorításokkal, amelynek nyomán ők is kivették részüket a harcokból. Igaz, nem a lövészárkokban, hanem a konyha frontján. 44

Fordította: Ács Tibor Adrián

KOZMETIKÁZTÁK MAGUKAT

A női magazinok és a mozi-filmek erősen befolyásolták a nők 90 százaléka a rendszeresen használt kozmetikumokat. A szépségipar ráhatással volt a háború idején is. A nők 90 százaléka a rendszeresen használt kozmetikumokat. A szépségipar ráhatással volt a háború idején is. A nők 90 százaléka a rendszeresen használt kozmetikumokat. A szépségipar ráhatással volt a háború idején is.

A nők 90 százaléka a rendszeresen használt kozmetikumokat. A szépségipar ráhatással volt a háború idején is. A nők 90 százaléka a rendszeresen használt kozmetikumokat. A szépségipar ráhatással volt a háború idején is.

A nők 90 százaléka a rendszeresen használt kozmetikumokat. A szépségipar ráhatással volt a háború idején is. A nők 90 százaléka a rendszeresen használt kozmetikumokat. A szépségipar ráhatással volt a háború idején is.

Kovács Tamás

A jelentés íve

Azt mondják, hogy kémkedni, híreket szerezni, besúgni a „világ második legősibb mestersége”. Arra, hogy a mindenkori állam(hatalom), az uralkodó tudni akarta, mi folyik az országában, mit gondolnak róla az alattvalói, szönek-e ellene összeesküvést, számos példa hozható. A lebuktatott összeesküvők elítéléséből és kivégzéséből pedig komoly politikai tőkét lehetett kovácsolni.

Természetesen egy sikeresen végrehajtott összeesküvés, majd annak

hetten az uralkodó és az uralkodó társadalmi réteg paranoiáját, de egyben példa is volt arra, hogy ki lehetett játszani az adott kor biztonsági szűrőit.

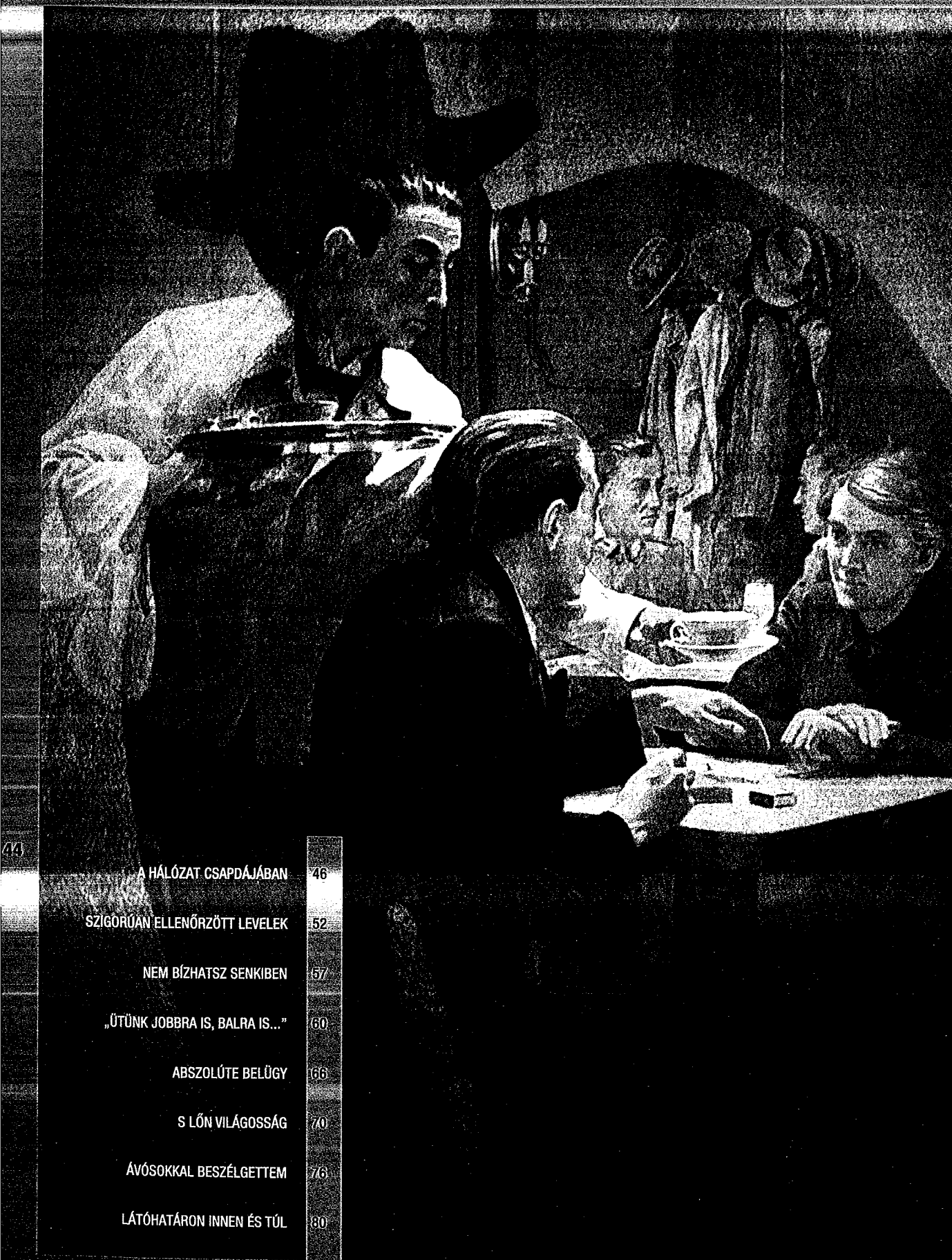
Az állam fogalmának fejlődésével és a jogi definíciók pontosabbá válásával egyidejűleg az uralkodó és az állam elleni tevékenységek pontos meghatározása is lezajlott. A magyar büntetőjogi gondolkodásban megkerülhetetlen Angyal Pál munkássága. Az 1908-ban megjelent A titok védelme anyagi és alaki büntetőjogban című – akadémiai díjas – könyve képezte (és talán képezi ma is) az egyik alapját a magyar állam ellen elkövethető bűncselekmények leírásának. Angyalnak kulcsszerepe volt az 1921. évi III. tc. (az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről) kidolgozásában is, amely alapvetően meghatározta a két világháború közötti Magyar Királyság államvédelmét. De az, hogy mennyire rendszereken és kormányokon átívelő volt a magyar jogi gondolkodás, mi sem mutatja jobban, mint hogy az 1950-es években is egy 1930-as rendelet alapján internáltak, s a formanyomtatvány szerint fellebbezni a „Belügyminis-ter Úrhoz lehet”. Barna Péter ÁVH-alezredes, később tanszékvezető egyetemi tanár is számos jogi munkát tett le az asztalra e tárgykörben, s valamennyi esetben a dualista, illetve a két világháború közötti jogi gondolkodást is beépítette ezekbe.

A modern államok kialakulásával, ahol az uralkodó és az állam fogalma egyre jobban szétvált, meg kellett különböztetni azt, ha valaki az uralkodó(ja) vagy az állam(a) ellen szőtt összeesküvést. A jogi megítélést bonyolíthatta az ún. „különleges helyzet” esete, ami alatt elsősorban a háborút értették. Másrészt a rendőrség mint szervezet és a rendőri operatív munka is a XVIII. század végén, illetve a XIX. században indult komoly fejlődésnek. Emellett sokat számított a tapasztalat: egy-egy rendőr szakmai karrierje akár 30-40 évig is tarthatott. A tapasztalatok átadása és a továbbképzés pedig szinte folyamatos volt. Magyarországon az állomány gyökeres átalakítása 1945-ben kezdődött, amikor is pártalappon osztották el nem csak a minisztériumokat, hanem a rendőri vezető posztokat is. Igaz, néhány, a kommunisták elleni nyomozásokban „kompromittálódott” detektívet is letartóztattak és népbíróság elé állítottak. Az igazi törés az ún. „fordulat éveiben” történt meg, amikor is elbocsátották azokat, akik már 1945 előtt is az állomány tagjai voltak.

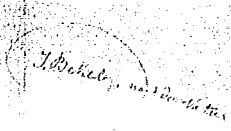
Szintén a modern kor újdonságának mondható, hogy az egyre több rétegre osztódó társadalom szinte minden szegmensében voltak vagy lettek olyanok, akik valamilyen okból szembe kerültek az uralkodóval és/vagy az állammal. Természetesen mindig, minden rendszerben voltak olyanok, akiktől különösen tartott az államhatalom, az ő figyelésük fokozott volt, több embert igyekeztek beépíteni a soraikba.

Vagyis a professzionális, a társadalom minden decimálisára kiterjedő besúgóhálózatok kiépítése, rendőrségi háttérnek kiépítése, valamint mindezek jogi háttérnek kialakulása együttesen alkotta/alkotja immár a belső elhárítást.

Mindezeket figyelembe véve döntött úgy a Múlt-kor szerkesztőbizottsága, hogy foglalkozik a kérdéssel, annak tudatában is, hogy a roppant széles témának csak egy részét tudja bemutatni. Még pontosabban: annak csak a fontosabb csomópontjait tudja felvillantani a Tisztelt Olvasónak, nevezetesen az egyes korokra oly jellemző besúgások sorozatát és a XIX–XX. századi magyar politikai rendőrségeket, azok tevékenységét, szerkezetét, felépítését, működését. Reméljük, hogy ezzel az összeállítással sikerül kissé jobban megismertetni a kémek, ügynökök, besúgók, titkosrendőrök oly sok titokkal és tán még több legendával övezett misztikus világát.

A HÁLÓZAT CSAPDÁJÁBAN	46
SZIGORÚAN ELLENŐRZÖTT LEVELEK	52
NEM BÍZHATSZ SENKIBEN	57
„ÜTÜNK JOBBRA IS, BALRA IS...”	60
ABSZOLÚTE BELÜGY	66
S LŐN VILÁGOSSÁG	70
ÁVÓSOKKAL BESZÉLGETTEM	76
LÁTÓHATÁRON INNEN ÉS TÚL	80

HOGYAN KEMKEDETT A FERIENC AZ ÖCCSEUTÁN?

47

mult-kor | TÖRTENELMI MAGAZIN

A besúgók arról számoltak be, hogy a nádor nem képes a rendi sérelmek orvoslását (köz-
tük a pénzügyi és gazdasági problémákat, az adózást) követelő diétai követeket megnyugtatni, és az országgyűlést csendesen lefolytatni. Az udvari körök az országgyűlés „lármás hangulata” miatt a nádort okol-
ták, és igyekeztek kihasználni az alkalmat, hogy az uralkodót ellene hangolják. A könnyen befolyásolható uralkodó nemcsak határozatlanságát és a rendekkel szembeni „tehetetlenségét” kérte számon, hanem a diétán elmondott egyik, mind az udvarban, mind pedig Magyarországon nagy visszatekintést szült beszédét is. A bizalmatlanságot a nádor iránt fokozta, hogy I. Napóleon 1805. évi, a Magyar Királyság területét első alkalommal érintő hadjárata idején nem tudta kel-
lően megszervezni és bevetésre vezényelni a magyar insurrekciós sereget, továbbá nem volt

József nádor még fiatal főhercegként megtanult magyarul, ezért igen hamar megkedvelték Magyarországon. Ez a tény, valamint az, hogy sokat tett a magyar gazdaság és kultúra felemelkedéséért, még gyanúsabbá tette őt a bécsi titkosrendőrök szemében.

képes az ún. „franciabarát” elemeket kiszűrni.

Egy, kettő, három...

A nádort bécsi rosszakarói azzal is igyekeztek befeketíteni, hogy azt terjesztették róla: a királyi korona megszerzésére törekszik, önálló dinasztíát kíván létrehozni, egyszersmind le akarja választani a Magyar Királyságot a Habsburg Monarchiától. Rákóczinak, rebellisnek nevezték, ami annál is kínosabb volt számára, mert II. Rákóczi Ferenc nevének bármiféle emlegetése tabunak és a legnagyobb sértésnek számított az udvarban.

Bár az udvari köröknek nem sikerült a nádort elgáncsolniuk, és 1806 elején a felkavart hullámok lecsitulnak körülötte, az aknamunka folytatódott ellene. Újabb és újabb vádakat fogalmaztak meg vele szemben, s ezekkel fokozatosan elidegení-

tették bátyjától, a királytól. Megszaporodtak róla a titkos rendőri jelentések is. A nádor elleni bizalmatlanság legfőbb szítója azonban a bécsi Polizeihofstelle volt: miután 1806 március közepén egy udvari tanácsos azt jelentette, hogy nem érkeztek meg a magyarországi konfidensek (besúgók) titkos levelei, Sumeraw rendőrminiszter azt feltételezte: ezeket a leveleket a nádor felbontatta. Ezért sürgősen rendőrhivatalnokokat és konfidenseket menesztettek az országba, akiknek egyike azt jelentette, hogy a „franciák a monarchiát föl akarták osztani, és Ausztriát a nádornak kívánták átadni”.

Az 1807. évi országgyűlés eseményei újabb okot adtak az udvari köröknek, hogy folytassák, sőt, fokozzák a nádor elleni aknamunkát. A nádor megfigyelésére külön besúgót állítottak Jean Leurs egykori luxemburgi mérnök katonatiszt személyé-

II. Ferenc német-római császár, magyar király

A nádor gyengéd és sokak szerint félreérthető érzelmeket táplált II. Ferenc harmadik felesége, Mária Ludovika iránt.

ben. A rendőrminisztertől közvetlenül kapott utasítás szerint a nádor megfigyelését az alábbi három szempont szerint kellett elvégeznie: 1. mennyire bizonyítja a nádor a monarchia és az uralkodóház iránti hűségét és szövetségét az udvarral?; 2. mennyire képes az ország politikai és egyéb ügyeiben okosan viselkedni, és mennyire képes elhatárolódni a monarchiának ártalmas jelenségektől?; 3. meg kell figyelni latin és magyar nyelvtudását, a magyar szokásokban és erkölcsökben való jártasságát.

Rossz utakon

Leurs más konfidensekkel együtt nagy buzgalommal vetette bele magát a munkába. Jelentéseikben elsősorban a nádor erélytelenségét emelték ki, ti. nem volt képes az országgyűlési vitákat megfelelő mederben tartani, nem tudta megfékezni a radikális ellenzék-
ket, az egyes ügyekben nem az udvar érdekeinek megfelelően járt el. Nem is beszélve arról, hogy a magyar nyelv és a Nemzeti Múzeum létrehozásának kérdésében felkarolta és támogatta a rendek álláspontját. A konfidensek rosszalották azt is, hogy „igen alkotmányossá”, azaz a magyar rendi alkotmányt elismerő személlyé vált.

Az 1808. évi országgyűlésen folytatódott a nádor megfigyeltetése. A róla írt jelentések túlnyomó többsége ismételten a rendekkel szembeni gyengeségét, bizonyos kérdésekben megalkuvását, valamint a magyar nyelv és múzeumügy melletti elkötelezettségét emelték ki. Rögzítették továbbá, hogy számos esetben „nem megfelelő” emberekkel vétette körül magát, akik – kihasználva jóhiszeműségét – rossz irányba vitték.

1809-ben a franciákkal vívott győri csatában elszenvedett súlyos vereségért elsősorban őt, illetve az általa vezetett inszurgens hadat tették meg bűnbakká. Az uralkodó és udvara ettől kezdve fokozatosan mellőzte a palatinust: a magyar ügyekben megkérdezése nélkül hoztak rendeleteket, foganatosítottak intézkedéseket. Egy 1810-ben írott jelentés így jellemezte a nádor helyzetét: „többen azt is észrevették, hogy a nádor a széles tömegek szemében az insurrekció körüli legutóbbi eseményekből kifolyólag nagyon sokat veszített, és őt most a királyi párt és mások is, erősen támadják, és ezt elsősorban abból az okból teszik, hogy bebizonyítsák: most, a prímás (azaz az esztergomi érsek, az unokaöccse és fő támasza) halála után (1809. szept. 2.) ő nem sokat tehet és egyedül maradt.” Az a hír is járta, hogy a nádor „lemond a nádorságról, és helyébe (öccsét) Rainer főherceget küldik le helytartónak”.

Ebben a légkörben kellett a nádornak az 1811-ben a Habsburg Monarchiában kirobbant pénzügyi és alkotmányos válságban az udvar és a magyarországi rendek között a kényes kiegyenlítő szerepét betöltenie. Egy, a rendőrfőnök által 1811 nyarán az első- és másodosztályú rendőrségi hivatalnokokról összeállított lista szerint négy konfidenst küldtek Pozsonyba a nádor megfigyelésére. Rajtuk kívül még további hét kiemelt besúgó jelentett igen részletesen a diéta üléseiről.

A jelentések egy része kiemelte, hogy a nádornak ismét nem sikerült a rendkívül felfokozott diétai hangulatot lecsillapítania, a rendeket megnyugtatóra, és sokan már az országgyűlés gyá-

szos végű kimeneteléről beszéltek. A konfidensek bírálták a nádor visszafogott, halogató és ellentmondásos viselkedését, amely a monarchiának rosszat akarók, lázítók tábora számára nyereséget jelenthet. Többen a nádorban olyan embert láttak, aki nem egyenes viselkedésével

uralkodója ellen lázadt. Mások ijesztően félénk lelkületű embernek tartották, akiből hiányzik a szilárd jellem és a mérlegelés képessége, s aki királya és a lázongók (az egyik besúgó szerint „terroristák”) álláspontja, illetve a személyes meggyőződése (Magyarország érdekei) és

Bár a Napóleon elleni háborúban I. Ferenc tehetetlen volt, a bécsi udvar a nádort tette felelőssé a Győri mellett elvesztett csatáért.

Karolina Augustina, I. Ferenc negyedik, egyben utolsó felesége volt. Tulajdon férjét, Ferdinánd uralkodása alatt Bécsben élt. Ferenc József szünelépésekor azonban az új császár anyja, Zsófia főhercegné eltávolította az udvarból.

az uralkodó iránti „szent kötelessége” között ingadozik.

Rémképes krónika

A rendek viselkedése a bécsi udvar egyes köreinek okot adott arra is, hogy rémképeket fessenek a királynak, és figyelmeztessék arra: „helyzete válságosra fordulhat” és „árnyékfejedlemmé válhat”. Bizonyítani kívánták a magyarok hűtlenségét. Ezért, ahogy 1806-ban a titkosrendőrség a franciákkal való összejátszás vádját koholta, most (ahogy 1805-ben is) orosz orientációt szimatoltak. Mindezt többek között a nádor megfigyelésével megbízott konfidens jelentései is alapozták. Leurs ugyanis már 1811 decemberében arról számolt be, hogy a nádor Bécsből visszatérve ott-hagyja az országgyűlést, és

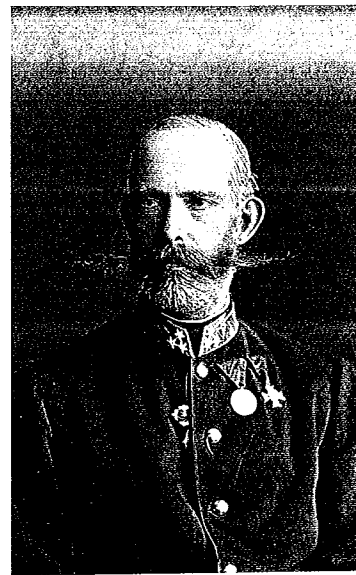
Oroszországba fog távozni sógorának, I. Sándor cárnak a véleményét kikérni. 1812 májusában pedig arról tudósított, hogy sokan hisznek az oroszok feletti francia győzelemben, sőt, a nádor már ki is menekítette vagyonát Oroszországból.

I. Napóleon oroszországi veresége után az udvari párt megerősödött, amely az országgyűlés feloszlata után kísérletet tett a magyar alkotmány megszüntetésére, a nádort pedig önkéntes lemondásra kívánta kényszeríteni. Az utóbbiban azonban hiába reménykedtek. Az udvari ellenfelek erre más eszközöz nyúltak eltávolítására. A nádor, aki gyengéd érzelmeket táplált bátyja harmadik felesége, Mária Ludovika iránt, 1812–1813 során több levélben keserű panaszkodott Mária Ludoviká-

Egy ideig szóbeszéd tárgya volt, hogy József lemond nádorságáról és öccsét, Rainer főherceget küldik helyébe. Ebből azonban nem lett semmi. Így Metternich írtikái dugába dőlték.

nak az uralkodó törvényellenes rendeletei miatt. Leveleit Metternich utasítására a rendőrség elfogatta, felbontatta. Egyik levelét Metternich a császár elé terjesztette, követelve, hogy I. Ferenc tiltsa meg a nádor és a császárné levelezését. Később, éppen ezeknek a leveleknek és egy besúgó jelentésének az ismeretében azzal vádolták meg a nádort, hogy titkos szerelmi viszonyt tart fenn a császár- és királynéval. A nádor szerencséjére I. Ferenc nem hitt tanácsosainak és konfidenseinek, ám József nádor állandó megfigyelése ékes példája annak, hogy a besúgói rendszer bizony a legmagasabb szintekre is elért. ◀◀

Deák Ágnes

Szigorúan ellenőrzött levelek

Az 1849 utáni politikai elit titkos postai megfigyelése

Az államrendőrségi információszerzés magától értetődően mindenkor fontos forrását jelentette a postai küldemények megfigyelése és titkos átvizsgálása. Nem volt ez másképp a XIX. században sem, amikor a postai forgalom a modern közlekedési eszközök megjelenésével sokkal gyorsabbá és kiterjedtebbé vált, a társadalom egyre nagyobb részét hálózta át, s ez új kihívások elé állította a rendőrséget is.

Ausztóriában is nyílt titoknak számított 1848 előtt a titkos postai páholyok, illetve azok koordináló szerve, a bécsi ún. Titkos Kabineti Iroda működése. 1847-ben az iroda 15 főből állt, Josef Karl Mayr adatai szerint az irodában 80-100 levélbontás esett egy napra, ennek alapján az egész rendszerben készült levélmásolatok számát Mayr évente 15 ezerre becsülte. Az iroda kezdetől fogva a mindenkor uralkodó közvetlen felügyelete alá tartozott. A reformkorban is ő juttatta el a másolatokat az államkancellárhoz, aki egy idő után visszaküldte azokat az irodába. Ott egy ideig még őrizték a másolatokat, majd elégették. Az 1840-es években a legfontosabb másolatokat mindjárt három példányban készítették, hogy késlekedés nélkül egyidejűleg küldjék el – az uralkodó mellett – Metternich kancellárhoz és Joseph Sedlnitzky grófhhoz, a Legfőbb Udvari Cenzúra- és Rendőri Hatóság vezetőjéhez is.

A látszat csalt

A bécsi jól szervezett ügymenet mellett a tartományokban – Lombardia-Velence kivételével – már távolról sem beszélhetünk széleskörűen kiépített hálózatról, titkos páholyok jobbára csak a tartományi igazgatás székhelyein voltak. A magyar korona országainak területén Metternich korában postai páholy működött Zimonyban, majd az 1820-as évek végén Temesvárra helyezték át (megbízott: Josef Faccea), méghozzá a Törökország felé irányuló levélforgalom ellenőrzése céljából. Az ország belsejében elhelyezkedő páholyoknak Pest-Budán (megbízott: Johann Posch postaellenőr), Kassán, Debrecenben, Eszéken, Nagyszébenben és Kolozsvárott, illetve az országgyűlések ideje

alatt Pozsonyban (itt a megbízott 1847/48-ban Vrábely Károly pozsonyi postakerületi főtitisz és Anton Hentscher kezelőtiszt) sokkal kisebb jelentőségük volt.

1848 márciusában, a bécsi forradalom napjaiban a Titkos Kabineti Iroda beszüntette működését, majd az uralkodó április 4-én hivatalosan is feloszlatta az irodát, a még ott tárolt levélmásolatokat elégették. A levélmanipulációhoz használatos segédeszközöket biztonságba helyezték. Pillersdorf báró, belügyminiszter rendeletben utasította a postai alkalmazottakat a levéltitok tiszteletben tartására. A kiélezett politikai szituáció és a háborús viszonyok azonban nem kedveztek a levéltitok érvényesítésének.

A titkos postai iroda újjászervezése már 1849 áprilisában szerepelt a minisztertanács napirendjén, Felix zu Schwarzenberg herceg, miniszterelnök javaslatára az uralkodó végül 1849. június 8-án döntött az új iroda felállításáról a külügyminisztériumban „Sifírozó és fordítói munkák osztálya” néven. Nem került sor viszont ezzel egy időben a postai páholyok rendszerének újjászervezésére. Az új iroda a még hivatalban lévő, 1848 előtti postai alkalmazottaival vette csak fel a kapcsolatot. A birodalom jó néhány nagyvárosában bevezetett ostromállapot viszonyai között valószínűleg a helyi katonai parancsnokok vették kezükbe a helyi postai titkos ellenőrzés újjászervezését. Ez történt Magyarországon is. Julius Haynau báró, tábornagy, a Magyarországot megszálló császári csapatok főparancsnoka, illetve utódai a következőket bízták meg a postai küldemények bizalmas átvizsgálásával: Anton Hentscher, Bagoly Károly, Jakab Pokorny

működése kezdetben 15 főből állt, a legfontosabb levélmásolatokat 3 példányban készítették el. Egyet kapott az uralkodó, egyet Metternich, egyet pedig Joseph Sedlnitzky gróf, a Legfőbb Udvari Cenzúra- és Rendőri Hatóság vezetője.

postatisztek, Wilhelm Wachsmann postagondnok (Pest), Anton Oberhammer (Buda), Árvay Károly postaigazgató, Josef Horvatic postagondnok (Nagyvárad), Vrábely Károly postaigazgató és Robert Lang postaigazgatósági titkár (Pozsony). Hentschert idővel áthelyezték Kassára. Jobbára tapasztalt, idősebb postai hivatalnokok közül toborozták a személyzetet, amelynek tagjai – ha nem is voltak feltétlenül magyarországi születésűek, de – már hosszú évek óta itt szolgáltak.

Láttam. Az uralkodó

A megbízottak a területileg illetékes katonai kerületi parancsnoknak szállították az információkat, ő pedig az általa fontosnak ítélt

herceg és miniszterelnök javaslatára Ferenc József a titkos postai páholyok újjászervezése mellett döntött.

híreket a katonai kormányzóhoz továbbította. A titkos páholyok alkalmazottai a magyarországi kormányzóságtól kapták honoráriumukat. Erdélyre vonatkozóan 1852 decemberéből áll rendelkezésünkre

szabadságharc alatt Haynau személyesen nevezett ki titkos postai ellenőröket.

egy jelentés, amely az akkori állapotokat összefoglalja. Eszerint négy postai alkalmazott kezében összpontosult a titkos megfigyelés, az akkor már ott postaigazgató Árvay Károly koordinálta a műveletet, Kolozsvárott Heyder postagondnok, Nagyszebenben Szilágyi postatiszt, Brassóban pedig Theodor Petrovich postatiszt végezte a munkát.

1852 tavaszán nagy változás történt a rendőri ügyek legfelsőbb vezetésében: a rendőri ügyek kikerültek a belügyminisztérium irányítása alól, s az újonnan létrehozott Legfelsőbb Rendőri Hatóság vezetője, Johann Kempen von Fichtenstamm altábornagy kezében összpontosultak. Kempen igyekezett központosítani az államrendőrségi információszerezést, ami a postai páholyok

működését is érintette. Ennek nyomán 1853. április elején megszületett a titkos iroda működésének új alapszabályzata.

Az iroda és személyzete továbbra is csakis az uralkodó és első szárnysegédje irányítása alatt állt. A közvetlen felügyelet a külügyminisztert illette. Kempen és a külügyminiszter állította össze rövid indoklással azok listáját, akik postájának megfigyelését szükségesnek tartották. A lista az uralkodó jóváhagyása után került az iroda vezetőjéhez. Ez utóbbinak is jogában állt azonban előterjesztést tenni az uralkodónak új személy felvételére. Elvileg csakis az uralkodó engedélyével lehetett valakinek a postáját felbontani. (Az uralkodó az elé terjesztett listákat gondosan áttanulmányozta, egyáltalán

nem csak formális jóváhagyóként kívánt szerepelni.) Meghatároztak azonban olyan kategóriákat is, amelyek esetén a személyre való tekintet nélkül szükségesnek kellett minősíteni a postai megfigyelést (például: külföldről érkező levelek elítélt, de amnesztiában részesült személyekhez, emigrációból hazatértekhez, rendőri megfigyelés alatt álló gyanús személyekhez vagy olyan állami hivatalnokokhoz, akik az 1848–1849-es mozgalmakban részt vettek; post restant címre érkező levelek, amelyeket ugyanaz a személy hoz el rendszeresen a postahivatalból). Ám az ezekbe tartozó személyekről is listát kellett készíteni, s negyedévenként az uralkodó elé terjeszteni. Ettől az elvtől való eltérést a hivatali instrukció csakis „nagyon sürgős” esetben engedélyezett.

Az iroda vezetője a postai szolgálatot felügyelő kereskedelmiügyi miniszterrel való konzultáció után tett javaslatot az uralkodónak arra, hogy mely postahivatalban állítsanak fel titkos postai páholyt, amelyek irányítása az irodavezető hatáskörébe tartozott. A páholyok személyzetére vonatkozóan minden döntés az uralkodót illette. A postai páholyok alkalmazottainak kilátásba helyezték, hogy a titkos honoráriumot nyugdíjazásuk után életük végéig kapni fogják, sőt haláluk után özvegyeik is számíthattak a titkos honorárium felére mint kegydíjra. Esetleges szorult anyagi helyzetben pedig segítyt is kérhettek. A páholyok vezetői az elkészült levélmásolatokat a bécsi irodába küldték. Az iroda vezetője döntött arról, hogy mely másolatokat juttassák el a külügyminiszterhez vagy Kempenhez, de mindkettőjüknek csak azokat, amelyek

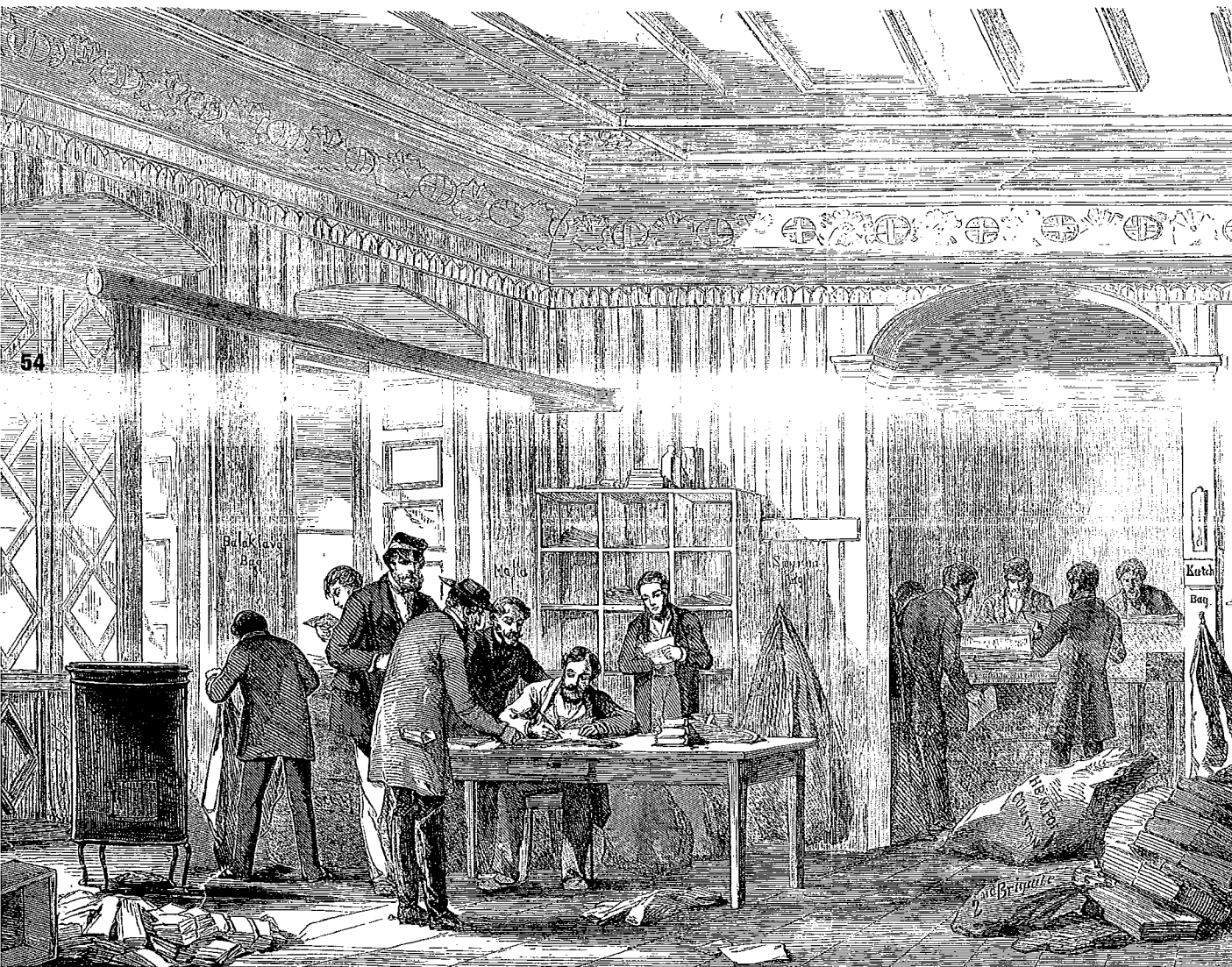
hivataluk folytán megilleti őket. Bizonyos ügyekről (például ha a levélíró vagy a címzett vagy valamilyen módon érintett személy a birodalmi hivatalviselő elit vagy a katolikus egyházi hierarchia valamely illusztris tagja volt) kizárólag az uralkodó számára volt köteles másolatot készíttetni. A páholyok vezetői, ha úgy ítélték meg, hogy a szerzett információt sürgősen az adott tartomány helytartójának/kormányzójának tudomására kell hozniuk, továbbíthattak egy másolatot annak is „kizárólag saját kezű felbontásra” megjelöléssel (viszszaküldési kötelezettség mellett). Ha azonban más államigazgatási szerv tudomására akartak valamely információt hozni, tilos volt magát a másolatot kiadni, csak tartalmi összefoglalót közölhettek „biztos forrásból tudomásomra jutott” vagy „szigorúan bizalmas úton értesítettek, hogy” típusú általános bevezetővel. A centralizáció elve azt is jelentette, hogy igyekeztek megakadályozni, hogy a titkos postai

elítélt, vagy amnesztiában részesített személyek számára címzett levelek minden esetben felbontásra kerültek. Ezen levelek listáját azonban csak az uralkodó kaphatta meg.

ellenőrzésbe a jövőben sok szerv beavatkozzék, épp ezért a postahivataloknak szigorúan megtiltották, hogy felsőbb felhatalmazás nélkül bármely levelet kiadjanak bármely „politikai vagy rendőri hatóságnak vagy felügyelő szervnek”, ez alól csakis a bírósági eljárás alatt álló személyek levelezése képezett kivételt. Azaz a katonai hatóságok, a csendőrség, a közigazgatási és a rendőri hatóságok nem juthattak hozzá közvetlenül ezekhez az információkhoz. A helyi rendőri hatóságok kompetenciája szigorúan csak addig terjedhetett a továbbiakban, hogy figyeljék meg: a politikailag gyanús személyek folytatnak-e levelezést, esetleg milyen címekre, s ezt jelentsek a felettes hatóságnak, de semmiképpen sem avatkozhattak be.

Központi ukáz

A szigorúan centralizált információáramlás mellett az egyes páholyok között közvetlen információáramlás természetesen

nem folyt. sőt. az szigorúan tilos volt – majd az évtized végén a háborús helyzet, a belső politikai stabilitás megintása kényszerít ki ebben némi enyhítést.

A centralizáció persze nemcsak a hatalomkoncentrációt volt hivatott szolgálni, hanem a konspirációt is, azt, hogy minél kevésbé legyen feltűnő a titkos tevékenység, minél inkább el lehessen azt rejteni a közvélemény szeme elől.

A magyarországi újjászervezés előkészítéseként Kempen a kormányzóságtól bekérte a titkos postai páholy alkalmazottainak adatait, s a központi iroda vezetője is összefoglalót kért 1853. augusztus elején a kormányzóságtól a titkos postai szolgálat működéséről. 1853 októberében hagyta jóvá az uralkodó a postai páholyok működését Pozsonyban, Pesten, Kassán és Nagyváradon (Pozsonyban 1, Pesten 6, Kassa 1, Nagyvárad 1 fővel). A páholyok munkatársai valamennyien a már korábban megbízott személyek voltak, évi 72–560 forintnyi fizetéseikért kaptak külön szolgálataikért.

Emellett kötelezték a soproni, a győri, a budai, a debreceni, a pecsi és a székesfehérvári postahivatalt arra, hogy figyelje a leveleket, s a gyanúsakat kezelésre a legközelebbi páholyba irányítsa. A magyarországi kormányzóság eredetileg javasolta még Győrben és Pécsen is páholy felállítását, de a központi iroda vezetője ezt nem támogatta, bár a jövőre nézve nem zárta ki. Ahogy azt sem, hogy a tervezett vasútvonal elkészülte után Nagyvárad helyett inkább Szeged legyen majd a negyedik páholyközpont. Minderre azonban nem került sor.

A magyarországi megfigyelték pontos létszámát egyetlenegy időpontból sem ismerjük. Erdélyből 1853-ban 61 fő levelezésének megfigyelését irányozták elő.

Bécsben nem voltak elégedettek a magyarországi páholyokkal. 1857 októberében a Legfelsőbb Rendőri Hatóság jelezte a magyarországi kormányzóságnak, hogy feltűnt számukra a magyarországi páholyok „kevésbé szorgalmas” működése, s különösen az ún. ókonzervatív párthoz tartozók levelezésének szigorú ellenőrzésére szólítottak fel.

Nehéz átfogó képet alkotni arról, hogy mennyire volt hatékony e rendszer működése. Az bizonyos, hogy a közvélemény

elől nem sikerült elrejtetni a páholyok működését, köztudott volt, hogy tanácsos személyes ismerősökön keresztül bonyolítani a meghittebb levélváltásokat. Ennek ellenére az államrendőrségi információgyűjtés egyik csatornájaként a bécsi központi iroda és az egész hálózat működése, ha változó intenzitással is, egészen 1867-ig az 1853-as uralkodói utasítás szerint folyt Magyarországon. 44

elégedettek
a magyarországi
postapáholyokkal,
ezért a szigorúbb
ellenőrzésre
szólítottak föl.

Katona Csaba

Nem bízható senkiben

Berúgók, ügynökök, kémek
Magyarországon
a „hosszú XIX. század”-ban

A BESÚGÓK, CEMEROK, KÉMEK SZERVEZETE JÓSZÉ- RIVEL A XIX. SZÁZAD EGÉ- SZÉBEN (IS) BEHÁLÓZTA A MAGYAR TÖRTÉNELMET. HOGY CSAK EGY KIRIVÓ PÉL- DÁT EMLÍTSÜNK – MINT LÁT- HATJUK A MÚLT-KOR E SZÁ- MÁBAN IS –, I. FERENC CSÁ- SZÁR ÉS KIRÁLY SAJÁT TEST- VÉRÉT, JÓZSEF NÁDORT IS FIGYELTETTE. AZ MÁR KE- VÉSBÉ ISMERT, HOGY A NÁ- DORNAK UGYANCSAK SAJÁT BESÚGÓHÁLÓZATA VOLT

A reformkor és az abszolutizmus éveinek titkosszolgálati tevékeny- ségéről ma már viszonylag sokat tudunk.

1836 nyarán a reformellenzék poli- tikusai közül Wesselényi Miklós és Deák Ferenc Balatonfüreden idő- zött. Egy könnyű nyári estén mások- kal együtt ők is a vízén vacsoráztak, miközben a partról tűzijátékot ere- gettek. Ennek során Deák szándé- kozott tréfát űzni az őket figyelő besúgókkal, amiről Wesselényi július 27-i naplóbejegyzése tanús- kodik. E szerint: „Miután az asszo- nyokat partra tettük, vissza men- tünk hajónkra s be a Balatonba s a vígan üritett pezsgő palaczkokat rendre repítők a vízbe. Deák irt czé- dulákat, melyeket beléjük fojtottak: a gyanú s félelem fekete seregének valami híve még törni fogja fejét

Deák és Wesselényi tudtak róla, hogy megfigyelik őket. Arról azonban nekik sem volt fogalmuk, hogy saját köreiken belül kik a besúgók. Így fordulhatott elő például, hogy az 1882-ben elhunyt Asbóth Lajosról 1918-ban derült ki: ő árulta el az Almásy–Nedeczky-féle összeesküvést.

értelmökön.” Azt sajnos nem tudni, hogy volt-e olyan éber ügynök, aki felfigyelt erre és vajon okozott-e álmatlan éjszakákat a „titkos üze- netek” megfejtése a besúgóknak...

A forradalom és szabadságharc leverését követően nagyon sokan több évet töltöttek Ausztria vagy Cseh- és Morvaország váraiban. E börtönbe vetett „státuszfogyók” egyike volt a hosszú életű Mada- rász fivérek egyike, József, aki igen- csak gyanakodva szemlélte Olmützben rabtársát, a cseh iroda- lom jelesét, Karel Sabinát, akit kém-

kedéssel vádolt magában, mint később kiderült, nem teljesen ok nélkül: „Kis sovány termet, éles arc- kifejezés, lesütött hiúszemekkel. [...] Elég volt ránézni, tudtam, hogy miféle legény ez. [...] Tudakolt fűt-fát eseményeinkről, a komáromi vár szándékolt bevételéről s min- den beszédének veleje az osztrák ház s tagjai s kiválólag Zsófia elleni [...] szidalom.”

Hogy konkrétan kémkedett-e Sabina Madarász esetében is, vél- hetően nem fogjuk megtudni, a „száguldó riporter”, Egon Erwin Kisch szerint, akinek alaposságá- ban nemigen lehet kételkedni, Sabina rendőri iratai tűz martalé- kául estek. Lehet benne valami, mert 1927-ben tűz volt a bécsi levéltárban, ott, ahol az ügynöki jelentéseket őrizték. Az viszont tény, hogy Barsi (Neumann) József, a többi cseh fogolytársával jó viszony ápoló egyik olmtützi magyar fogoly ugyancsak gyanús- nak vélte az író: „Ugyanebben a szakaszban kapott elhelyezést [...] Madarász József, [...] akinek egy Szabina nevű cseh író és lapszer- kesztő jutott szobatársul, akiről később, még ott laktunkban fur- csa híreket hallottunk.”

A besúgók tevékenységétől nem volt mentes az emigrációban élő magyarság sem. Zerffy Gusztáv (1848-ban a Reform egyik szer- kesztője) az 1850-es években igen

komoly szerepet játszott abban, hogy a külföldre szakadt magyarok között megbomlott az egység (bár az vélhetően nélküle sem őrződött volna meg), emellett pedig tudott, hogy az osztrák titkosrendőrség ügynöke volt ő is. Az a Zerffy, aki Arany János Az elveszett alkot- mány című munkájában saját jegy- zet volt a „didascalía” szónál ekképp: „Valami Zerffy Gusztáv íro- gatott ekkor e címen ferde aesthe- tikai dolgokat.” De ma már az sem titok, hogy besúgóként tevékeny- kedett Kossuth Lajos bulgáriai emigrációja során a volt kor- mányzó környezetében a jeles szí- nész, Egressy Gábor is, aki 1848. március 15-én a Nemzeti Színház- ban elszavalta a Nemzeti dalt.

A szabadrábon lévők között tevé- kenkedő besúgók is hatékonyan működtek. Viszonylag ismert tör- ténet, de nem árt újra felidézni Asbóth Lajos esetét. A volt honvéd tábornok, korántsem melleleg az Akadémia levelező tagja, 1882-ben köztisztletben álló személyiség- ként hunyt el. Csak 1918-ban derült ki róla, hogy ügynökként ő leplezte le az ún. Almásy–Ne- deczky-féle összeesküvést, amely- nek egyik „névadó” vezetője Almásy Pál, 1848–1849-ben a kép- viselőház alelnöke, másika pedig a Deák-rokon Nedeczky István volt. Elképzelésük – ’48-as alapokon – a független Magyarország volt, a szervezkedés 1864. évi dugába dőlése után várfogsággal sújtották őket, míg végül a kiegyezés hozott számukra kegyelmet.

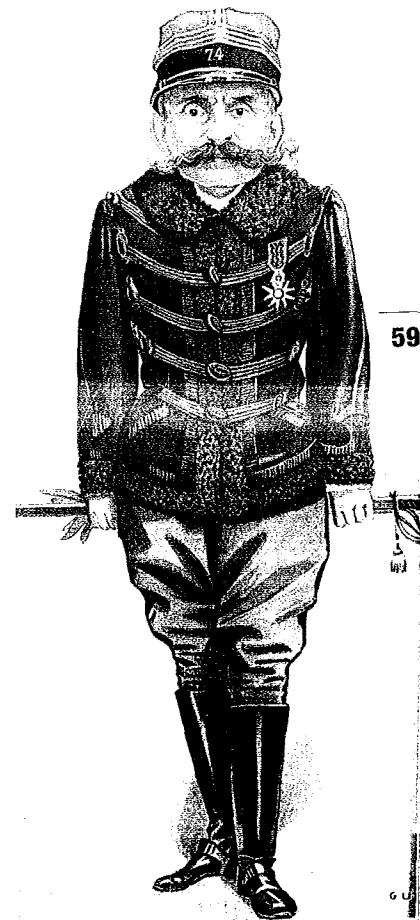
A századelőn, az 1910-es évek- ben inkább a katonai kémek kap- tak főszerepet, ez már afféle elő- jele volt a háborús eseményeknek. A legismertebb, filmen is feldolgo- zott történet volt az oroszoknak kémkedő Alfred Redl ezredesé 1913-ból. A rutén származású katona – vélhetően, de nem bizo- nyosan – homoszexuális vonzó-

dása miatt került zsarolható hely- zetbe, ezt pedig a cári Oroszor- szág kíméletlenül kihasználta. A magas rangú tiszt leleplezése- kor öngyilkosságba menekült, míg a Monarchia vezetése eltussolni igyekezett az ügyet. Ez azonban megghiúsult a fent már említett Egon Erwin Kisch szimata okán, aki a Redl prágai lakását feltörő lakatos révén szerzett tudomást a dologról, és hozta nyilvános- ságra az öngyilkosság hátterét. S ha már katonai kémek: említsük meg, hogy a valamivel korábban (az 1890-es évek derekán) össz- európai vihart kavarázó Dreyfus-per- nek is volt magyar vonatkozása: mint kiderült, az ártatlanul vádolt Alferd Dreyfus helyett az igazi kém Ferdinand Walsin-Esterházy volt, akinek – mint neve is mutatja – vél- hetően némi magyar vér is csör- gedezett ereiben.

Redl ezredes halálhíre
belső nem találta
meg a közvéleményt.
Ha Egon Erwin Kisch
újságíró történetesen
nem ismeri azt
a lakatost, aki feltörte
a már elhunyt
katonatiszt lakását,
akkor sosem tudjuk
meg a halálát övező
rejtélyeket. Többek
között azt, hogy Redl
homoszexualitása
miatt zsarolták
és kergettek bele
a kémkedésbe.

A XIX. század végi
nemzetközi hírfolyam-
ban rendre előkelő
helyen szerepelt
a Dreyfus-ügy
legfrissebb fejleménye.
1896-ig kellett várni
az igazságra:
nem ő kémkedett,
hanem a magyar
származású
Ferdinand Esterházy.

„Ütünk jobbra is, balra is...”

Politikai rendőrség és rendészet a két világháború között

1918 októberében nemcsak az Osztrák–Magyar Monarchia esett darabjaira, hanem a történelmi Magyarország is. A lakosság – a teljes gazdasági és politikai zűrzavar közepette – napi szinten tapasztalta a közigazgatás összeomlását, vele együtt a romló közbiztonságot és az ország antant hatalmak és szövetségeseik általi megszállását. 1919-ben a politikai helyzet tovább fokozódott a Vix-jegyzék átadásával (1919. március 20.), s a másnapi kommunista hatalomátvétellel. Ebben az új rendszerben – forradalmi hevülettel fűtötte, s feltétlenül bízva a világforradalomban – sokan erőszakkal, mi több, brutálisan gondolták a társadalom és a gazdaság átalakítását. Ezeket a feladatokat hol a Belügyi Népbiztosság (BN) alá tartozó alakulat (Vörös Őrség), Politikai Nyomozó Osztály (ennek vezetője volt Korvin Ottó), hol pedig félig-meddig önkéntes alapon szerveződött alakulat(ok) végezték (Lenin-fiúk, Cserny József különítménye). Önmagában az is komoly viták melegágya volt, hogy Cserny és/vagy a Lenin-fiúk mennyiben voltak hajlandóak magukat alárendelni a BN-nek, végrehajtani a magasabb helyről érkezett parancsokat. A káoszt növelte, hogy Cserny néha maga vezetett tárgyalásokat, amelyek függetlensége így alapvetően megkérdője-

lezhető. Azonban 1919 április végén, amikor már számos panasz érkezett ezen alakulat ellen, a Vörös Hadsereg új főparancsnoka, a szociáldemokrata Böhm Vilmos parancsot adott ki minden „politikai terrorcsapat vagy más elnevezés alatt működő külön csapat” feloszlatásáról. Így Csernyt és csapatát is fegyverzetük leadására szólították fel, de a csoport lefegyverzése csak 1919. május 19-én sikerült. A helyzet fonákságára jellemző, hogy 1919 júliusában Cserny engedélyt kapott csapata újjászervezéséhez, de ekkor már meg voltak számlálva a Tanácsköztársaság napjai. Sorsát Cserny sem kerülhette el: 1919. december 18-án 13 társával együtt kivégezték, de hasonló sorsa jutott Korvin is; Szamuely Tibor öngyilkos lett.

1919 nyara azonban nemcsak a fővárosban, hanem az Alföld déli részén, Szegeden sem volt eseménytelen. A Kas Szállóban tisztek szervezkedtek, akik ugyan sok kérdésben nem feltétlenül értettek egyet, de abban biztosan, hogy a Tanácsköztársaságot meg kell dönteni, a kommunistákat pedig meg kell büntetni. Ezt az elképzelést ugyan sokan osztották 1919 augusztusában, a kérdés „csak” annyi volt, hogy ki, miként, milyen alapon végezze el azt.

A kommunisták

1919. július 27. és október 5. közötti időszakban a Vörös Hadsereg és a Vörös Őrség tevékenységét, de 1920–21-re már kényszerűen váltak a még mindig aktívan működő tiszti különítmények. A számos atrocitás közül is kiemelkedett az ún. két Club Kávéházi incidens (1920. július 27., október 5.), illetve egy rendőr meggyilkolása (1920. november 9.). Így Horthy – immár egyetértve a konzervatív politikai elittel – elfogadta, hogy ezekben a politikai rendészeti ügyekben a rendőrségnek kell eljárnia. Továbbá a cél a vádlott bíróság elé állítása, nem pedig egyfajta önbíráskodás. A kormány egyéb-

Az egyik, alapvetően a hadsereghez köthető elképzelés szerint mindenkit, akit felelőssé tettek a háború elvesztéséért, illetve az ország megszállásáért, katonai bíróság elé kell állítani, s a katonai büntetőtörvénykönyv alapján kell elítélni. Ezzel a logikával azonban számos jogi probléma merült fel, például civilek felett ítélezhet-e katonai bíróság, illetve mind térben, mind pedig időben meddig terjed ki a katonai bíróságok hatásköre. Másrészt, a különböző félkatonai alakulatok, tiszti különítmények és csendőralakulatok – mindenféle jogi eljárás mellőzésével, gyakran besúgások alapján – emberek sokaságát végezték ki. Eleinte maga Horthy Miklós is bosszúhadjáratnak minősítette ezen alakulatok tevékenységét, de 1920–21-re már kényszerűen váltak a még mindig aktívan működő tiszti különítmények. A számos atrocitás közül is kiemelkedett az ún. két Club Kávéházi incidens (1920. július 27., október 5.), illetve egy rendőr meggyilkolása (1920. november 9.). Így Horthy – immár egyetértve a konzervatív politikai elittel – elfogadta, hogy ezekben a politikai rendészeti ügyekben a rendőrségnek kell eljárnia. Továbbá a cél a vádlott bíróság elé állítása, nem pedig egyfajta önbíráskodás. A kormány egyéb-

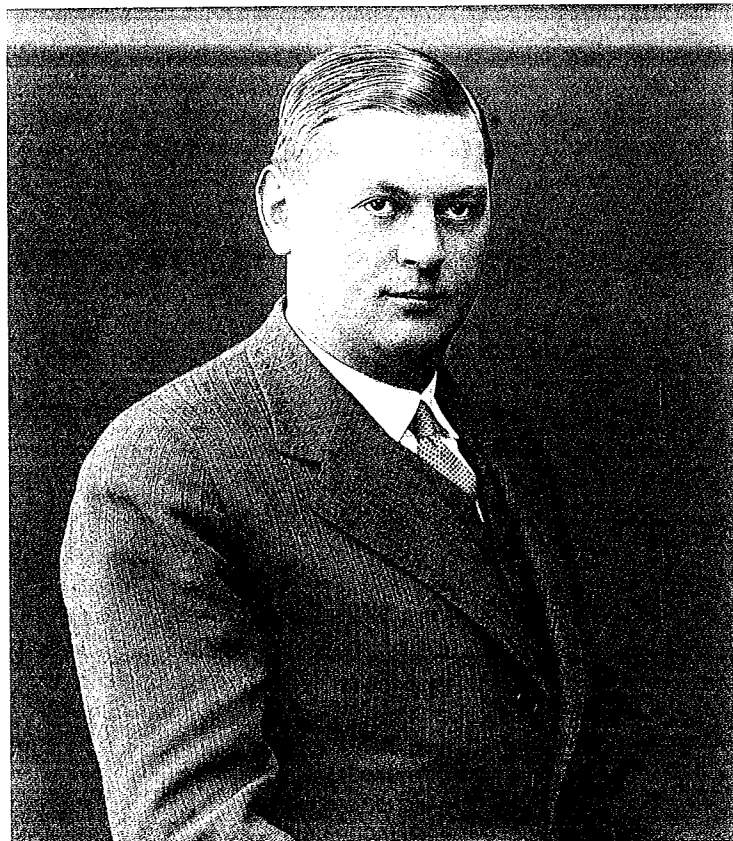

ként – nem kis konfliktusok vállalása mellett – csak 1922-re tudta elérni, hogy a politikai ügyek nyomozásában a rendőrség legyen a mérvadó szerv.

A két világháború közötti rendőrség sok szempontból a dualista rendőri állományra és szervezeti struktúrára épült. Előbbi nyilván változott, bár volt a korszaknak néhány meghatározó rendőrségi vezetője, így az orvosi és jogi diplomával is bíró Hetényi Imre vagy éppen bizalmasa és sok szempontból utóda: Sombor-Schweinitzer József. Szintén meghatározó detektívje volt a korszaknak Hain Péter és Wayand Tibor is, akik főleg a kommunisták elleni nyomozások specialistáinak számítottak. Évtizedes munkájuk során a magyar detektívekben komoly tapasztalat és lexikális ismeretanyag halmozódott fel, amelyre a II. világháború után a győztesek – ki így, ki úgy – de igényt tartottak, mi több: használtak.

De milyen módszereket alkalmazott a korabeli politikai rendőrség, amely oly hatékonnyá, Európában példaképpé tette? A közismert nyílt nyomozási módszerek (tanúk felkutatása és kihallgatása) mellett már szinte a kezdetektől bevett volt a posta figyelése, később a telefonok lehallgatása. Hatékonyságukat azonban az ún. „bizalmi emberek” (vagyis besúgók) százaitól beszerzett információk adták. Ilyen „b” egyének az ország minden pontján, fontosabb munkahelyén, gyakorlatilag valamennyi társadalmi szervezetben és a társadalmi ranglétra minden fokán voltak. Többségük természetesnek, mi több, hazafias kötelességének tartotta, hogy adott esetben jelentsen a rendőrségnek. Ugyanakkor akadtak jó néhányan, akiket mint lebukott szervezkedőket vett rá a rendőrség az együttműködésre. Az ő

Hain Pétert

A proletárdiktatúra

döntő többségük az illegális kommunista mozgalommal volt kapcsolatban, s bizony ez a tény is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a moszkoviták miért nem bíztak a hazai kommunistákban 1945 után... S végül volt egy harmadik csoportja is „b” egyéneknek: a profi besúgók. Ők pénzért jelentettetek, tulajdonképpen a rendőrség alkalmazottai voltak. Ennek a típusnak a mintapéldánya volt Opris Oszkár, aki két évtizeden keresztül dolgozott a szélsőjobboldali pártoknak. (Hogy aztán 1945 után már Péter Gábor kérje a segítségét az ÁVH megszervezéséhez...)

A 200 kommunista országa

A beszerzett emberekről az őket beszerző detektív nem készített listát, nem íratott alá vele semmilyen nyilatkozatot, ha úgy

tetszik. a gentleman's agreement alapján működött a kapcsolatuk. Szintén nem kötelezték arra a „b” egyént, hogy maga írjon jelentést, csupán szóban kellett átadnia az információkat. Teljesen természetes volt az is, hogy a detektív soha, senkinek nem fedte fel informátora kilétét, hiszen nem maga a személy, hanem a pontos és megbízható információ ismerete volt a fontos. Az így beszerzett információk végül heti összefoglaló jelentésekben öltöttek testet, amelyek közvetlenül a belügyminiszter asztalán landoltak. Ezek közül az egyik volt az ún. jobboldali, a másik pedig az ún. baloldali összesítő, amely az adott körbe sorolt valamennyi párt és jelentősebb mozgalom elmúlt heti rendezvényeiről, összejöveteleiről beszámolt. Vagyis a rendőrség pontosan tudta az egyes rendezvények

A profi besúgók

részvevőinek számát, felekezeti hovatartozását és az elhangzott beszédek tartalmát. A rendőrségi munka hatékonyságát mutatja, hogy a pártok zártkörű és titkos összejövetelei is bekerültek a jelentésekbe, mi több: név szerint is felsorolták a résztvevőket!

A beépített emberek hatékonyságát talán két konkrét esetben lehet a legjobban bizonyítani, amelyek egyben példák a rendőrség érdeklődésének változására is. A Horthy-rendszer ideológiájának egyik alapja az antikommunizmus volt. Ennek megfelelően a Magyarországon illegális kommunista mozgalom figyelése és üldözése kiemelt feladata volt a rendőrség illetékes osztályának. A „b” egyéneknek hála, illetve, hogy a rendőrség (egy háromfős csoport, egyik tagja Hain Péter volt) egy akció keretében 1922-ben ellopta a Berlinben székelő magyar párt nyilvántartását, csakhamar igaz lett két bon mot: „a rendőrség név szerint ismer minden kommunistát” és „ebben az országban kétszáz kommunista volt, de abból százat én szerveztem be” (Wayand Tibor).

Rákosi, Vas elfogása

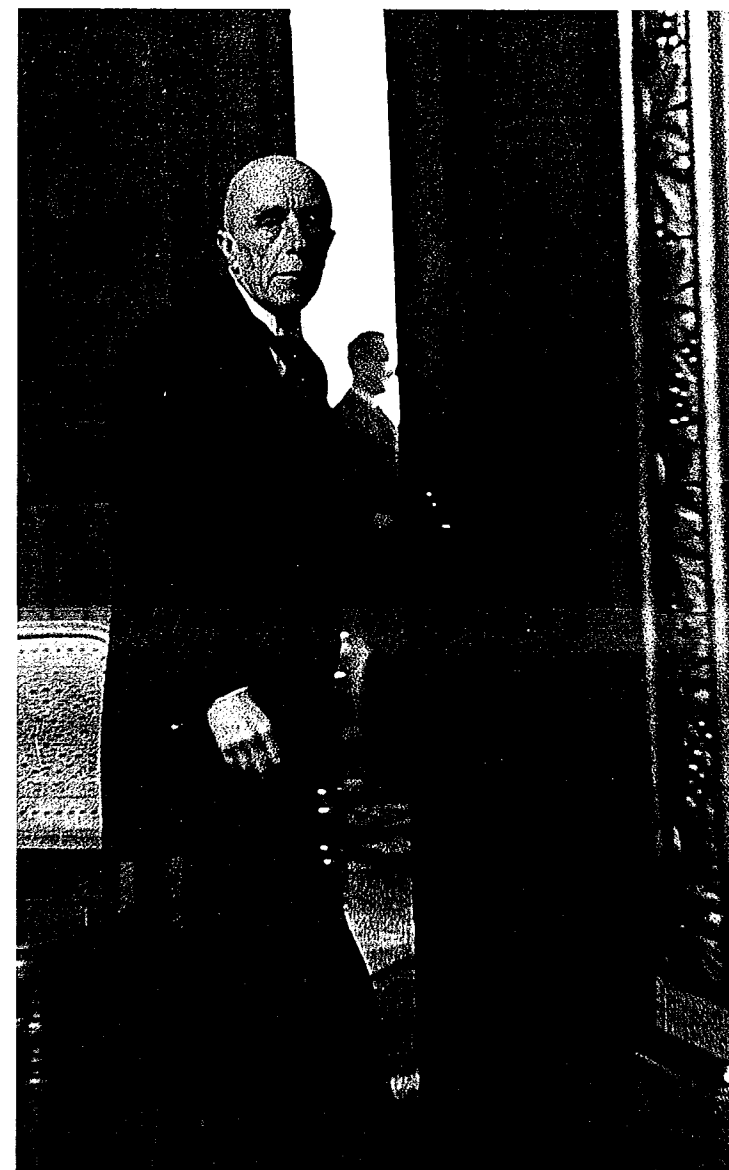
Az egyik leglátványosabb rendőrségi akció Rákosi Máttyás és Vas Zoltán 1925-ös elfogása volt. A két ismert és illegalitásban lévő kommunista politikus budapesti találkozóját úgy igyekeztek megszervezni, hogy a konspiráció minden írott és íratlan szabályát betartsák. Mégis kútba esett a találkozó. Rákosi Budapestre érkezéséről és Vassal való találkozásáról a rendőrség pontos információkkal rendelkezett, s alaposan felkészültek elfogásukra. A környéket munkáruhába öltözött detektívek biztosították, akik adott jelre akcióba lendültek, így esélyt sem adva,

A beszerzett

emberekkel a detektív semmilyen nyilatkozatot nem íratott alá. Nem vártak tőlük jelentéseket sem, csupán szóban kellett átadniuk az információkat. A heti jelentések – jobb- és baloldali összesítők – a belügyminiszter asztalán landoltak.

hogy akár Vas, akár Rákosi elmenekülhessen a helyszínről. Elfogásuk a korabeli rendőrség ünnepe volt a kommunista mozgalom felett. A '30-as, '40-es években a magyarországi kommunista mozgalom lehatárolt, többször meg is szűnt. A II. világháború alatt pedig minden pacifista vagy németellenes kijelentés és szervezkedés mögött – főleg a vezérkar és a csendőrség vezetői, a rendőri vezetők közül pedig elsősorban Hain Péter – szívesen láttak kommunista összekülvést, de ez az esetek túlnyomó többségében nem felelt meg a valóságnak.

A rendőrség politikai osztálya – különösen Sombor-Schweinitzer József főkapitány-helyettes – a '30-as években és a háború alatt már a szélsőjobboldali, hungarista-nyilas mozgalmakban látta az ellenforradalmi rendszert leginkább fenyegető veszélyt. Számos rendőrségi akciót hajtottak végre ezen pártok és mozgalmak ellen, de a rendőrség célja itt is az ügyek jogi útra való terelése volt. Így történhetett meg 1938-ban Szálasi Ferenc elitélése és bebörtönzése. Az erre érkezett reakció azonban merőben új volt a modernkori magyar történelemben. Szálasi hívei – köztük Wirth Károly országgyűlési

Keresztes-Fischer Ferenc, a Horthy-korszak kétszeres belügyminisztere személyesen irányította a kommunisták és a hungaristák elleni rendőri fellépéseket. Hogy tervezett elrablása meghiúsult, az egy spionnak volt köszönhető.

képviselő – azt vették tervbe: elrabolják a kormányzót és Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztert, hogy így kényszerítsék ki Szálasi szabadlábra helyezését és miniszterelnöki kinevezését. A terv meghiúsítását, a szervezkedők felderítését és letartóztatását szintén egy „b” egyénnek köszönhetette a rendőrség.

Az 1944. március 19-ei német megszállás azonban alapvetően változtatta meg a magyar rendőrség politikai ügyekhez való hozzáállását. Egyrészt a közismerten német- és szélsőjobb-ellenes, továbbá a kormányzóhoz hű Sombor-Schweinitzert és embereit a németek letartóztatták és deportálták. A politikai ügyek nyomozása pedig – amellet, hogy immár a németek is beleszóltak azokba – átkerült az SD (Sicherheitsdienst) bizalmi embereként is tevékenykedő Hain Péter és egy új(abb) szervezet, az Állambiztonsági Rendészet kezébe. 1944 júniusában a 2300/1944 sz. ME rendelet értelmében a rendőrség „katonailag szervezett testületté alakíttatik és a csendőrséggel egységes vezetés alá helyeztetik”. A német megszállással és a fenti rendelettel véget ért a rendőrség polgári közigazgatáshoz való tartozása. S ami a nyilas hatalomátvétel után történt, az már nem politikai rendészet, hanem féktelen terror volt. ◀

Az elmúlt rendszer állambiztonsági szolgálatával korábban együttműködő egyes személyek – kiváltképp közszereplők – „leleplezései” időről-időre megbolygatták a közvéleményt az eltelt időszakban. Ám a pártállam állambiztonsági szervezetéről és működéséről ezek az ügyek – természetüknél fogva – átfogó képet nem nyújtottak.

A Belügyminisztérium III/1. osztálya az 1972-ben elfogadott ügyrendje szerint „a BM. III. Főcsoportfőnökség állambiztonsági vizsgálati szerve. Munkáját jogszabályok, továbbá parancsok, utasítások és szabályzatok alapján

[illegible]

végzi. Bűnüldöző feladatait a rendelkezésére álló operatív és büntetőeljárás-jogi eszközökkel és módszerekkel a BM. III. Főcsoportfőnökség szerveivel szoros együttműködésben hajtja végre. A parancsnokok kötelesek gondoskodni a személyi állomány eszmei, politikai egységéről, a politikai és szakmai felkészültség állandó emeléséről."

hatáskörébe utalt. Ez utóbbiak közé tartozott például az állam- és a szolgálati titoksértés, az izgatás, a közösség megsértése, az embercsempészes, tiltott határátlépés (stb.) bűncselekménye (későbbi elnevezés szerint kiemelt közrend és köznyugalom elleni bűncselekmények).

Ez a felsorolás tekintélyesnek látszik, de a bűnügyi statisztika adatait tekintve más a helyzet. 1975 és 1988 között az ismertté vált bűncselekmények száma lassan, de folyamatosan évi 120 ezerről 180 ezerre emelkedett. Ezen belül viszont az állam elleni és az ún. kiemelt közrend és köznyugalom elleni bűncselekmények száma és aránya folyamatosan csökkent. 1988-ban 17 állam elleni bűncselekményt regisztrált a bűnügyi statisztika, 1989-ben pedig már csak 5-öt. A kiemelt közrend és köznyugalom elleni bűncselekmények száma 1988-ban nem érte el az 1700-at, együttes arányuk pedig az összбűнőzésen belül az egy százalékot.

A rendszerváltás időpontjának közeledtével egyre határozottabban megfogalmazódott az a felismerés, hogy a végrehajtási hatalommal is felruházott állambiztonsági szervezet lényegében külső kontroll nélkül végzi a tevékenységét.

A közvetlen pártirányítás még a kormány számára is csak korlátozott betekintési lehetőséget nyújtott a szervezet működésébe. Ez azzal a hátránnyal is járt, hogy a biztonsági szolgálat egésze a párt deklarált céljai ellenére gyakran válhatott a napi politikai célok végrehajtójává, eszközévé. A politika és a jog viszonyában a politika volt a domináns elem.

Az 1989-es esztendő a reformok évévé vált az állambiztonságnál is. A szolgálat élére új vezető került Pallagi Ferenc tábornok személyében. Ő maga nyitott volt a reformokra, s azzal is tisztában volt, hogy azok nélkül a szervezet áhított és akkor még általa remélt fennmaradása, túlélése nem biztosítható.

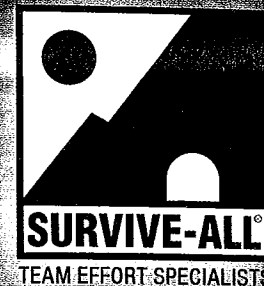
A reformok jegyében viszonylag gyorsan és egyszerűen beáldozták a vizsgálatot. 1989 szeptemberében megszűnt a BM vizsgálati osztálya és vele együtt megszűntek a megyei állambiztonsági vizsgálati alosztályok is. A biztonsági szolgálat többé nem rendelkezett végrehajtási joggal felruházott szervezettel, hogy aztán a rendszerváltás után maga is megszűnjön. 44

Dr. Kámán József

Az osztály illetékessége az egész országra kiterjedt, hatáskörébe tartoztak az állam elleni, a béke és emberiség elleni bűncselekmények, a katonai bűntettek köréből a külföldre szökés, továbbá az állambiztonsági vagy politikai szempontból jelentős olyan bűncselekmények nyomozása, amelyeket a BM. III. Főcsoportfőnök a

SURVIVE-ALL[®] OUTDOOR

CSAPATÉPÍTÉS

ANIMÁCIÓ • OUTDOOR TRÉNING • EVENT

Hogy Ön se maradjon le a történelmi pillanatokról!

www.survive-all.hu

Soós Viktor Attila

Az egyházak és a vallás elleni támadás 1945 és 1989 között

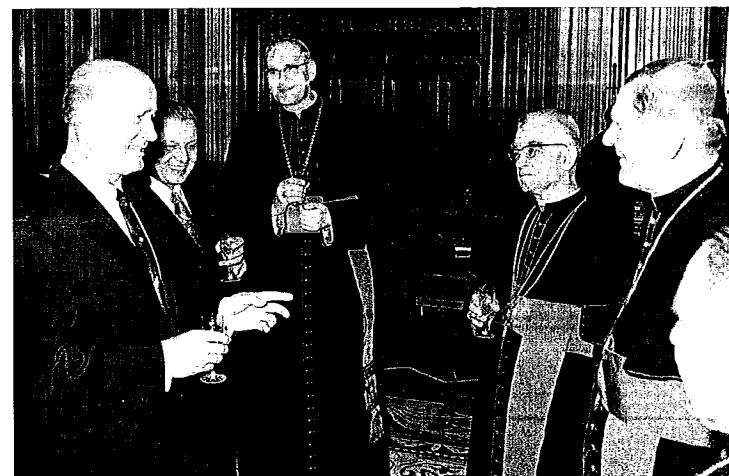
MAGYARORSZÁGON MÁR 1945-TŐL FOLYAMATOSAN ÉRTÉK RETORZIÓK AZ EGYHÁZI SZEMÉLYEKET, PAPOKAT, SZERZETESEKET ANÉLKÜL, HOGY BŰNCSELEKMÉNYT KÖVETEK VOLNA EL. TÖBBSZÖR BÍRÓI ÍTÉLET NÉLKÜL INTERNÁLTÁK VAGY ZÁRTÁK BÖRTÖNBE ŐKET. EMELLETT GYAKRAN MEGFIGYELTÉK ÉS FOLYAMATOSAN ELLENŐRIZZTÉK AZ EGYHÁZAK KÉPVISELŐIT. TEHÁT HAZÁNKBAN NEM 1948-TŐL, AZ EGYPÁRTRENDSZER KIÉPÜLÉSÉTŐL, HANEM MÁR 1945-TŐL ZAJLOTT EGYHÁZÜLDÖZÉS. 1945 UTÁN A KERESZTÉNY EGYHÁZAK ÉS A VALLÁSOSSÁG AZ EGYIK ELSŐ SZÁMÚ IDEOLÓGIAI ELLEN-SÉGGÉ LÉPETT ELŐ, A „KLERIKÁLIS REAKCIÓ” – AZ EGYHÁZAK – A SZOCIALIZMUS ÉPÍTÉSÉT AKADÁ-LYOZÓ „ERŐK” GYŰJTŐFOGALMA LETT. AZ 1948-BAN LÉTREJÖTT DIKTATÚRA EGYHÁZPOLITIKÁJÁNAK CÉLJA AZ VOLT, HOGY BELÁTHATÓ IDŐN BELÜL FELSZÁMOLJA A VALLÁSOSSÁGOT ÉS ANNAK KÖZ-VETÍTŐIT, AZ EGYHÁZAKAT.

Az apparátus

Az egyházpolitika elméleti meg-alapozását és ennek gyakorlati kivitelezését szovjet mintára az állampárt – az MDP, majd 1957-től az MSZMP – vezető szervei-ben helyet foglaló és annak bel-politikáját meghatározó politiku-sok dolgozták ki. Az állampárt határozatainak végrehajtásában, megvalósításában minden párt-, állami és társadalmi szervezet részt vett. Az egyházak működé-sének ellehetetlenítését elsősor-ban az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) volt hivatva végrehajtani, azonban komoly feladat hárult az Elnöki Tanács, a Miniszterta-nács, a Belügyminisztérium, a Külügyminisztérium, az Igazság-ügy Minisztérium, a Hazafias Népfront szerveire, így az ott dolgozó káderekre is.

A rendelkezésünkre álló doku-mentumok alapján jól követ-hető, hogy egyes egyházi sze-mélyek, vezetők megfigyelése, a beszédeikről szóló jelentések már 1945–1946-tól az államvé-delmi szervek kezébe kerültek, hiszen ahogy 1945 elején a Magyar Államrendőrségen belül létrejött a Politikai Rendészeti Osztály vidéki és budapesti részlege, úgy kezdték el a fele-kezetek szemmel tartását és ellenőrzését is. Az államvé-delmi/állambiztonsági területen 1946-tól mindig külön csoport, alosztály vagy osztály foglalko-zott az egyházak ellenőrzésé-vel, a „klerikális reakció” megfi-gyelésével. A budapesti köz-pontban 20 és 50 fő között mozgott a specifikusan az egy-házi elhárítással foglalkozó belső elhárítók száma. Hozzá-

Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke Hamvas Endre kalocsai érsekkel beszélget, miután az újonnan kinevezett római katolikus főpapok letették az esküt a Magyar Népköztársaságra és az Alkotmányra 1964 szeptemberében. A háttérben Prantner József, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke. Isten szeme mindent lát.

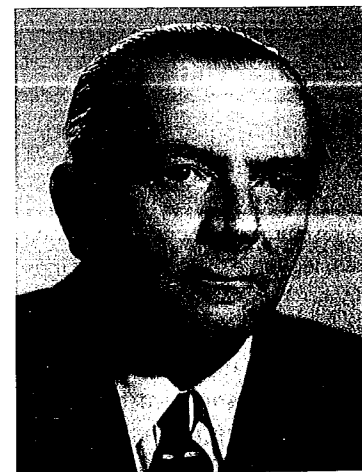
Dr. Lékai László bíborost, esztergomi érseket, a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnökét a Magyar Népköztársaság Rubinokkal Ékesített Zászlórendjével tűn-tette ki az Elnöki Tanács az állam és a katolikus egyház közötti viszony formá-lásáért, a hazai és nemzetközi béke-törekvések érdekében végzett kimagasló tevékenységéért. Hetvenedik születés-napra, szeretettel.

Berényi István. Újraindított harc a „klerikális reakció” ellen.

juk csatlakoztak a '60-as évek-től egyre aktívabb hírszerzők, valamint az egyes megyei szer-veknél dolgozó, az egyházakkal is foglalkozó állambiztonsági tisztek, ezek száma megyén-ként 2-3 fő körül mozgott. Az egyházakkal foglalkozó elhárí-tás speciális terület volt, hiszen a rendszer egyházpolitikájának gyakorlati megvalósítása az egyházak működésére és fel-építésére vonatkozó sajátságos ismereteket követelt meg az e területen dolgozóktól.

Aktív megfigyelés

Az 1956-os forradalom utáni megtorlást és a '60-as évek nagy egyházi pereit követően létrejövő elhárító osztályok fel-adatait az MSZMP új egyházpo-litikája határozta meg. A társa-dalmi ellenállás felszámolása és az egyházak újbóli megtörése után látványos akciókra, nagy-szabású koncepciók eljárásokra már csak elvélve került sor. A hatalom számára a legfonto-sabb feladattá a megelőzés, a nyugalom és rend fenntartása vált. A pártállam helyreállításá-val egyidőben, 1957 elején megkezdődött az állambizton-sági szolgálatok újjászervezése is. A szervezeten belül az 1953 és 1956 közötti időszakhoz hasonlóan alakították ki a

létszámmal tevékenykedett az ÁEH, 1963-tól új székhelyén, a Lendvay utca 28. szám alatt.

A Kádár-rendszer saját elfogadtatása érdekében nem ellenségként kezelte az egyházakat, hanem kimondottan támaszkodni igyekezett rájuk úgy, hogy közben csak minimális mozgásteret engedett nekik. A „klasszikus” Kádár-korszakot már egyértelműen annak az elvnek a megvalósítása jellemezte, hogy amíg az egyház létezik, fel kell használni. Ennek érdekében került egyre bizalmasabb és közvetlen kapcsolatba mind az állambiztonság, mind az Egyházügyi Hivatal az egyes felekezetek vezetőivel és meghatározó személyeivel. Pontos kimutatással, teljesen bizonyítható adatsorral nem rendelkezünk az ügynökök arányáról az egyes felekezeteken belül. Így a vezetők esetében sem tudunk megbízható számadatokat megadni, hiszen nem minden esetben bizonyítható az állambiztonsággal való együttműködés. Sokszor hiányos az ÁBTL-ben megtalálható iratanyag, mindenestre egy-egy adat, utalás alapján elmondhatjuk, hogy vezető pozícióba ritkán került olyan egyházi személy, aki vagy az ÁEH-val, vagy a BM-mel, vagy mindkettő szervezettel ne ápolt volna szoros és együttműködő kapcsolatot. ◀

Az Állami Egyházügyi Hivatal évi rendes beszámolójára igyekeznek az elvtársak: Kádár János, az MSZMP főtitkára, Miklós Imre, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke és Berecz János, Vecsernyére gyűl az éji vad.

Mindszenty József bíboros az ellene folyó koncepciók perben. Az első számú közellenség.

Brezanóczy Pál érseki helynök, Kossa István, az Állami Egyházügyi Hivatal vezetője és Parragi György Kossuth-díjas újságíró a Katolikus Papok Országos Békebizottságának békekonferenciáján a Városháza dísztermében. 1951 októberében. Világosságra alkonyat.

Szoros kapcsolatban

1962-ben sor került az állambiztonsági szervek átszervezésére, ekkor jött létre a Főcsoportfőnökségek rendszere. Az egyes felekezetek megfigyelésével, manipulálásával, megtérésével a BM III/III-1. (2.) osztálya foglalkozott, ezzel segítve a kádári egyházpolitika titkoszolgálati eszközökkel történő megvalósítását.

Az 1951-ben az MDP határozata alapján felállított Állami Egyházügyi Hivatal volt hivatott az egyházpolitika intézményi végrehajtására. Az MDP-döntés értelmében a magasabb egyházi tisztségekre való kinevezéshez, felmentéshez, nyugdíjazáshoz, előléptetéshez az ÁEH előzetes hozzájárulása volt szükséges. Az ÁEH minden püspökségre és minden megyébe állami egyházügyi megbízottakat küldött, akik fel-

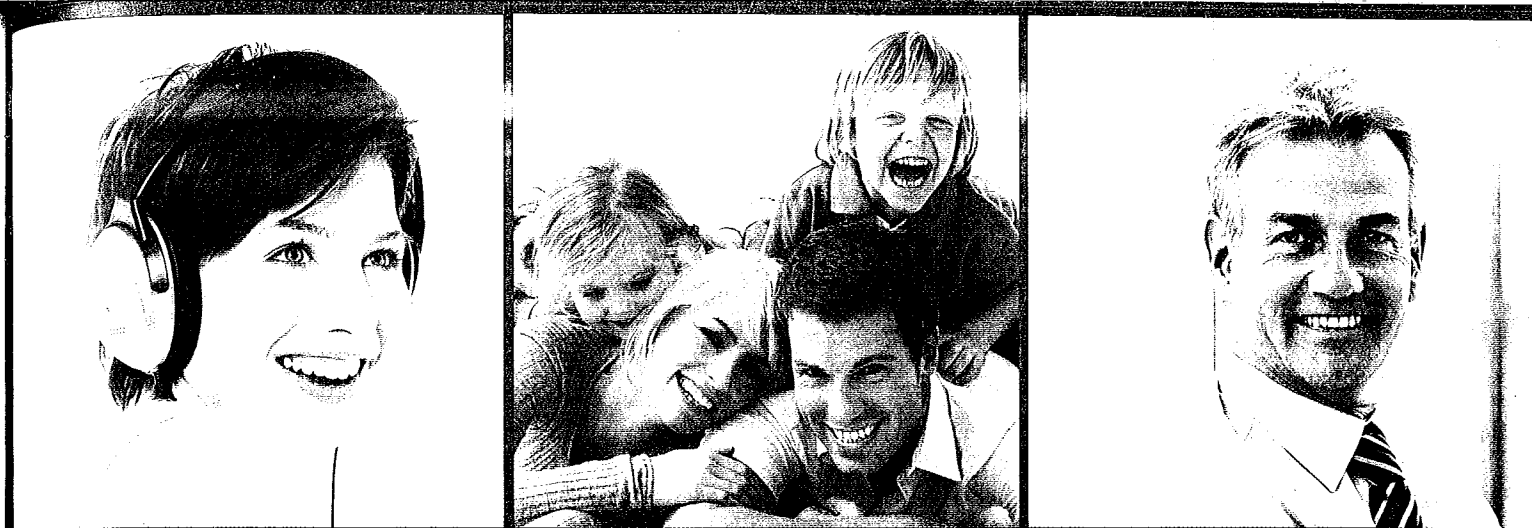
ügyelték az egyházak működését. Az egyházpolitika elvi kérdéseiről továbbra is a pártközpont döntött. Ennek kivitelezése lett az ÁEH feladata. A deklarált szabad vallásgyakorlással szemben burkolt egyházüldözés és ellenőrzés zajlott, párhuzamosan működött a hivatalos ellenőrzés, olykor összefonódva és együttműködve az állambiztonsági szolgálatok tevékenységével. Jól bizonyítja ezt az 1967-ben az ÁEH keretén belül felállított, Világosság fedőnevű titkos rezidentúra, azaz hírszerző csoport. 1951 és 1989 között az ÁEH budapesti központjában 45-50 fő dolgozott, akik az adminisztratív munkát, az egyházak felügyeletét végezték. 1956 és 1959 között, amikor az ÁEH nem önállóan, hanem a Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatalaként működött, akkor létszáma közel a felére csökkent. 1959-től ismét az 1956 előtti

különböző szakterületeket. 1957 májusától Berényi István állt a BM II/5-c alosztály (Belső reakció elleni harc osztálya, Klerikális reakció elhárítás alosztálya) élén, a belső elhárítás vezetője pedig Hollós Ervin lett. Elsősorban az ő feladatuk volt a „klerikális reakció” elleni harc újraindítása. Ebben a kezdeti időszakban az operatív munkát természetesen az összes elhárítási területen fokozni kellett, mivel a pártvezetés hatalmának megerősítésére újabb és újabb demonstratív politikai lépéseket kívánt tenni. Emellett a BM dokumentálta a püspöki kar és az egyes püspökök tevékenységét, sőt, meghatározta, hogy az ÁEH hogyan járjon el egyes kérdésekben. Számos személyről (püspökök, tanárok, előjárók, de akár plébánosok is), valamint intézményről (egyházmegye, főiskola, szerzetesrend) nyitott az állambiztonság ún. operatív dossziét. Ezek arra szolgáltak, hogy a különböző módszerekkel szerzett információkat összegyűjtsék a konkrét személyről vagy intézményről. Az említett dokumentumok egy része vagy megsemmisült, vagy még nem adták át az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának (ÁBTL), így kutatásaink csak részlegeseek lehetnek a megmaradt és az ÁBTL-be került dossziék alapján. Azonban korabeli létezésükről más iratokon szereplő utalások révén tudunk. Ezek alapján rekonstruálható az állambiztonsági szervek nagyon aktív, mindenre kiterjedő tevékenysége az egyházak ellen. Olyan méreteket öltött az ellenőrzés, legyen ez ügynöki vagy más típusú, hogy ezek teljes feldolgozása szinte lehetetlen. Ugyanígy még mindig nem tudunk pontos számadatokat arról sem, hogy hány egyházi személyt internáltak, börtönöztek be 1945 után.

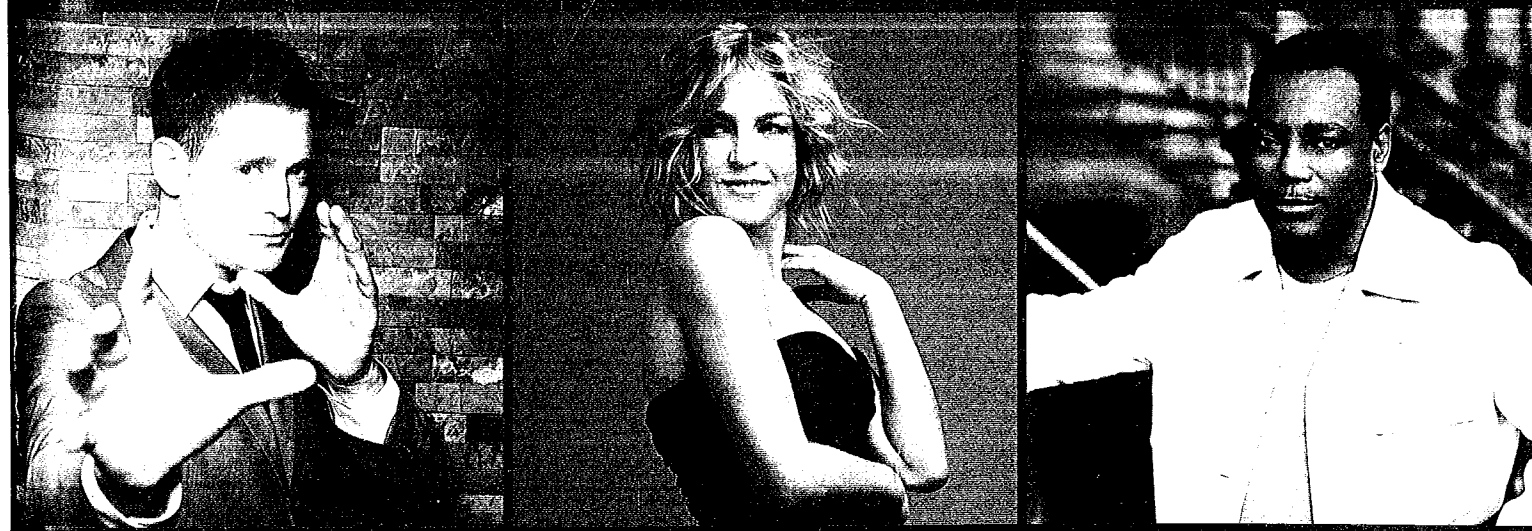
TETTAMANTI BÉLA GRAFIKÁJA

90.9 jazzy rádió

Az Ön élete – A mi zenénk

www.jazzy.hu

Ávósokkal beszélgettem

Amikor a lemondást nem be-,
hanem kinyújtják.
A börtönből.

A HETVENES ÉVEK VÉGE FELÉ
KERESETT MEG DR. MAJOR ÁKOS
BUDAPESTI ÜGYVÉD BUDAPEST
FŐVÁROS LEVÉLTÁRÁBAN – MUN-
KAHELYEMEN –, HOGY NYUGA-
LOMBA VONULVÁN SZERETNÉ
PAPÍRRA VETNI EMLÉKEIT, ÉS
EBBEN SEGÍTSEK NEKI.

Ennek során tudtam meg tőle, hogy noha '45 január elején a Budapesti Néptörvényszék, napokkal később már a Budapesti Népbíróság első, ezt követően, 1946. november 23-tól a másodfokú fórum, a Népbíróságok Országos Tanácsának második elnöke volt, ítészi pályafutása után ügyvédként nem akárhik ügyében járt el. Választott védője volt '56-ot követően az ún. ötvenes években hatalmat kisajátító „trojka” (Gerő Ernő, Rákosi Mátyás, Farkas Mihály) egyik tagjának, Farkas Mihály volt honvédelmi miniszternek, valamint fiának, az államvédelmis alezredesként ismertté vált Vladimírnak. Továbbá hasonlóképpen, nem bírósági kirendeléssel védte a perújítási eljárásban Péter Gábor volt altábornagyot, az Államvédelmi Hatóság egykori parancsnokát és a titkosrendőrség egyik

alezredesét, az igazságügyi tárca későbbi fejeként lefogott dr. Décsi Gyulát 1957 tavaszán-nyarán. Ő volt az, aki lemondását hivataláról – miként elmesélte utóbb – nem be-, hanem kinyújtotta. Már mint börtöncellájából. Mind dr. Major, mind dr. Tímár István államvédelmis ezredes (nyugdíjazásakor a Szerzői Jogvédő Hivatal egykori főigazgatójaként) részt vett azon a szakmai vitán a levéltárban, amelyet az 1945 utáni budapesti igazságügyi és közigazgatási eljárások „gyakorlatát” vizsgáló tanulmányomról tartottak 1979 decemberében. Ez volt a nyitány.

Gazságszolgáltatás

A történet azonban érdemben úgy kezdődött, hogy előbb a Fővárosi Bíróság, majd a Belügyminisztérium Állambiztonsági

Apollóniarendőrség
és a honvédelmi tárca
kriminalizálta a magyar
múltat és jelent –
többnyire szovjet
segítséggel

Nyilvántartója is részben átadta azoknak a népbírósági büntetőperes iratoknak a jelentékeny hányadát Budapest Főváros Levéltárának, amelyet már nem kívánt mindennapos munkája során hasznosítani. Ezek 1945 és 1949 között keletkeztek (beleértve a megszüntetett és a Budapesti Népbírósághoz csatolt vidéki népbíróságok büntetőperes anyagait is). Referensként hivatalból ismerhettem meg ezek tartalmát a már évekkel korábban hasonlóképpen levéltári állománnyá lett Budapesti Népbírószség iratai mellett. Belőlük a napnál is világosabbá vált: az 1945-öt követő „jogszolgáltatás” meghatározó szerepet játszott a belpolitika fokozatosan színtelenné váló mindennapos világában. A kommunista hatalmi központ előretolt bástyájaként a budapesti és a vidéki osztályokból egyesített politikai rendőrség és a honvédelmi tárca katonapolitikai osztálya kriminalizálta nem csupán a magyar múltat és jelent, hanem ekképp eldöntötte a jövőt is – már az idő tájt is gyakorta szovjet segítséggel.

A levéltári iratokból egyértelművé vált (tisztelet a kivételnek): az ítések akkoriban ezek esetében nem csupán igazságot, hanem gazságot szolgáltattak. ártatlanok garmadáját marasztalták el szabadságvesztésre, kényszermunkára, s nem kevés esetben az életüktől is megfosztották őket. A népbírósági eljárásokat megalapozó titkosrendőrségi tevékenység irataiból váltak előttem ismertté azoknak a nevei, akik ezeknek a törvénysértésekkel teli eljárásoknak nyomozói, vizsgálói, vezetői voltak. A Magyar Kommunista Pártnak, majd a Magyar Dolgozók Pártjának az illetékes, ún. adminisztratív területet irányító személyiségei – sok-sok esetben személyesen Rákosi és

legszűkebb vezetői köre – meghatározó, érdemi szerepére csak évtizedekkel később derült fény, de főként nem ezekből, hanem az ún. pártiratokból.

Kik voltak azok a meghatározó vezetők, akiknek irányításával a beosztottak az idő tájt az akkori rendszerváltáshoz megteremtették a feltételeket? Kezdetben Rajk László, majd Kádár János belügyminiszter vezetésével a politikai rendőrségen Péter,

dr. Tímár, dr. Décsi mellett kiemelhető dr. Barna Péter, dr. Balácsi Béla, dr. Bauer Miklós, dr. Bálint István, Dékán István, Horváth Sándor, Károlyi Márton, dr. Pál Ákos, Szaberszky József, Szűcs Ernő, dr. Tihanyi János, Vajda Tibor és dr. Villányi András; a Farkas Mihály felügyelte katonapolitikai vonalon az ismert vezetők: Pálffy György és Földy Lajos mellett Gát Zoltán, Kardos György, Révész Géza, Serényi István; az igazságügyi tárcánál dr. Ries István vezetésével dr. Bajor László, dr. Domokos József, dr. Feri Sándor és dr. Hajdú Gyula; a népügyi s ügyészi, katonai ügyészi szervezetben dr. Alapy Gyula, dr. Bodonyi Márton, dr. Borbély János, dr. Ferencz Tibor, dr. Lee Tibor és dr. Soós Károly; a büntető- és hadírói szervezetben dr. Major mellett dr. Bojta Béla, dr. Böszörményi Imre, dr. Jankó

Péter, dr. Jávör Iván, dr. Jónás Béla és dr. Olti Vilmos.

Alanya is, tárgya is

Közülük nem kevesen a törvénysértéseknek kivégzett vagy a büntetés-végrehajtás poklát túlélő áldozatai lettek utóbb. Sokukra illett Kádár '56 tavaszi megnyilatkozása, amelyet pártjának központi vezetőségi ülésén mondott: a törvénysértéseknek egyszerre volt alanya és tárgya (a forradalom leverése után kizárólag alanya). Nekem megadta a sors, hogy voltak, akikkel közülük interjút készíthettem vagy beszélgettem nem egy alkalommal, sőt: volt, akivel közel hetven órán át is. Volt, aki emlékeit magnetofonszalagra mondta, volt, aki nem. Volt, aki családi vonatkozású iratainak másolását is engedélyezte s olyan is volt, aki a témához

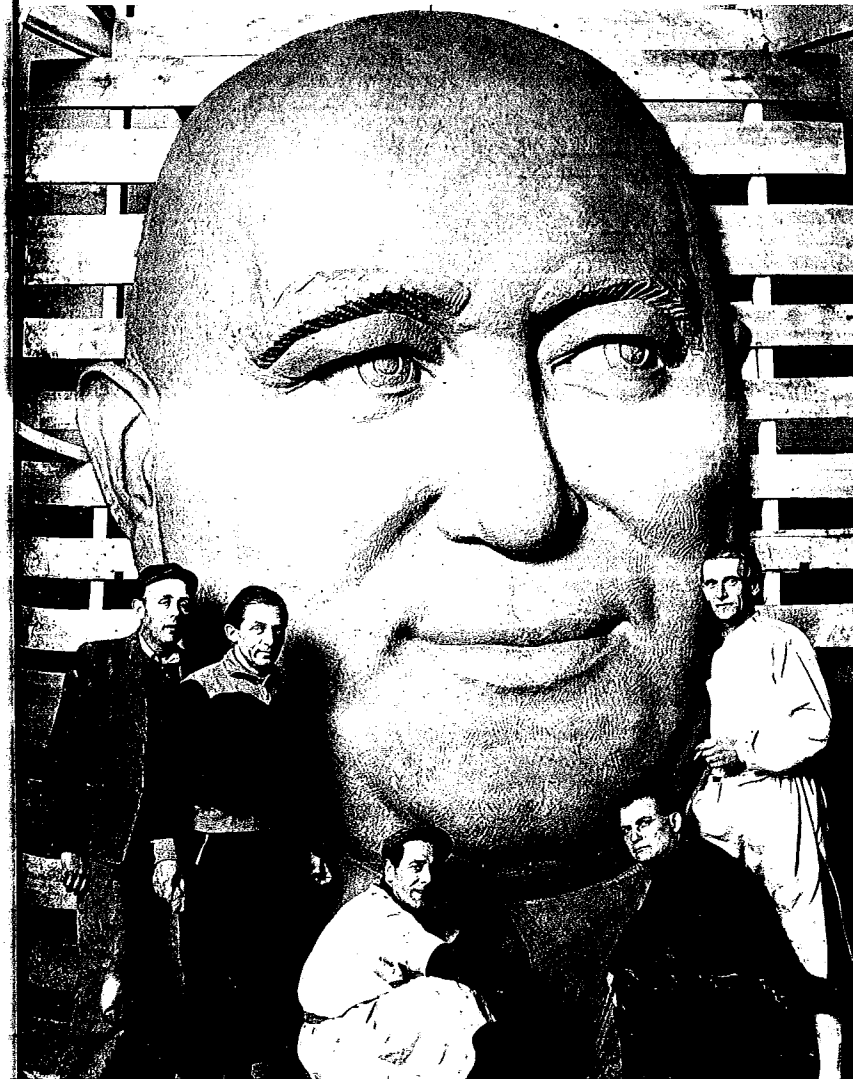

Börtöntürelékek
Marosán is, Rajk is,
Rákosi is és Kádár is
ült – ki többet, ki
kevesebbet.
A törvénysértéseknek
egyszerre voltak
alanya és tárgya is.

kötődő levelezésének piszkozati példányait bocsátotta rendelkezésemre. Dr. Olti Vilmos nekem adta az egyik kiemelkedő, ún. moszkvai pernek a német nyelvű kiadását is. Ebben piros ceruzával aláhúzta azokat a bírótól származó kérdéseket, amelyeket ő is feltett az általa vezetett perekben a vádlottaknak utóbb.

Kik voltak a legfontosabb államvédelmisek, akik megosztották velem az emlékeiket? Nehéz minősíteni ekképp, mert majd' mindegyik beszélgetőtárs feltárt olyan tényeket és összefüggéseket, amelyeket hasznosíthattam a későbbiekben. Ezért inkább alfabetikus sorrendben utalnék személyükre: dr. Bauer, dr. Bálint, dr. Décsi, ifj. Farkas, dr. Körösi Andor, Péter, dr. Szendy György, dr. Tímár és dr. Tihanyi. Mellettük a későbbi időszak ismert jogász

személyiségei közül még feltétlenül említendő Non Györgynek, a forradalom előtti legfőbb ügyésznek és dr. Csendes Károlynak, a legfőbb ügyész büntetőhelyettesének a neve. Ők egyfelől korabeli és későbbi, az államvédelmisek egykori működésével összefüggő, főként 1962-es emlékekkel segítettek munkámat, annak ellenére, hogy ma már köztudott: miért tekinthető az 1962-es tényfeltárás torzónak. A még későbbi években – kötődve az 1945 és 1950 között történtek összefüggéseinek feltáráshoz – hasznos adatokat közöltek velem Harangozó Szilveszter és Szűcs Ferenc tábornokok. Ráadásul Harangozó ismereteit fokozta, hogy felesége egy ideig az állambiztonsági nyilvántartás egyik legfőbb vezetője is volt, míg Szűcs és Kádár sokirányú kapcsolata közismert.

Rákosi és legszűkebb
vezetői körének
a tisztogatásokban
végzett meghatározó
szerepére csak
évtizedekkel később
derült fény.

Nincs itt mesé?

Befejezésül arra kell választ adnom, hogy az emlékeiket velem megosztók segítették-e tényfeltáró munkámat? A válaszom az, hogy feltétlenül. Kivétel ez alól két személy, akik hallgattak önnön valós szerepükről. Az egyik dr. Bálint István, az Államvédelmi Hatóság főorvosa, Péter állandó orvosa, aki – mintha évtizedeket pörgött volna vissza az idő kereke – jórészt blöffölt, újabb és újabb meséket, mondhatni koncepciókat igyekezett velem elhitetni. A másik főként a római katolikus, valamint a többi egyház ügyeiben is bennfentes dr. Tihanyi János volt, akít nem én hallgattam meg a múltból, hanem – ma is meggyőződése, ha visszaemlékezem arra a többórás beszélgetésre, amelyet a Magyar Ellenállók, Antifasiszták Szövetségében folytattunk a '80-as évek közepén – ő hallgatott ki engem, mint utóbb meghurcolt áldozatait egykor. Mindkettőjük valós szerepét a további beszélgetőtársak mondandójából és évekkel később, a törvénysértő perek állami szinten elrendelt vizsgálata során ismerhettem meg 1989–1990-ben.

Dr. Bauer Miklós visszaemlékezésének átadásakor arra ráírta: „Zinner Tibornak, aki többet tud rólam, mint én magam! 2003. 04. 02. Bauer Miklós”. Lehet, hogy valóban nem bókna szánta, de az tény, hogy mind ő, mind a többiek – a jelzett kivételektől eltekintve – hozzájárultak ahhoz, hogy nemzeti történelmünk gyászos korszakára minél több fényt deríthessek, hogy az elégetett és bezúzott iratokat valamiképp, ezúttal az Oral History segítségével pótolhassam. ◀◀

Soós Mihály

Látóhatáron innen és túl

Beépülés és bomlasztás: mintha folyóiratból olvasták volna

1950 NOVEMBERÉBEN, ZÜRICHBEN INDULT EL A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁNI MAGYAR EMIGRÁCIÓ EGYIK LEGJELENTÉKENYEBB IRODALMI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA, A LÁTÓHATÁR. A KEZDETI ANYAGI-TECHNIKAI NEHÉZSÉGEK UTÁN A BIKICH GÁBORT, BORBÁNDI GYULÁT, HORVÁTH BÉLÁT, MOLNÁR JÓZSEFET ÉS VÁMOS IMRÉT FELŐLELŐ, S MÁR MÜNCHENBEN DOLGOZÓ SZERKESZTŐBIZOTTSÁG EREDMÉNYESEN TUDTA MŰKÖDTETNI A LAPOT AZ 1957–58-AS SZAKADÁSIG.

1958-ban Bikich, Borbándi és Molnár megalapította az 1990-ig igen magas színvonalon megjelenő Új Látóhatárt, a Horváth és Vámos által szerkesztett „rég” folyóirat története viszont utolsó, szomorú fejezetéhez érkezett. De mi vezetett az 1958-as végleges szakadáshoz, a Látóhatár szerkesztőinek egymás ellen fordulásához?

bomlasztására törekedtek, ám miután azt sikerült a saját irányításuk alá vonniuk, az emigráció egyéb csoportjai elleni hatékony eszközként használták. A Látóhatár egyik alapító szerkesztője, Vámos Imre, aki Magyarországon a Nemzeti Parasztpárt (NPP) tagja volt, s akit 1948 augusztusában egy „demokráciaellenes” szónoklat összeállításával gyanúsítva

A KÖZTÜK ADDIG IS MEGLÉVŐ SZEMÉLYI ÉS ELVI ELLENTÉTEKET ERŐSÍTETTE FEL AZ 1956-OS FORRADALOM LEVERÉSE UTÁNI HELYZET, A TANÁCSALANSÁG, ILLETVE A „HOGYAN TOVÁBB?” KÉRDÉSÉRE ADOTT ELTÉRŐ VÁLASZAİK. EZ PEDIG MEGFELELŐ LEHETŐSÉGET KÍNÁLT A MAGYAR ÁLLAMBIZTONSÁGI SZERVEKNEK A BEÉPÜLÉSES BOMLASZTÁS VÉGREHAJTÁSÁRA.

A magyar államvédelem szervei már kezdettől fogva egyik kiemelten fontos feladatukként kezelték a nyugati magyar emigráció megfigyelését, bomlasztását, bizonyos tagjainak ígéretével történő hazacsábítását, másoknak pedig erőszakos úton való hazahozatalát, bíróság elé állítását. A Látóhatár egyszerre volt cél és eszköz a magyar szervek számára. Először természetesen a jól működő emigráns lap

néhány napig fogva tartottak, 1948 novemberében hagyta el az országot. Személye akkor vált a szervek számára fontossá, amikor 1950 novemberében a Látóhatár szerkesztője, majd nagyjából egy évvel később a Szabad Európa Rádió (SZER) munkatársa lett. Vámos Imre ügynökkijelölt, későbbi fedőnevén „Kerekes János” megközelítése érdekében 1952 szeptemberében beszervezték itthon élő édesany-

ját. Idősebb Vámos Imréné azonban nem volt hajlandó a neki szánt feladatokat végrehajtani, sőt a titoktartási nyilatkozatot is megszegte. Mindezekért az Államvédelmi Hatóság 1952 decemberében internáltatta, s Kistarcsáról csak a táborok felszámolása után, 1953 augusztusában szabadulhatott.

Anyját internálták

Édesanyjának balsikerű beszerzése után, 1953 februárjában itthon élő testvérei nevében írt levél átadását tervezték Vámos számára, amelyben arról értesítették volna, hogy édesanyjuk további sorsa az ő magatartásától függ. 1953 júniusában még mindig ugyanez volt a tervük, azzal a különbséggel, hogy ezúttal nem egy hírszerzőtiszt, hanem egy, a Külkereskedelmi Minisztériumban dolgozó ügynök lett volna az üzenet közvetítője. Egy évvel később, 1954 júniusában pedig egy „Lőrinc” fedőnevű ügynököt, az NPP volt tagját kívánta a Belügyminisztérium (BM) II/3 alosztálya Münchenbe küldeni, hogy rajta keresztül hajtásák végre Vámos Imre beszerve-

A magyar

államvédelem szervei
kezdettől fogva
kiemelten fontos
feladatukként
kezelték a nyugati
magyar emigráció
megfigyelését,
bomlasztását,
bizonyos tagjainak
ígéretével történő
hazacsábítását,
másoknak pedig
erőszakos úton való
hazahozatalát,
bíróság elé állítását.

zését. Ugyanekkor a BM Veszprém megyei Főosztálya ellenséges hírszerző szervek számára folytatott kémkedéssel gyanúsította meg Dobes Antalnét született Vámos Ilonát. Az édesanyja sorsát érintő hatósági intézkedések után tehát Vámos Imre egy újabb családtagja, ezúttal az egyik testvére ellen indult itthon nyomozás. Az ügyre vonatkozó operatív terv pedig egészen megdöbbentő elemeket tartalmazott. Először is javasolták Dobes Antal – Vámos Imre sógora – beszervezését, hogy rajta keresztül próbálják meg elérni Vámosnak a hálózat tagjává válását. Azonban nemcsak Dobes Antalt, hanem Vámos másik sógorát, Berceller Andrást is be kívánták szervezni, hogy vele ellenőriztethessék Dobes Antalnét ellenséges tevékenységét. S hogy Dobesné se maradjon ki a műveletből, a róla gyűjtött kompromittáló adatok alapján utoljára az ő beszerzésére is sort kerítettek volna. A fenti tervek közül az államvédelmi szervek több mindent megvalósítottak. 1954 nyarán „Borostyán” fedőnéven beszervezték Berceller Andrást, 1955 januárjában pedig „Dorogi” fedőnéven Dobes Antalt is. Végül 1956 februárjában „Borostyán” utazott ki Münchenbe. Sógora azonban, az erkölcsi és anyagi megbecsülés, az édesanyjának ajánlott gondatlan megélhetés és a hazatérés lehetőségének ígérete ellenére is kategorikusan elzárkózott a magyar szervekkel való együttműködéstől.

Apját beszervezték

Az 1956-os forradalom után azonban Vámos Imre életében jelentős változások történtek. 1957. március 15-én elbocsátották a SZER-től, emiatt el kellett hagynia kétszobás szolgálati

lakását. Magánélete is válságba került, feleségétől 1958 tavaszán elvált. Politikai gondolkodása is átalakult. Beszervezési javaslatában úgy fogalmaz a BM II/3 osztály 5. alosztályának századosa, hogy „az utóbbi években erősebben érezhető nála bizo-

A MAGYAR ÁLLAMBIZTONSÁG ELÉRKEZETTNEK LÁTTA AZ IDŐT ARRA, HOGY A HOSSZÚ ÉVEK KUDARCAI UTÁN VÉGRE BESZERVEZZE VÁMOS IMRÉT, S FELHASZNÁLJA ŐT A SZER ÉS A MAGYAR IRODALMI EMIGRÁCIÓ TEVÉKENYSÉGÉNEK LEJÁRATÁSÁRA.

nyos balra tolódás. E cél érdekében 1958 októberében kapcsolatot létesítettek Vámos Imre édesapjával, akit 1959 decemberében kiutaztattak Münchenbe. Idősebb Vámos Imre, fedőnéven „Darusi” útja sikerrel végződött, mert fia ezúttal már hajlandónak mutatkozott egy későbbi találkozóra az állambiztonsági szervek megbízottjával. Maróti János rendőr őrnagy 1960. július 16-án találkozott Salzburgban Vámostal, aki vállalkozott az együttműködésre, s arra tett ígéretet, hogy még hazatérése előtt leleplező írásokat közöl a (régli) Látóhatárban az emigrációról, illetve a SZER tevékenységéről.

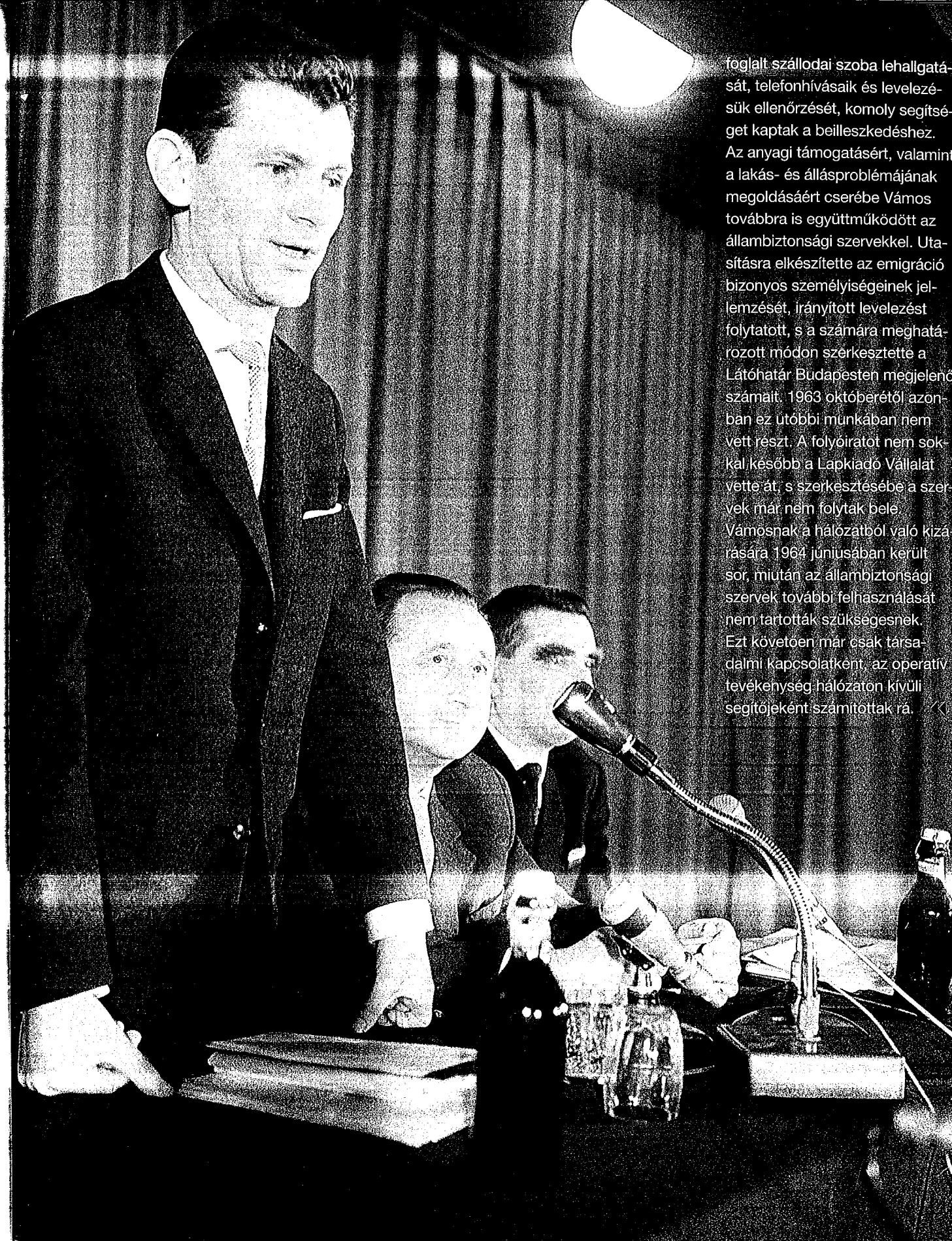
Szerkesztőtársára, a „Bodrogi” fedőnéven szintén beszervezett Horváth Bélára mindenben számíthatott. A találkozót követően Vámos Horváthtal közösen készített egy hosszabb feljegyzést, amelyben többek közt felsorolta azokat az okokat, amelyek miatt haza kíván térni. Megemlítette anyagi nehézségeit is, amelyek 1959 után a Látóhatár megjelenítésének beszüntetéséhez vezettek. Beszámolt irodalmi terveiről is, amelyek egy része 1961 elejére – a magyar állambiztonsági szervek jóvoltából – megvalósult. Vámos 1961. február 13-án rögzített ügynöki minősítésé-

ben elégedetten állapították meg, hogy a „birtokában levő anyagok alapján folyóirata felhasználásával támadást indított – társával, „Bodrogival” együtt – a MISZK (Magyar Írók Szövetsége Külföldön), illetve az e szervezetet irányító amerikai intézmények ellen.

Vállalkoztak arra, hogy „könyvet írnak a SZER tevékenységének leleplezése céljából, rendszerbe foglalják és jelentik számunkra az emigrációval kapcsolatos titkos értesüléseket.” A minősítés rögzítette azt is, hogy további „támadás” folytatásában állapodtak meg az ügynökökkel. A szöveg kitér az állambiztonsági szervek által Vámos Imre számára juttatott pénzösszegekre is. E szerint 1961 februárjáig 29 700 osztrák schillinget és 4600 nyugatnémet márkát kapott a megindított akció költségeire, s arra, hogy gyors hazatérés esetén ne hagyjon maga után adósságot.

Társával hazahozták

A két ügynök részére a gyors hazatérés ideje egy évvel később érkezett el. 1961. december 21-én Tóth Pál rendőr őrnagy találkozót folytatott velük, s tájékoztatta őket, hogy 1962 elején, a Látóhatár ötödik számának megjelenése után haza fognak térni. Ezt az állambiztonsági szervek az ügynökökkel szembeni komoly támadások, s a nyugatnémet Alkotmányvédelmi Hivatal ellenük folytatott nyomozása miatt tartották szükségesnek. Vámos és Horváth 1962. február 22-én tért haza Magyarországra. Itthon, amellet, hogy természetesen azonnal megkezdték a számukra

foglalt szállodai szoba lehallgatását, telefonhívásaik és levelezésük ellenőrzését, komoly segítséget kaptak a beilleszkedéshez. Az anyagi támogatásért, valamint a lakás- és állásproblémájának megoldásáért cserébe Vámos továbbra is együttműködött az állambiztonsági szervekkel. Utasításra elkészítette az emigráció bizonyos személyiségeinek jellemzését, irányított levelezést folytatott, s a számára meghatározott módon szerkesztette a Látóhatár Budapesten megjelenő számait. 1963 októberétől azonban ez utóbbi munkában nem vett részt. A folyóiratot nem sokkal később a Lapkiadó Vállalat vette át, s szerkesztésébe a szervek már nem folytak bele. Vámosnak a hálózatból való kizárására 1964 júniusában került sor, miután az állambiztonsági szervek további felhasználást nem tartották szükségesnek. Ezt követően már csak társadalmi kapcsolatként, az operatív tevékenység-hálózaton kívüli segítőjeként számítottak rá.

1962. március 10.

A külföldön nemrég hazatért Horváth Béla a Magyar Állambiztonsági Szervekkel való együttműködéséről beszélt. A beszámolóban a szerkesztő társával, Vámos Imrevel közösen készített feljegyzést, amelyben többek közt felsorolta azokat az okokat, amelyek miatt haza kíván térni. Megemlítette anyagi nehézségeit is, amelyek 1959 után a Látóhatár megjelenítésének beszüntetéséhez vezettek. Beszámolt irodalmi terveiről is, amelyek egy része 1961 elejére – a magyar állambiztonsági szervek jóvoltából – megvalósult. Vámos 1961. február 13-án rögzített ügynöki minősítésé-

Fényképezni Szabad!

múltkor FOTÓPÁLYÁZAT

A MÚLT-KOR TÖRTÉNELMI MAGAZIN
FOTÓPÁLYÁZATOT HIRDET AZ ALÁBBI TÉMÁBAN:

küldje be kedvenc történelmi nevezetességéről készült fotóját, szerkesztőségünkbe a helyszín és a dátum pontos megjelölésével. Csak olyan fotót fogadjunk el, illetve közlünk, amelyen Ön is látható!

Róma, Párizs, London, Kairó...?
Hol érezte magát a legjobban?

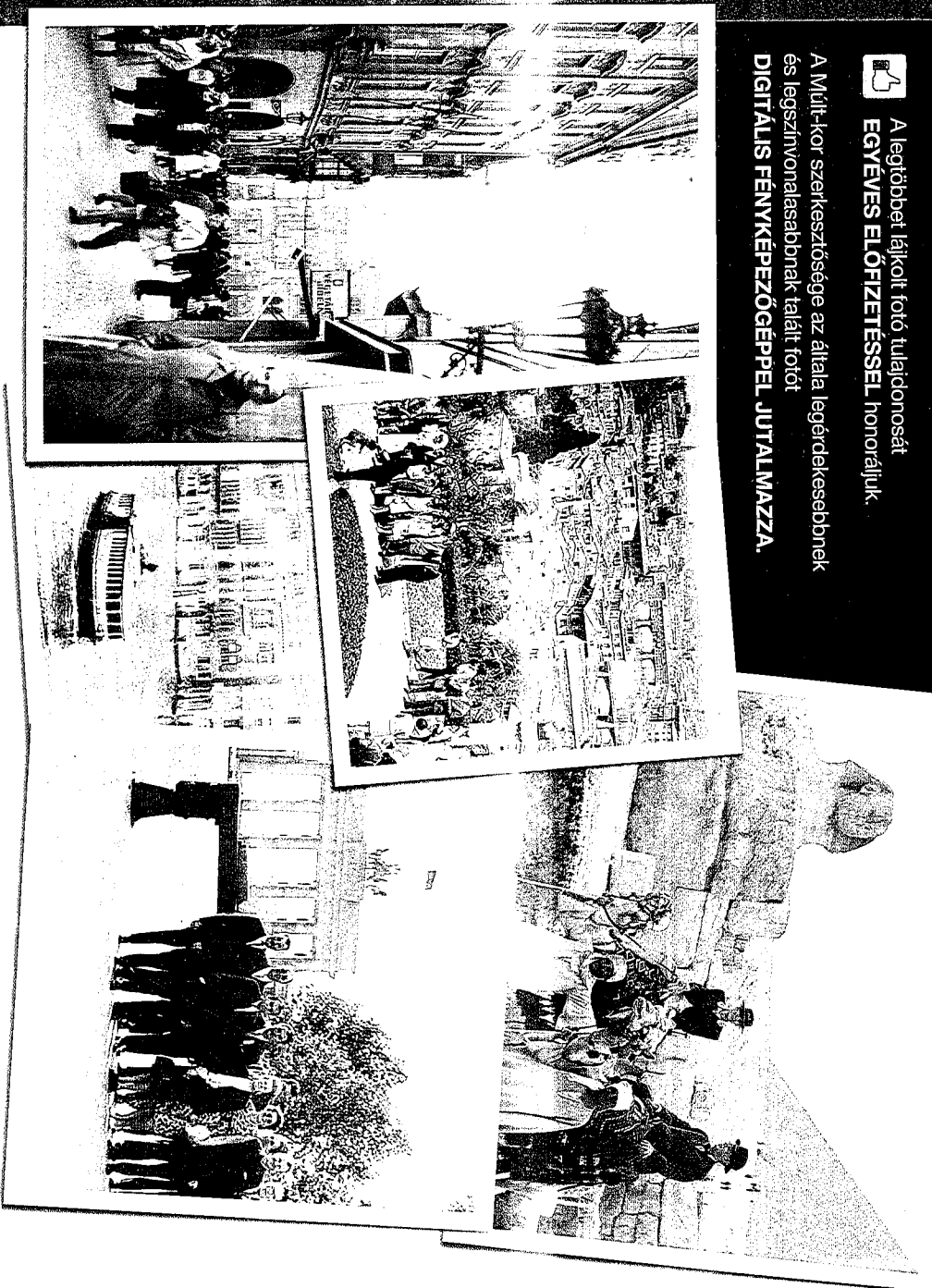
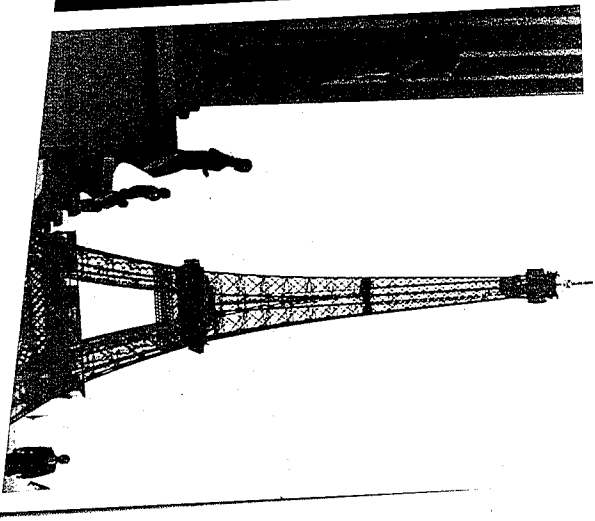
A pályázatokat a foto@mult-kor.hu elektronikus postafiókka várjuk, de elküldhetik a szerkesztőség címére is:
1024 Budapest, Keleti Károly u. 15/B.

A beküldött alkotásokat a Múlt-kor közösségi oldalán www.facebook.com/multkor folyamatosan, a legjobbakat pedig a magazin őszi számában tesszük közzé.

BEKÜLDÉSI HATÁRIDŐ: 2011. AUGUSZTUS 15.

 A legtöbbet lájkolt fotó tulajdonosát
EGYÉVES ELOFIZETÉSSSEL honoráljuk.

A Múlt-kor szerkesztősége az általa legérdekesebbnek és legszívnemesebbnek talált fotót
DIGITÁLIS FÉNYKÉPEZŐGÉPPEL JUTALMAZZA.

Világhírű mesterművek

A közel háromszáz fotót bemutató, katalógussal kísért vándorkiállítás interaktív elemekkel és nagyszabású programsorozattal nyílik szeptember végén a Magyar Nemzeti Múzeumban. Kelet-Európában egyedül itt lesz látható az egyedülálló anyag, amelyet a párizsi Jeu de Paume szakemberei állítottak össze a fotóművész halálának 25. évfordulója alkalmából. A magyarországiak mellett a külföldi kölcsönzők között neves európai és tengerentúli gyűjtemények sorakoznak: így a washingtoni National Gallery of Art, a New York-i Kertész Foundation, a MOMA, az Art Institute of Chicago, valamint a párizsi Centre Pompidou. A Magyar Nemzeti Múzeum a nagysikerű Ács Irén, Robert Capa és Hemző Károly életmű kiállítások nyomdokain haladva ezzel a retrospektív tárlattal tisztelget a mester, André Kertész életműve előtt.

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
2011. SZEPTEMBER 29 - DECEMBER 31.
www.mnm.hu info@hnm.hu

ANDRÉ KERTÉSZ

KÁRPÁTALJA

Természeti szépségek és 1100 év magyar kulturális emlékei

Tudományos vendég: Dr. Kubassek János, geográfus

2011. július 8-15.

Információ, jelentkezés: +36 30 250 2765 / www.telekiszelfedezok.hu

A Honfoglaló magyarság - A gyepűrendszer az Árpádok-idején Beregszász Borkóstoló Benén Munkács Ungvár Tizacsoma honfoglalás-kori magyar temetője Huszt Kik is a huculok? Az öt máramarosi koronaváros Kárpáti Bioszféra Rezervátum Rahó Fekete-Tisza forrás A Fekete- és Fehér-Tisza találkozása Az Árpád-vonal Kárpátalján Kőrösmező Vezérszállás Tatár-hágó (szemelvények a hágón túli Arany Horda, Kumánia [Kunország] históriáiból) Ökörmező Túra a Hó-várra (Hoverla), Ukrajna tetejére (2.061 m) Szinevéri Nemzeti Park Szinevéri-hágó Volóc A Vereckei-hágó

86.900,- Ft

A részvételi díj tartalmazza a 1. részvételt igazoló Magyar Földrajzi Társaság oklevelet
2./ 1 éves Magyar Földrajzi Társaság tagdíjat

A már befizetett M.F.T. tagdíjat igazoló résztvevők kedvezménye: 5.000,- Ft/fő

EGYÉVES MEGRENDELÉS ESETÉN A MAGAZIN ÁRA TÖRTÉNELMI SZINTRE ESÍK!

Fizessen elő magazinunkra változatlan áron,
és akár 25 %-ot is megtakaríthat!

Marco Polo-csomag
15% kedvezménnyel:
5085 Ft | 1271 Ft / szám

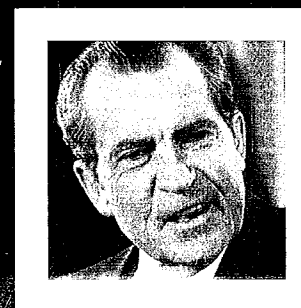
Bologna-csomag*
25% kedvezménnyel:
4350 Ft | 1088 Ft / szám

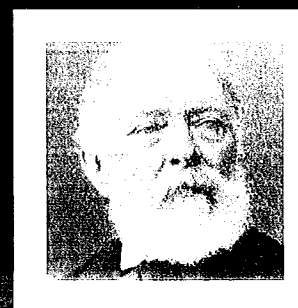
A Múlt-kor negyedéves történelmi magazin megrendelhető
a szerkesztőség címén, e-mailen: elofizetes@mult-kor.hu,
továbbá a www.mult-kor.hu/elofizetes weboldalon vagy
átutalással: 10402166-21605772 és a Magyar Posta kirendeltségein.

FORRÓDRÓT / UTÁNRENDELÉS: +36 70 614 7677

*A Bologna-csomag megrendelése
csak érvényes diákigazolvánnyal lehetséges.

nincs titkuk

nincs hazájuk

nincs nyugtuk

csak múltjuk van

de azt már ismerjük

www.mult-kor.hu

MAJOR BALÁZS

Vár ott valami szép

A Szíriai-Magyar Régészeti Misszió Margatban, 2010

*„Aki csak látta, azt mondja, hogy még
soha nem látott ehhez foghatót.”
(Yaqút al-Hamawi, Mu'jam al-Buldán;
1220-as évek)*

A szíriai tengerpart egyik stratégiai pontján fekvő vulkáni hegynyúlványra – arab források szerint – 1062-ben a helyi lakosok építették az első erődöt, és adták neki a Hisn al-Margab (a Megfigyelőhely Vára) elnevezést. Margab 1104-ben rövid időre bizánci kézbe került, de 1117/18-ban az antiochiai Roger herceg csapatai ismét a helyi lakosoktól foglalták el. A várhegyre európai és örmény helyőrség került, a nevét pedig a lágyabb hangzású Margatra változtatták. A hat hektáros várhegy teljes megerősítése valószínűleg az 1140-et követő időszakra tehető, amikor Margat az antiochiai hercegség leggazdagabb családja, a Mazoirok kezére került, s nagy valószínűség szerint itt lehetett a Mazoirok vezette nemesi lázadók központja az 1170-es években.

1062 – Helyi törzsek felépítik az első várat, amelyet al-Marqab-nak, azaz megfigyelőhelynek neveznek el.

1104 – A Cantacuzenus admirális vezette bizánci flotta katonái elfoglalják 'Marchapin'-t.

1117/18 – al-Marqab megadja magát az antiochiai Roger herceg katonáinak, akik frankokat és örményeket telepítenek oda, és nevét Margatra változtatják.

1131 – Az antiochiai polgárháború kitörését követő zűrzavaros időszakban a vár nagy valószínűség szerint muszlim kézre kerül. A közeli erődökbe a rettegett asszaszin szekta fészkel be magát.

1140 – Valenia ura, II. Renaud de Mazoir csellel visszafoglalja Margatot, amely ettől kezdve a legbefolyásosabb antiochiai család központi vára lesz.

1187. február 1. – Az anyagilag tönkrement Mazoir család feje, Bertrand 2000 bizantinus évjáradékért eladja minden birtokát a Johannita lovagrendnek. A johanniták Margatot teszik meg észak-szíriai birtokaik központjának, és megkezdik a várhegy erődítésrendszerének teljes átépítését.

1188 június – Szaladin seregei átvonulnak a vár alatti tengerparti szoroson, de Margatot nem veszik ostrom alá.

1191 nyara – Oroszlánszívű Richárd flottája Margatnál éri el a Szentföldet, és itt börtönözteti be a foglyul ejtett ciprusi görög uralkodót.

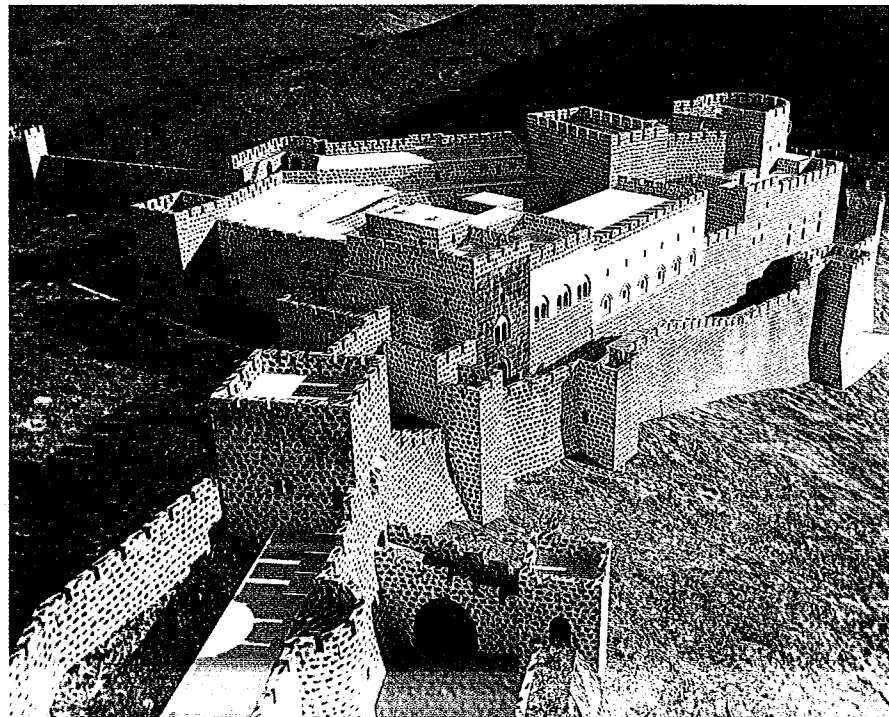
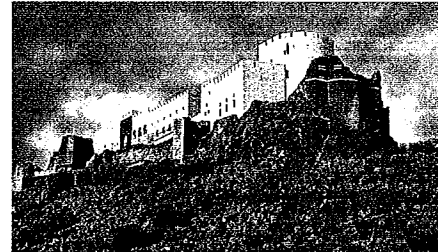
1218 eleje – II. András magyar király Margatba látogat, és 100 márka (23 kg ezüst) évjáradékot rendel a várnak a szalacsi sóraktárak jövedelméből.

1285. május 25. – számos sikertelen muszlim próbálkozást és ostromot (1230/31; 1269; 1270; 1282) követően Qaláwún mamlúk szultán seregei öt heti ostromot követően megadásra kényszerítik a várat. Margat mamlúk közigazgatási központ lesz.

1958 – a Szíriai Régészeti Főigazgatóság kiköltözteti a várhegy maradék lakóit és Margatot nemzeti műemlékké nyilvánítja.

1187. február elsején a Mazoirok eladták a várat a johannita lovagrendnek, s a középkori Európa egyik legnagyobb nemzetközi szervezetének számító johanniták – a legújabb kutatások szerint – kevesebb mint tizenöt év alatt felépítették a korszak egyik legnagyobb szentföldi várát. Margat nem egy jelentős középkori személyiséget látott falai közt

Margat vára délnyugatról, a johannita belső vár számítógépes rekonstrukciója.

vagy alatt. 1188 nyarán Szaladin szultán vonult el itt seregeivel, két évre rá pedig Oroszlánszívű Richárd flottája Margat kikötőjénél érte el először a Szentföld partvidékét. Richárd Margatba záratta Ciprus önjelölt bizánci királyát is családjával együtt. 1217 legvégén vagy 1218 elején II. András magyar király és serege fordul meg a vár falai közt. András, aki az édesanyja, Chatillon Ágnes antiochiai hercegnő révén félig szentföldi latin származású, Margatban kelt oklevelében évi száz márka ezüstöt (kb. 23 kg ezüst) rendelt a vár fenntartására a szalacsi sóraktárak jövedelmeiből.

Margat 1285-ig sikerrel állta az összes muszlim ostromot, és az itteni helyőrség erejét jól mutatja, hogy hosszú ideig a távoli Homsz és Hama szultánjai, valamint a rettegett asszaszinok is évjáradékot fizettek neki. A várat a szentföldi latin birtokok végleges elvesztése előtt 6 évvel, 1285 közepén többhetes ostrom után adták fel a felmentésben nem reménykedhető lovagok.

A keresztesek kiűzését követően a vár stratégiai szerepe nagymértékben csökkent, a várhegy északi felén élő kis falu lakóit 1958-ban költöztette ki a Régészeti

Főigazgatóság, de az első feltárások csak 2007-ben indultak el.

A Szíriai-Magyar Régészeti Misszió

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem kutatási programjaként dolgozó Szíriai-Magyar Régészeti Misszió számos magyar szakintézmény és egyetem kutatóinak, diákjainak bevonásával 2007-ben kezdte meg a vár feltárását, és eddig kilenc terepmunkaszont tudhat maga mögött. A vár feltárása és a középkori élet rekonstruálása a szakemberek széles tudományos összefogásán alapul (a geofizikai előfelderítéstől és a földregészeti kutatásoktól a régészeti feltáráson, a fotogrammetriai felméréseken

és számítógépes térrekonstrukciókon át a freskókutatásig és tárgyrestaurálásig). A magyar szakembergárdát a szíriai Régészeti Főigazgatóság képviselői és az ország különböző egyetemeiről érkező nagyszámú régész- és építészhallgató egészíti ki.

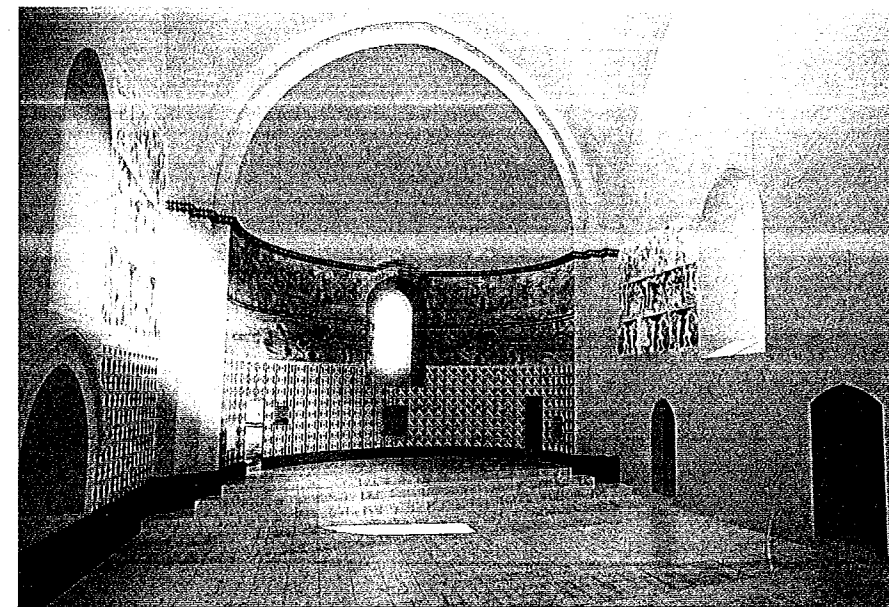
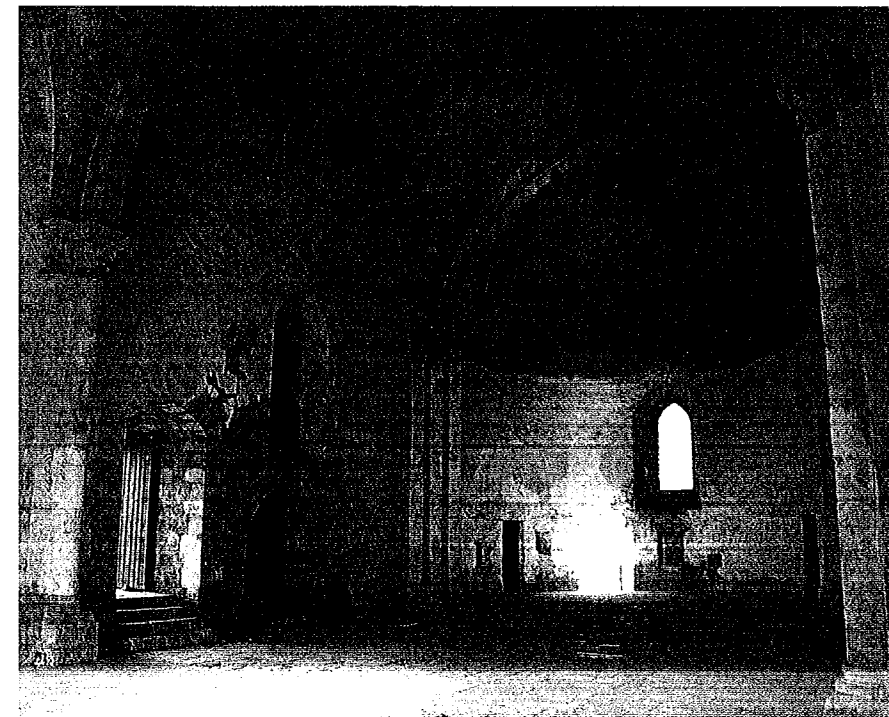
Túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy a 2010 nyarán végzett két és fél hónapos ásatási szezon, amelyben több mint hatvan magyar szakember és egyetemista vett részt önkéntesként, a vártnál több eredményt hozott az egyébként is „meglepetések váráként” jellemezhető Margatban. Az idei szezonban több mint ötven különböző területen folytatott ásatás és a feldol-

gozás ismét értékes adatokkal szolgált a vár jobb megértéséhez.

Kutatások a johannita vár „spirituális központjában”

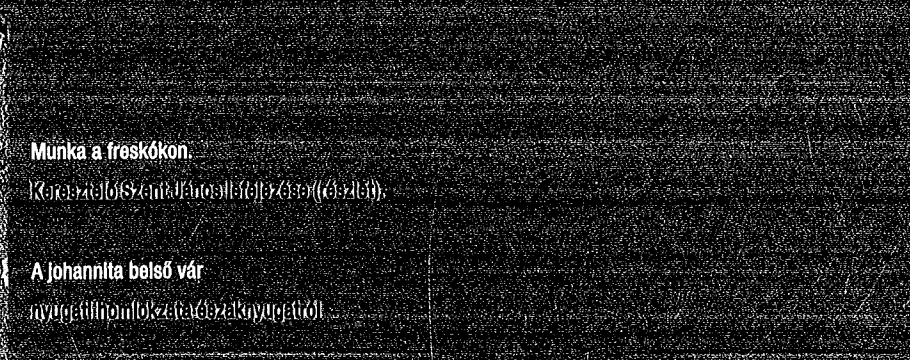
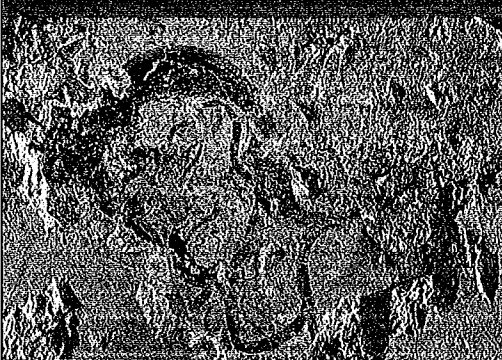
A szerzetesi fogadalmat letett johannita lovagok számára az erődítésrendszer szíve a belsővár közepén magasodó kápolna volt. Ez – méreteit tekintve – a korszak egyik legnagyobb keresztes várkápolnája volt. A lovagrendi építkezések a várhegy korábbi épületeinek zömét letarolták, így nagyon fontosak voltak a misszió kutatói által 2007 őszén készített földradarfelmérés képei, ahol egy korábbi épület sarka volt kivehető a kápolna kőpadlója alatt. Bár a padló kőlapjainak felszedése után nyilvánvalóvá vált, hogy a pipájukat elhagyó késő-oszmán kori kincskeresők már megelőzték ezen a ponton, több mint másfél méter mélyen egyértelműen körvonalazódtak egy többször megújított habarcspadlójú épület körvonalai. A falmaradványok tájolása alapján kiszámított további ásatási szelvények egy nagy kiterjedésű, de viszonylag vékony falú építmény részleteit hozták napvilágra. Ez szerkezeténél fogva nem lehetett a remélt korai lakótorony, de méretéből következtetve nem kizárt, hogy a Mazoir család nagyterme volt.

A templom apszisában eközben a misszió freskókutatói megkezdték az apszis késői vakolatrétegeinek szisztematikus eltávolítását, és hamarosan megjelentek a középkori ecsetvonások a kutatóablakokban. Bár az itt feltárt freskó ciklus jóval töredékesebb, mint a korábban feltárt pokol- és

A kápolna belseje.

A XIII. századi kápolnabelső számítógépes rekonstrukciója az eddigi eredmények alapján, amely – reményeink szerint – a kutatás előrehaladtával sokkal teljesebb lesz.

Munka a freskókon

Keresztelő Szent János (balra) és a szűz Mária (jobbra)

A Johannita belső vár

nyugati tornyokzatától a keleti tornyokig

menyországjelenetek, az biztos, hogy ezt is európai mesterek készítették, s hogy egy része a Johannita lovagrend névadójának, Keresztelő Szent Jánosnak a lefejezését ábrázolja.

oldják meg több ezer ember egész éves vízellátását egy vulkáni eredetű hegyen, ahol kutat fúrni reménytelen vállalkozás. Legálább ekkora feladat volt a napi több száz köbméternyi szennyvíz eltávolítása. A margati vízgazdálkodási rendszer tanulmányo-

falba épített vezetékeken vagy a falakhoz erősített vastag kerámia csatornákön először kisebb ülepítő-ciszternákba vezették, ahol a nehezebb szennyeződések azok aljára ereszkedtek, így a csiszternák felső részén nyíló túlfolyócsatornákön már csak

Víz a bazalthegyen

Margat tervezői számára az egyik legnagyobb kihívást az jelentette, hogy miként

Johannita erőrendszer kiépítését. Az épü-

letet lapos tetőre zúduló téli csapadékvíz

hanem a mellőlük telepített, a közlekedő edények elve alapján működő vízemelő aknából, amelyet egy csatorna kötött össze a nagyciszterna aljával. A tervezők arra az eshetőségre is gondoltak, ha túl nagy mennyiségű csapadék araszta el a rendszert. A vízemelő akna a tetejénél túlfolyó csatornával volt ellátva, amely a latrinaaknakba vezette a felesleges vizet.

Margatban még a szennyvizet is újrahasznosították: a várudvar kövezetére érkező esővíz, a padlók felmosására használt és a fürdőkből leeresztett víz, valamint a konyhai mosogatóvíz mind megjárta és átöblítette a latrinaaknakat, mielőtt a külső várakba távozhatott volna.

Johannita lovagrend kultúrája

A korszak legnagyobb ingyenes közkházait üzemeltető johannita lovagrend az ásások szerint kényesen ügyelt a tisztaságra más téren is. A 2010-es nyári ásások egyik leglátványosabb eredménye egy hatalmas méretű keresztes fürdőház feltárása volt a várudvaron. A két vízforraló kemencével is ellátott háromhelyiséges és külön latrinahelyiséggel is ellátott fürdő belsőjébe ólomcsöveken érkezett a víz. Az udvaron feltárt fürdő eddig a johannita belső vár ötödik fürdőépülete vagy helyisége. A fürdő környékének ásása során a keresztes vízvezetékrendszer egy teljesen ép, a sérült részekről hermetikusan elzárt szakaszát is sikerült megtalálni. Itt a

az, hogy a körülötte levő bazaltvályú kitöltésére használt több mint 800 éves habarcs ezen a szakaszon még cseppfolyós halmazállapotú volt!

A keresztes vízgyűjtőrendszer tartósságára

A belső vár központi csiszternájának felmérése

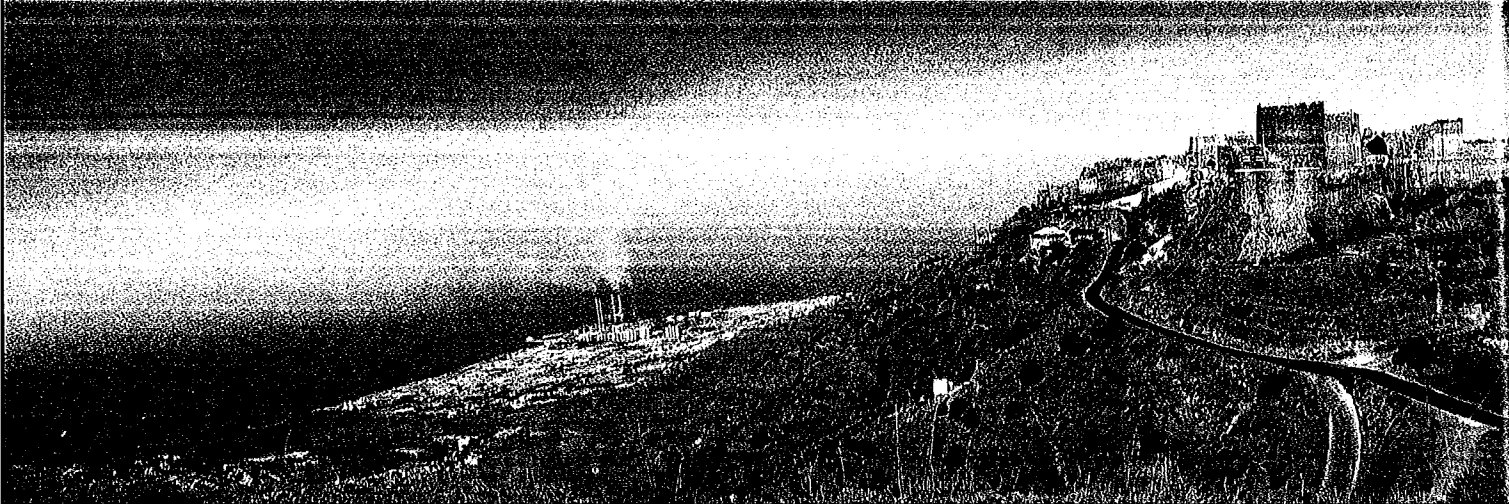
2010. június 10-én (balra)

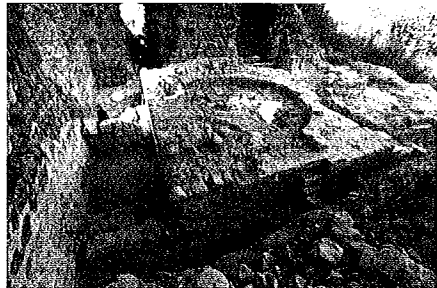
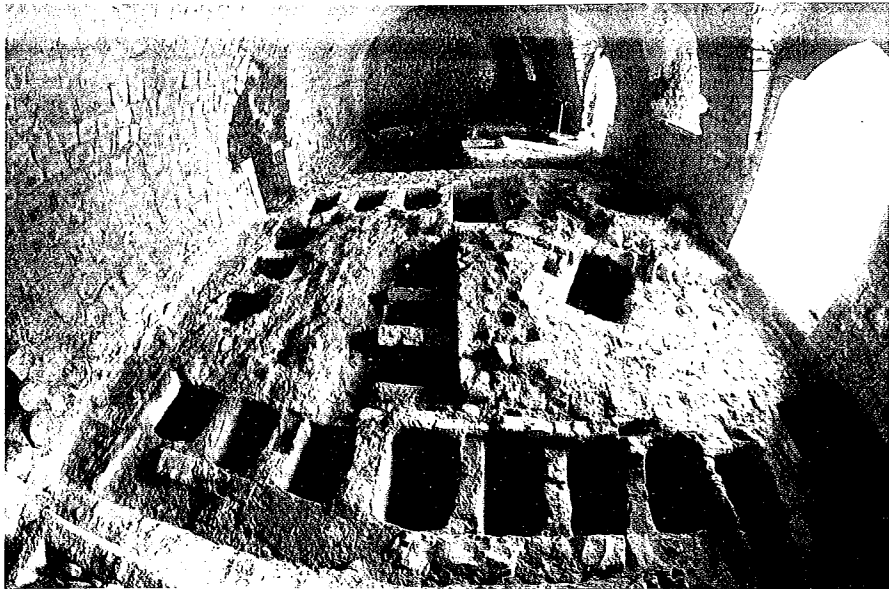
ron nem annyira a teljesen ép kerámia-

csiszternába csak több napos szivattyúzási

A belső vár déli latrinaaknája. A mennyezet

világítására szolgáló szellőzőnyílások

tikus csarnok felmérését csak gumicsónakkal lehetett véghezvinni a még mindig több méter magasan álló víz miatt.

A margati vízgazdálkodási rendszer további kutatása nemcsak a középkori technológiai színvonalról és a vár életéről ad további adalékokat, de újraüzemeltetése esetén segíthet a környék mezőgazdasági területeinek öntözésében és a várat csatornahálózat híján rendszeresen eláztató téli esők vizének elvezetésében. Az ezzel kapcsolatos rehabilitációs és szigetelési terveken is dolgoznak a misszió szakértői.

Az „ipari negyed”

Az idei ásatások a belső vár északkeleti és keleti végét határoló hatalmas boltozott csarnokokra is kiterjedtek. A várkonyha és

sütőkemencéinek tavalyi feltárását követően különösen jelentős volt két újabb hatalmas méretű sütőkemence feltárása, melyek közül az egyik belső átmérője 5 méter volt. Ez utóbbi beomlott boltozatának elbontása során előkerült macskacsontváz arra utalt, hogy a kemence már jó ideje használaton kívül volt, és újdonsült lakójára váratlanul zuhanhatott rá a meggyengült boltozat.

A kemencék termétől déli irányba húzódó terem sor utolsó traktusa még ennél is érdekesebb építményekkel szolgált. A padlósíntet fedő törmelék elbontását követően tucatszámra bukkantak elő a kőből épített és kivakolt medencécskék, s hamarosan előtűnt egy, a várudvarról fűtött forralókemence teteje is. A medencék rendeltetésére a bennük talált hamumaradványok anyagvizsgálata adhat pontosabb hipotéziseket, de nem kizárt,

A 2010. nyári ásatáson feltárt medencék.

A medencék közé épített forralókemence feltárása közben.

Az újonnan feltárt kisebbik kenyérsütő kemence.

A várudvaron feltárt fürdőépület pusztulási rétegéből került elő ez a tourna-l ezüstdénár, amit a francia királyságban vertek.

hogy vagy egy ipari méretű mosókonyha, vagy cserzőműhely maradványait sikerült felszínre hozni.

Egy második város

Margat a maga 6 hektáros kiterjedésével eddig is a Szentföld legnagyobb erődtései közé tartozott. A várhegy tetejét kerítő gigantikus falgyűrűn belül a többszintes johannita belsővár és a civil lakosság házáinak is helyet adó szuburbium 1:5 arányban osztozkodott. A 2010 tavaszán folytatott terepbejárások során azonban nagyon valószínűvé vált, hogy a várhegy meredek nyugati lejtőjén megtalált védőfal és épületmaradványok is keresztes eredetűek lehetnek, s egy külső szuburbium részei voltak. Különösen ígéretes helyszínnek tűnt az a bozótalt benőtt magas partfal, ahol emberi kar- és lábszárcsontok kandikáltak ki, és ahol a gondos tisztítás végeztével tíznél is több sírfolt vált láthatóvá.

A 2010-es nyári ásatások lezárásaként ennek a területnek a feltárását is megkezd-

Kilátás a vár ellátását biztosító termékeny tengerparti síkságra egy félig leszakadt sírgödörből

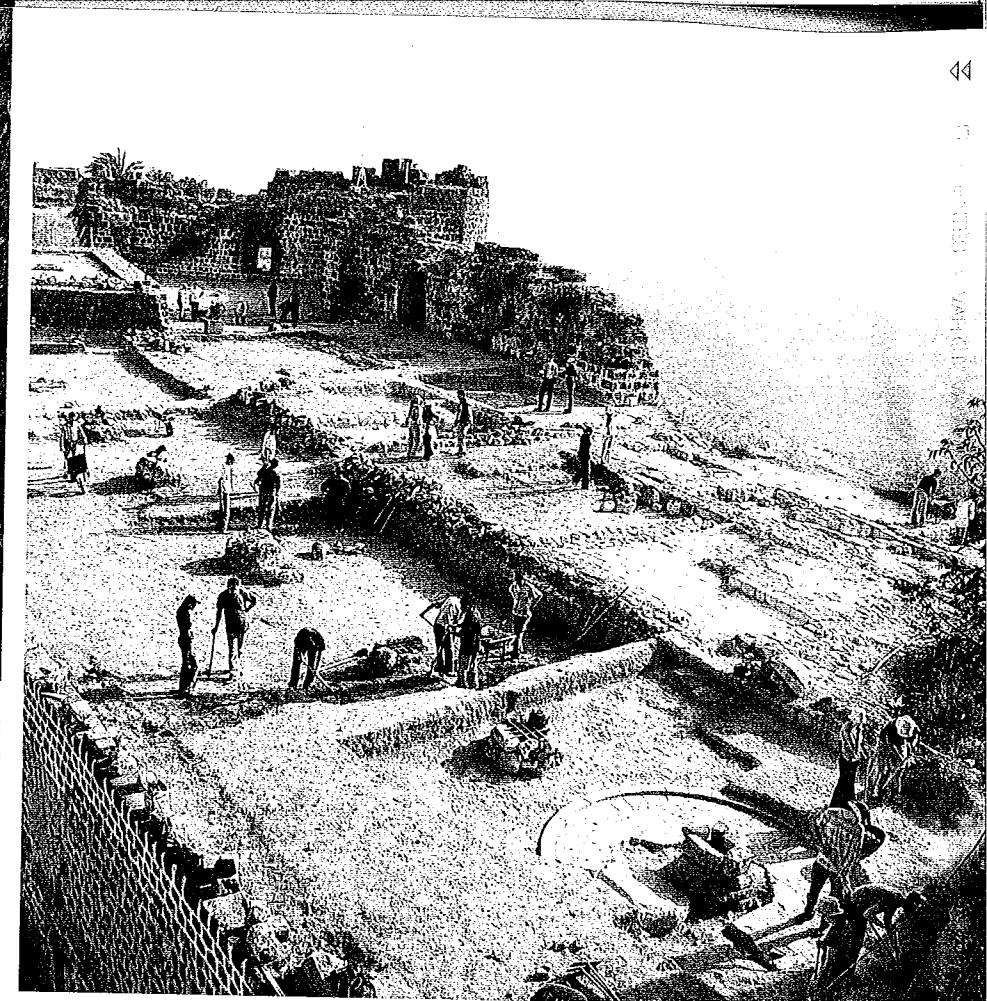
A várhegy nyugati lejtőjén azonosított középkori temető sírjai a kőlapok felemelése előtt

Nagyfelületű feltárás a központi várudvar keleti terem sorainak tetején

Restaurált keresztes kori edények

Major Balázs

A Szíriai–Magyar Régészeti Misszió tagjai 2010 augusztus közepén

tük. A feltárás egyértelművé tette, hogy a szuburbium keresztes kori volt, és a leletek alapján szinte biztos, hogy a vár 1285-ös ostromát követően el is pusztult. A kőlapokkal lefedett sírokban folyamatos temetkezés nyomaiként sírgödörként több halott maradványait is megtaláltuk, de komolyabb datáló leletként csak egy XIII. század közepi ciprusi ezüstdénár került elő. A sírok mögött egy kápolna állt. nyugati falának alapozása közelében nagy mennyiségű freskótöredék került elő. Az ásatás idő és forrás hiányában félbemaradt, folytatásával jelentős új információkat kaphatunk a ritka keresztes kori keresztény (esetleg európai telepes) ember-tani anyag mellett a várat ellátó vidéki településhálózatról is. ◀◀

A misszió legfontosabb eredményeit bemutató kiállítás helyszínei:

Szentendre (2011 március–április)

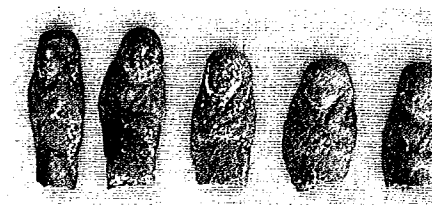
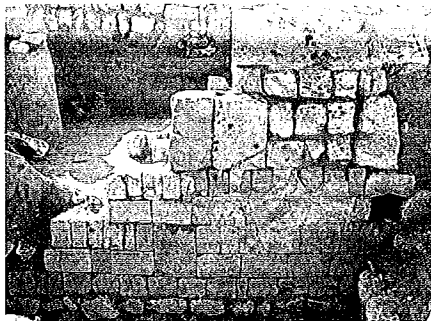
Visegrád Mátyás Király Múzeum (május–augusztus)

A FÁRAÓ ÍRNOKA

A városi terület megismerésénél sokkal felte-
sest az 1950-es évek elején egy vidéki
folyóán haladtak meg a fürdő és annak
mórzálgái, amelyeket alkalmi vízvezeték
szállítottak. A napok, egyben a vízszá-
rítási problémák 1992-ben történt, egy-
törvényi expedíció egy újabb előzetes
százalékos részén, a területen. Ez a
előlelve a városi területen, a területen
2002-ben és 2004-ben a Delta projekt alkalmat
adott a területen. A területen a területen
adatokat és a területen a területen.

A NY-Délben lévő város egy új törvényi

[illegible]

felújították az épületeket, és kb. a XII-XIII. századig gazdasági központként működött.

A terület kb. 450 m x 600 m, de ez csak az ókori város egy részét foglalja magába. A modern arab faluban és a lelőhelytől délre fekvő temetőben is láthatók a város maradványai. Ezek feltárása szinte lehetetlen lesz.

98 Ásatásaink során találtunk egy római kocsmát, mely alól amforákboi összeállított szennyvizvezeték került elő a padlószintről levezető lefolyóval együtt. Az amforák alját levágták, ide illesztették be a másik amfora nyakát, amelyet rézdróttal erősítettek meg (ezek darabjai előkerültek). A vezeték ÉK felé haladt, négy különböző színű kétfülű amforából és amfora-nyakakból állt, emelkedése 3-5 százalékos volt. Az innen előkerült pénzérme VII. Kleopátra hibásan nyomott pénze volt az i. e. 35 és 32 közötti időszakból.

A korábbi terepbejárások során talált görög nyelvű felirat szerint Augustus császár uralkodásának elején a Kleopatreion-hoz egy római kocsmát építettek az i. e. I.

A leletek nyomán elterjedt a közeli faluban, hogy az épület alatt 15 méterrel aranykincsekkel teli kamra található. Ennek rendje és módja szerint a következő ásatási szezonra kiderült: a helybéliek privát kutatásokat folytattak. Nem hitték el, hogy itt nem egy temető, hanem egy város romjai vannak.

sz. végén. Így egyértelművé vált, hogy a főépület („A” épület), amelyhez a kocsmát illesztették, nem volt más, mint a szövegben említett Kleopatreion.

Az ún. kocsmá területén 3 kemencét találtunk, az egyikben üveget tartalmazó salakot is, amely a helyben készített üvegtermékek előállítására utal. A leletek között megannyi tányér, pohár, fazék, tál, boros amfora, kenyérsütő forma, üvegtöredék, vasszög, színes faltöredék és égett fahasáb került elő. Az utóbbiak azt bizonyítják, hogy a kocsmá egy földrengéssel együtt járó tűzben pusztult el. A kerámia között korai iszlám olommázás edénytöredékek is voltak, ami egyértelműen igazolja az arab hódítás utáni továbbélést.

Sajnos a második szezonra visszatérve azt tapasztaltuk, hogy a helyiek megbontották a Kleopatreion északi és keleti falát, mélyen aláfúrtak, aranyat, koporsót és egyéb kincseket keresve. Olyan legendák terjedtek el a faluban, hogy az épület alatt kb. 15 m mélyen egy csodálatosan gazdag sír van, tele arannyal. Hiába magyaráztam nekik,

hogy ez egy város, a temető nem itt van, nem hittek nekem.

A további két szezonban kibontottuk az „A” épület belső terkeit és a környező területet északi, keleti és nyugati irányban (déli a temető miatt korlátozottak a lehetőségeink). Az épületen belül a másodlagos falak (ezek a kocsmához tartoztak) elbontása után Római-kori terrazzo-padló került elő. A nyugati oldalon, közvetlenül a fal mellett kb. 15-20 cm mélyen egy fazékban elrejtett „kincset” találtunk, amely 59 ép, elég rossz állapotú és legalább 20 töredék pénzérmét tartalmazott a római császárkorból. Később kiderült, hogy ezüst, veretlen pénzmagok is vannak köztük, ami feltételezi egy helyben működő pénzverde létét. Felszínre bukkant az épület K-Ny irányú csatornája 3-5 százalékos lejtéssel az épület külső falain kivezető nyílásokkal együtt. A nyugati oldalon 8 m mélyről került elő az épület alapjának alja.

Az épületben talált másodlagos falak egyikeben az agyagfalba beépített oszlopot találtunk, amelynek tetejét lefolyónak képezték ki. Feltehetően a római vendéglő fürdőjéhez tartozott. Sajnos a harmadik szezonra az oszlopot a falusiak más díszített épületrészekkel együtt elvitték, a falakat lerombolták.

Megtaláltuk a „Kleopatreion” raktárhelyiségeit rengeteg kerámiával, főként amforával, amelyekben olajat, bort és sózott halat tartottak. Többségük égeikumi importból származik. A görög feliratos pecsételt fülek rodoszi importra utalnak. Egyes falak egy korábbi földrengés során ledőltek, más falakat szándékosan eltávolítottak, hogy a kisméretű helyiségeket tágítsák. Az épület datálása biztosabb lett, II., IV. és VI. Ptolemaiosz korából (i. e. III-II. sz.), valamint a korai császárság korából találtunk pénzérméket (i. e. I. sz., i. sz. I-II. sz.). Az épületet és a melléképületeket valószínűleg ekkor alakították át. Több évszázadig utal arra, hogy a földrengések során tűz is pusztított, de nem kizárt a külső támadás sem. A következő szezonban tovább folytatjuk a melléképületek feltárását, hogy meg tudjuk határozni az épület tényleges kiterjedését.

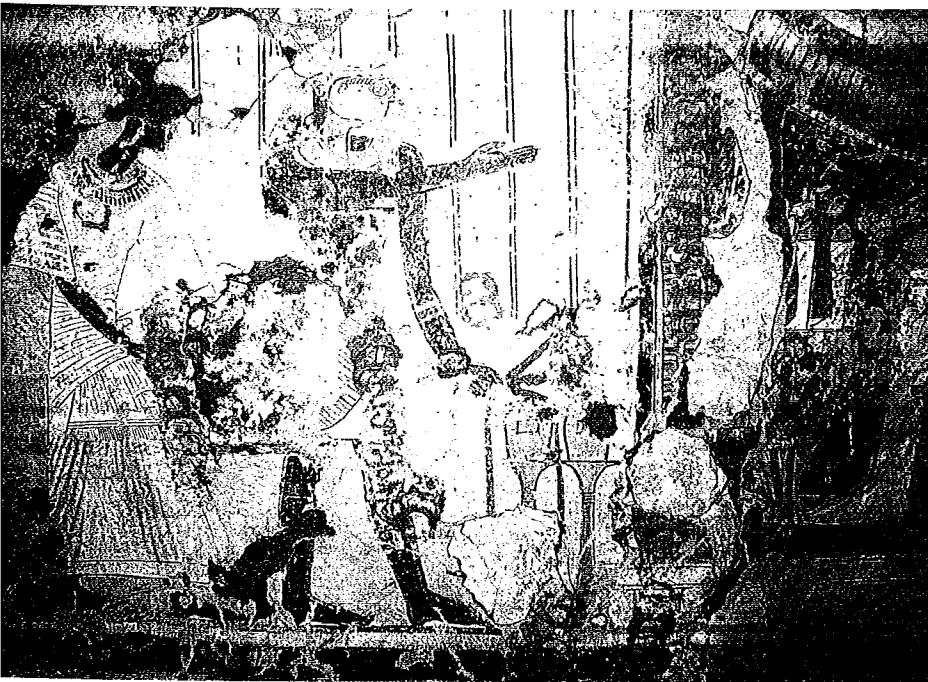
W. F. M. Petrie és G. A. Gauthier által

elsőnek Vanek Zsuzsa pillanthatta meg ezeket a csodálatos freskókat. A faltapaszkok sajnos nem mindenhol álltak ellen az időnek. Ez arra utal, hogy a sír tulajdonosa hamarabb hunyt el, mintsem a munkások elkészültek volna végső nyughelyével.

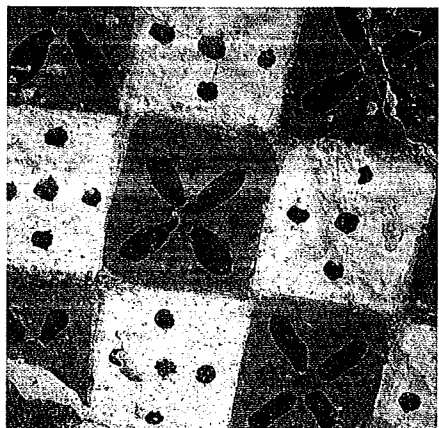
Théba, nyugati part, TT 344

Az Egyiptomi Legfelsőbb Régészeti Tanácstól kapott másik lehetőség a thébai 344-es sír tisztítása és restaurálása volt. Végre hét év után, 2010-ben sikerült elkezdenünk a sír feltárását a thébai nyugati parton Dra Abu el-Nagában, a holtak birodalmában.

A sírt még soha nem tárták fel, a benne lévő ábrázolásokat W. F. M. Petrie és H. Gauthier írta le 1906-ban és 1908-ban, s

A sír tulajdonosa, Piay, a 20. dinasztia korában élt királyi őrnök volt, a megistenült Amenhotep kultuszát szolgáltatta. Felesége, Ta-weret az Amon énekesnője címét viselte.

néhány jelenetet és a szövegeket is lejegyezték. Ahmed Fakhry 1938-ban már nem jutott be a sírba, mert bejáratát kötömbökekkel elzárták. Ettől kezdve az évtizedek során több méter törmelék rakódott rá, sőt, olyannyira elfelejtették, hol van, hogy a sírudvarban, ahol még két másik sír is található a 18. és 19. dinasztia korából, a TT 344 bejárata fölötti törmeléken jártak le. A helyi régészeti hivatal sem tudta, pontosan hol található. Nekünk sikerült megtalálnunk, és eltákarítottuk a törmeléket a bejárat elől. A 3 m magas törmeléket eltávolítva kibontottuk a hozzá vezető lépcsőfokot. A bejáratot nagyméretű kötömbökek fedték. Ezek lebontása után még agyaggal is betapasztották. Erre azért volt szükség, mert a XX. század elején még nem zárták le fémajtókkal a sírokat, amit a sírblökök ki is használtak: több freskót vágtak ki a nemesi temetőben, és adták el a fekete piacon.

Miután munkásaink kibontották az agyaptapasztás felső részét, izgatottan pillantottam be a nyíláson: Carterre gondoltam, arra az érzésre, amit ő éltetett át, amikor kinyitotta Tutanhamon sírját. A két dolog közel sem azonos értékű, hiszen az egyik egy királysír, a másik pedig egy nemes, Piay közepes méretű sírja. Mégis felemelő élmény volt a felfedezés öröme, és jó volt tudni azt, hogy elődeink, régi egyiptológusok nyomában lépkedünk. Egyikük világításhoz használt gyertyacsonkját is megtaláltuk. A munkások is kifejezték örömüket, énekeltek, táncoltak és tapsoltak.

A sír tulajdonosa, Piay a 20. dinasztia korában élt, királyi őrnök, I. Amenhotep csordáinak felügyelője és Amon nyájainak őrnöke volt. Felesége, Ta-weret a ház úrnője és Amon énekesnője címet viselte. I. Amenhotepet, Deir el-Medina alapítóját Piay korában már istenként tisztelték. A sírban kétszer ábrázolták anyjával, a szintén isteni tiszteletben részesített Jahmesz Nofertarival együtt. Különösen érdekes az a jelenet, ahol a fáraó sólyomként, fején napkoronggal jelenik meg.

A sír alaprajza jellegzetesen újbirodalmi, ún. T alakú. Egy rövid folyosó visz a rá merőlegesen elhelyezkedő téglalap formájú I. terembe. A folyosó mindkét oldalán Piay

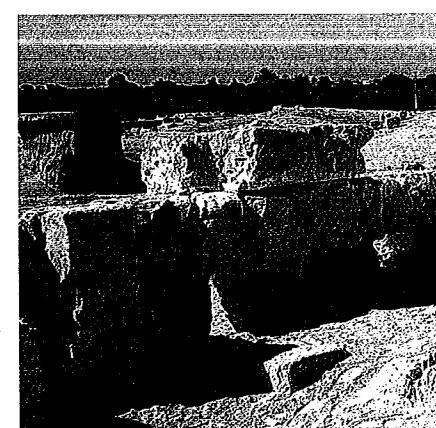
és felesége köszönti Ré-Harahty napistent és Amont. Keleti oldalán egy későbbi, valószínűleg a 26. dinasztia idején vájt oldalkamra van, tele törmelékkel.

Az I. teremben a szokásos áldozati jeleneteken kívül a Halottak Könyve egyes fejezeit is felfestették; például a 125. fejezetet, melyen a halott megjelenik Ozirisz bírósága előtt, hogy igaz szívvel élt-e, s bejuthat-e a túlvilágra. Továbbá a 17. fejezetet a nap-himnusszal. Az ún. HK-vignettákat gyakran szöveg nélkül vitték fel a falakra, elnagyolt, sietős formában, ami arra utal, hogy Piay a sír befejezése előtt meghalt, ezért igyekeztek azt a temetésre befejezni. A terem északi, középső részén egy másik kamra mennyezetig megtelt törmelékkel. A sírkamra bejárata az északkeleti fal alján látható. Mivel még nem tudtunk minden törmeléket kihordani, ennek tisztítása is a következő szezonra marad.

A sír állapota az elmúlt több mint száz év alatt nem romlott, mivel senki nem háborgatta. A freskók ugyanabban az állapotban vannak, ahogyan azt a két tudós leírta. Sajnos, mivel a sírt gyorsan készítették, a sziklafalakra a hagyományos vastag gipsztukká helyett szalmával kevert agyagot tapasztottak az egyenetlenségek kiküszöbölésére, majd erre vékony, fehér stukkó réteget festettek, s ezután kerültek fel a színes, különböző vallási jelenetek. Az agyag azonban a kiszáradás után elvált a sziklától, a törmelékben számos festett faldarabot találtunk. A HK 125. fejezetből megtaláltuk Anubisz fejét, aki Piayt Ozirisz elé vezette. Gauthier rajzán már hiányzott. Később a restauráláskor a hiányzó, lehullott darabokat visszaillesztjük a helyére; most csak a

A sír tisztítása során

20. század elején a sír előkerült, az egyik Uszi őrnöké volt, a másik egy 4-5 helyiségből álló terem egy része – tulajdonosa egyelőre ismeretlen.

veszélyesen lógó vakolatot erősítettük a sziklához. Az ásás során azonosítottunk egy elfelejtett sírt is, melyről Petrie tett említést. Ez a 18. dinasztia korából származó befejezetlen sír Uszi őrnök tulajdonosa volt. Az udvar tisztítása során megtaláltuk feketegránit szobrának (jelenleg a Bristoli Múzeumban van) könyökét (a szobor a sírja előtti aknából került elő, a sírt még nem tárták fel). Sírkipjai az udvarról és Piay sírjának előteréből kerültek elő. A sír tisztítása során felfedeztünk egy eddig ismeretlen sírrendszert is, amely legalább 4-5 egymásba nyíló sírból áll. Az is lehet, hogy több sírról van szó, ugyanis a mennyezetig érő törmelék miatt lehetetlen volt a teljes felderítés. Ez a rendszer kapcsolódik Piay és Usy sírjához is. Az udvar tisztítása során megtaláltuk a sírudvar keletre néző kapuját négy lépcsőfokkal. A kaput agyagtéglából építették, s Petrie szerint eredetileg Usy számára készült. A kapu előtti területet megtisztítva két újabb aknát találtunk. Ezek vagy késői temetkezések, vagy a sírok alapítási aknái voltak. Kibontásukra később kerül sor.

Az udvar keleti részének tisztításakor az udvar sziklafalát beburkoló agyagtéglafalon vágatot fedeztünk fel. Egy hatalmas, mészkötömbökkel teli óriási üreg volt, északi oldalán agyagtéglával. Még nem tudjuk, hogy sír volt-e, vagy valami más. Rengeteg lelet került elő a mind az udvar, mind a TT 344 törmelékéből: múmiapólyák, mumifikált testrészek a későbbi betemetkezésekből, festett fa és karton-ázs koporsódarabok, festett újbirodalmi kerámiák, hieratikus feliratot tartalmazó osztrakonok, usébtik (halotti szobrocskák), sztélétöredék, számtalan festett fal-töredék, ami remélhetőleg a restaurálás során visszakerülhet a falakra. A leletek feldolgozása folyamatban van.

Remélem, hogy a következő szezonban sikerül eltávolítani az összes törmeléket a 344-es sírből, és kitisztítani a sírkamrát, amit eddig még senki nem láthatott. Reménykedünk ugyan, de biztosan kibolták, mint a legtöbb sírt. Természetesen a felfedezett sírrendszerrel és az újonnan talált külső aknákkal is foglalkozunk majd. ◀

A 301-ES PARCELLA SZÖRNYŰ TERHE

Csecsemők és állati maradványok kerültek elő sírok tucatjaiból

Nagy Imre és mártírtársai sírjának 1989-es feltárása előtt két ízben is végeztek nagyobb arányú sírfeltárást azokon a helyeken, ahová politikai foglyokat is temettek. Először 1956-ban, másodszer 1964-ben, egyaránt több száz sírt érintve. Mindkét esetben párthatározaton alapultak a sírfeltárások, és mindkét esetben munkásmozgalmi személyek rehabilitálása volt az előzményük. A cél pedig a rehabilitált személyek illó eltemetése volt. A sírfeltárásokat a korabeli állambiztonsági szervek vezényelték le. (A korabeli állambiztonsági szerveket többféle néven nevezték: Politikai Rendészeti Osztály, rövidítve PRO; Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya, ÁVO; Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága, BM ÁVH; Államvédelmi Hatóság, ÁVH; BM III. Főcsoportfőnökség. Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban az államvédelmi szervek kifejezést használom.)

Két sorozat karton

Mind a két eset nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy teljesebb képet kapjunk arról: a korabeli államvédelmi szervek hogyan bántak az általuk fogva tartott emberekkel és a halottakkal. Bepillantathatunk abba is, hogyan bántak ebben az időszakban azokkal a holttestekkel, amelyeknek a temetéséről – bármilyen okból – az államnak kellett gondoskodnia.

Az államvédelmi szervek a rehabilitált és az illó módon eltemetni szándékolt emberek holttesteinek felkutatása során többféle eljárást alkalmaztak. Adatokat kértek be a börtönökből, a börtönkórházakból, kikérdeztek több tucat embert, akiknek foglalkozásuk, korabeli beosztásuk okán tudomásuk lehetett e nem szokványos korabeli temetési eljárásokról vagy az adott személy eltemetésének helyéről. Az így megszerzett – sokszor egymásnak is ellentmondó – ismeretekről feljegyzéseket, jelentéseket készítettek.

Lemásolták a Rákoskeresztúri új köztemető temetői főkönyvének 298-as és 301-es parcellákat érintő részét, és – mint említettem – több száz sírt feltártak. Készítettek két sorozat kartont is a börtönökben és internálótáborokban meghalt, illetve a kivégzett emberekről. Az első sorozat feltehetően 1954-ben, de legkésőbb 1956-ban készült, a másik pedig legkorábban 1964 végén. Az 1954-es sorozat 188 nevet tartalmaz, az 1964-es pedig 449-et. Az első sorozat olyan személyek neveit tartalmazza, akik 1952-ben és 1953-ban haltak meg. A második a *Kivégzett és betegség folytán a börtönökben és az internálótáborokban meghalt személyek kartonrendszere 1950-től 1956-ig* elnevezést viseli. (Ezzel együtt szerepel benne néhány 1948-ban és 1949-ben meghalt személy is.)

A kartonok általában tartalmazzák az adott személy nevét, születési helyét és idejét, az anyja nevét, azt, hogy kivégezték-e őket vagy más okból haltak meg, ennek idejét, esetleg helyét, továbbá azt, hol temették el őket. Esetenként az is fel van tüntetve,

hogy az elhalálozásukat anyakönyvezték-e. Számos karton azonban hiányos, van, amelyiken a néven kívül csak az elhalálozás ténye szerepel. Olyan is akad köztük, amelyen az szerepel: „I.M. Meghalt : 1953.II.8. Eltemetve: 301 – 6 – 2. Paulik szd. VI/6. Oszt. utasítására monogrammal eltemetve.”

A kartonokon szereplő emberek túlnyomó többségét az Új Köztemetőben és a váci rabtemetőben temették el.

A két sorozat között, bár azonos időszakot is átfognak, minimális az átfedés. Egy név szerepel kétszer, néhány esetben pedig ugyanaz a személy két különböző néven szerepel. (Ez utóbbi oka a temetkezési eljárások ismertetésénél derül majd ki.)

A két sorozat nem tartalmazza az általuk felölelt időszakban meghalt és kivégzett személyek teljes névsorát, ellenben szerepel bennük néhány olyan személy is, akik későbbi időpontban és már szabadságuk után haltak meg.

Név nélkül.

Azokban a sírokban, amelyekbe embereket temettek, meglehetősen sok magzatra és csecsemőre bukkantak. A leggyakrabban feltüntetett adat a csöppségek kora volt. A kérdés nem csupán az, miként kerültek oda, hanem az is: miért névtelenül lettek elhantolva.

„Kevés a kaja”

A sírfeltárásokról jegyzőkönyvek készültek, amelyekben leírták, mit találtak az adott sírban.

Fennmaradt továbbá néhány dosszié a Mosonyi utcai rabkórházból és az új köztemető mellett lévő Kozma utcai börtönből. Ezek a dossziék naplószerűen, napi bontásban tartalmazzák a két intézményre vonatkozó adatokat. Így például a napi létszámot, az abban történt növekedést, fogatkozást, esetleg ezek okát,

megbetegedést, elhalálozást, szülést. Azt, hogy milyen a fogvatartottak hangelgata, hogy egy őrizetes kinézett az ablakon, figyelmeztetve lett és megígérte, ilyen többé nem fog előfordulni. De az is feljegyzést érdemelt, hogy „Borbély elvtárs talált egy olyan kanalat amibe bele volt írva, hogy kevés a kaja. Azt hogy ki írta bele nem tudtuk megállapítani a kanalat csak a ki smirdlizés után fogjuk be adni.”

Mindezekből az iratokból bizonyos – sokszor egymásnak ellentmondó – ismereteket szerezhetünk az 1945 és 1956 közötti „temetkezési” szokásokról.

Egy 1963-ban készült jelentés szerint (ABTL. X/2.) a börtönökben és internálótáborokban meghalt emberek holttestének „elszállítása és elföldelése mindenkori a legteljesebb konspirációval történt”. A későbbiekben látható lesz, hogy az eltemetés helyett az elföldelés szó használatát nem véletlen, és a valósághoz

képest igencsak finom kifejezésnek mondható. Ugyanezen jelentés megállapítja azt is, hogy a konspiráció egyébként nemcsak kifelé – tanács, temető –, hanem az ÁVH-n belül is érvényesült.

Az új köztemetőben általában a sírásást és a temetést is a temető megbízható alkalmazottai végezték, természetesen az államvédelmi szervek felügyelete mellett. Munkájukért, de főként a hallgatásukért külön fizetést kaptak. A váci rabtemetőben általában rabok ásták meg a sírokat.

Egy 1954. január 30-án kelt feljegyzés leírja azt is, hogy a temetések intézése a különböző időszakokban különböző módon történt.

Négyféle eljárást ír le.

1./ A halottak temetése a szabályok szerint történt.

A korabeli hivatalos eljárás szerint a meghalt személyt a halál helye szerint illetékes tanácsnál kellett bejelenteni. Ezután a temetőben kellett megrendelni a temetést, befizetni a temetés árát; a temetőben bevezették a halott adatait és a sírhelyet a temetői főkönyvbe, majd a halottat kiszállították a sírhoz, a szállítást a temető intézte, a sírásók pedig elvégezték a temetést.

2./ A halottakat álnéven jelentették be a kerületi tanácsnál.

Ezért szerepel néhány ember két különböző névvel a két sorozat kartonon. Az első sorozatban még álnéven szerepelnek, mert nem tudták vagy nem akarták még házon belül sem megmondani, hogy az adott név kit takar. A második sorozatban, amely évekkel később készült, már a valódi név szerepel, több ízben megjelölve az álnevet is. A fő szabály egyébként az volt, hogy az álnévnek, a vezetéknevnek és a keresztnévnek is a valódi név kezdőbetűjével kellett kezdődnie. Ezt a szabályt persze nem mindig tartották be. Az államvédelmi szervek tevékenysége minden területen meglehetősen rapszodikus volt.

3./ A halottak nevét egyáltalán nem jelentették be, nevüket a börtönben, egy nyil-

vántartó könyvbe jegyezték be, amit a börtönparancsnok-helyettes vezetett.

4./ A temetés szabályos eljárás szerint történt, de a haláleset okául nem a kivégzést jelentették be, hanem megjelöltek valamilyen betegséget. Sok egyéb mellett ez is az egyik oka annak, hogy a kivégzettek számát soha sem fogjuk tudni kideríteni.

Betű, szám... Vagy semmi

Az már nem szerepel a feljegyzésben, de más iratokból tudható: úgy is temettek, hogy az eltemetett személy neve helyett csak betű vagy szám vagy egyáltalán semmi sem szerepelt a bejelentésen; az sem ritka, hogy a halál okát sem jelölték meg. De még az eltemetődők számát sem közölték feltétlenül a temetővel. Volt, hogy csak annyit közöltek, temetés lesz, de azt, hogy hány halottat kell eltemetni, azt nem.

A fent említett feljegyzés azt is leírja, hogy mikor, milyen rend szerint temettek. Az elföldelésekkel kapcsolatos iratok

azonban azt bizonyítják, hogy a gyakorlat ettől eltérő volt. Minden időszakban előfordult mindegyik változat.

Soha nem fogjuk tudni pontosan megállapítani, hogy kik és hányan haltak meg a börtönökben és az internálótáborokban. Volt, amikor csak annyit jegyezték be a Kozma utcai börtön naplójába, hogy temetés céljából beszállítottak tizenöt hullát. Azaz a börtönben sem tudta senki, hogy kiket kell eltemetni.

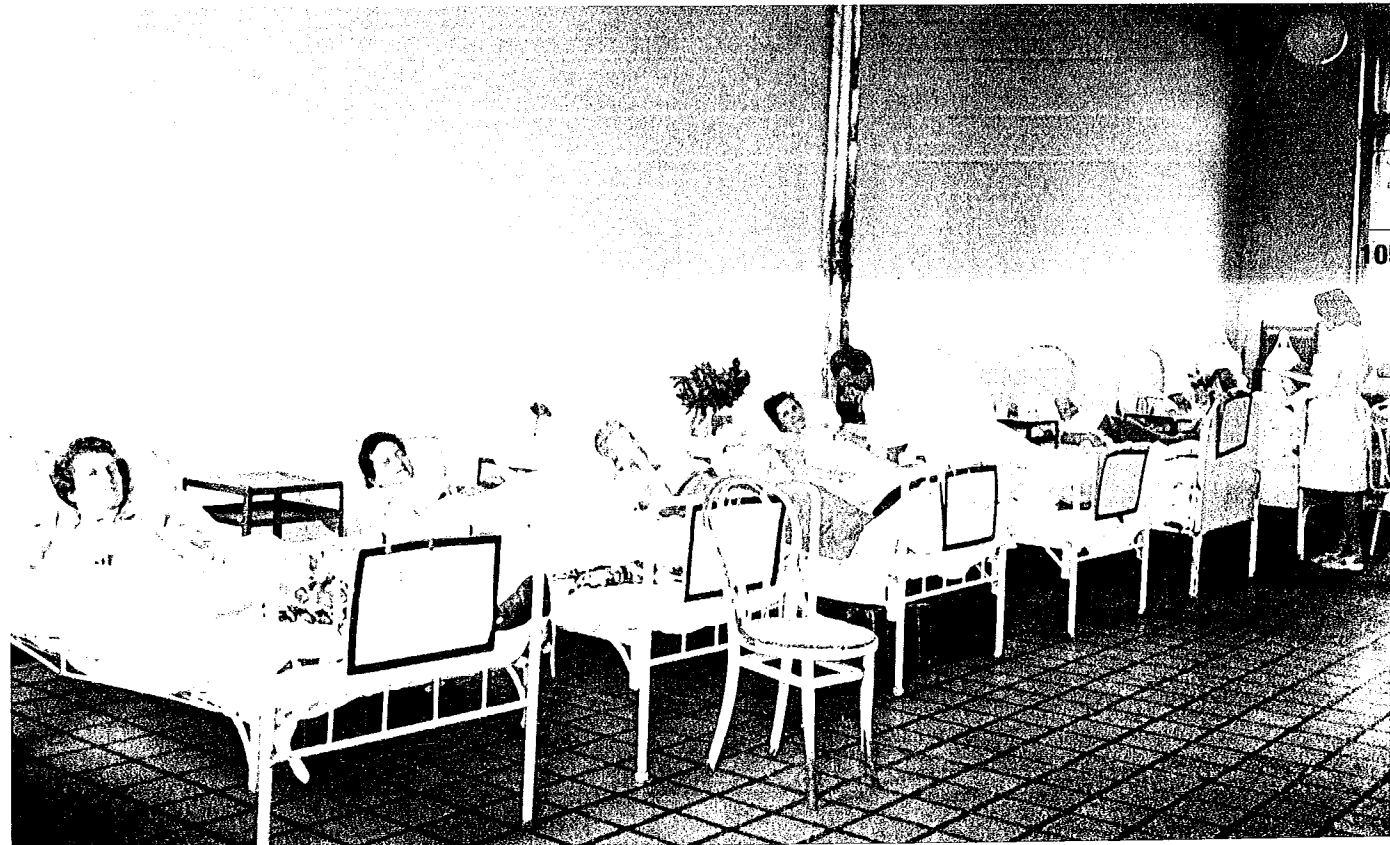
A kivégzett embereket általában a kivégzés napján temették el, de az sem volt ritka, hogy a kivégzés utáni napon.

A börtönben vagy internálótáborban meghalt embereket négy-tizenkét nappal a haláluk után temették el, előtte általában felboncolták, illetve nem állapítható meg, hogy mit csináltak velük, de a sírba meglehetősen gyakran koporsó nélkül és több darabban kerültek bele. Azokba a sírokba, amelyekbe embereket temettek – bár a jelentések által használt „elföldelés” kifejezés jobban illik erre az eljárásra –, ládákban

vagy anélkül boncolásokból eredő hullarészek is kerültek, továbbá meglehetősen sok magzat és csecsemő.

Egy és tizenhét év közötti gyermek- és fiatalok személy holtteste csak nagyon ritkán található. A hullarészeknél a temetői főkönyv gyakran megjelöli annak a kórháznak a nevét is, ahonnan hozták. A csecsemőknél a leggyakrabban feltüntetett adat a kor és nem, az, hogy például 3 hónapos fiú, 15 napos lány. A nevük gyakran hiányzik. Elvileg anyakönyvezni kellett volna őket, akkor lenne nevük. Ez azért is furcsa, mert más esetekben egy napos újszülött is szerepel névvel. Sokszor csak valamelyik szülőjükre való utalás szerepel, például Kiss Anna lánya/fia vagy Nagy Péter lánya/fia.

A korabeli állapotokat jól érzékelteti, ha megnézzük, hogy a nyilvántartás szerint mi minden található a 301-es parcella egy-egy sorában. Szemléletesen tükrözi ezeket a viszonyokat az is, ha legalább néhány sír vonatkozásában összehasonlítjuk a temetői főkönyv adatait a sírfeltárásakor készült jegyzőkönyvek adataival.

Gerinc, S alakban hajlott

Az első sorban a temetői főkönyv szerint 42 sír van. Ebből 3 sírra nincs adat. A fennmaradó 39 sírba 1953. március 11-e és 1954. március 31-e között betemettek százöt felnőttet, száznegyvenegy újszülöttet és csecsemőt, kettő egy év feletti kiskorút, hetvennégy magzatot és százhuszonnégy láda hullarészt. A tényleges szám ennél csak több lehet, mert az irat nem mindenütt olvasható.

A harmadik sorban 40 sír van, ebből 3 sírra nincs adat. A fennmaradó 37 sírban nyugszik százhuszonöt felnőtt, százhuszonhét újszülött és csecsemő, egy egy év feletti kiskorú, huszonnyolc magzat és negyvennégy láda hullarész.

A helyzet a sorok nagy részében hasonló.

A sírokba állati maradványok is kerültek, de ezeket a főkönyv nem tünteti fel. Az, hogy a sírok egy része állati maradványokat is tartalmaz, az 1964-ben végzett exhumálásokról készült jegyzőkönyvekből derül ki.

zat eredeti helyéről kiemeltette, az orvosszakértők a rendelkezésre álló anyagok felhasználásával előzetes szakvéleményt készítettek

A koponyacsonton a fogazat teljesen hiányzik. A gerincoszlop végig elcsontosodott S alakban hajlott. Mereven összecsontosodtak a kereszt- és csípőcsont izületei is. A csontváz mellett még különböző állati csontmaradványokat is találtak. A bizottság az előzetes orvosszakértői véleményt értékelte. Arra a megállapításra jutott, hogy a kiemelt csontok nem lehetnek azonosak a keresett személyek csontjaival. Ezért azokat visszatemetette.”

Az első sírba a Levéltárban lévő iratok szerint kilenc személyt temettek, mindegyiküket 1952. december 22-én. Mind a kilenc személy szerepel a börtönökben és internálótáborokban fogvatartott és ott meghalt emberekről kiállított kartonokon. E kartonok és a temetői főkönyv adatai szerint e sírba temettek 1952. december 22-én egy harmincéves férfit, aki december 13-án halt meg; egy negyvenhét éveset, aki december

9-én; egy negyvenkilenc éveset, aki december 12-én; egy ötvenkét éveset, aki szintén 9-én; egy ötvenhárom éveset, aki december 16-án; egy ötvenkilenc éveset, aki 14-én; egy hatvankét éves férfit, aki 11-én; egy hetvenhat éves férfit, aki december 15-én és egy hetvenhárom éves nőt, aki december 11-én halt meg. Ezek a személyek, ahogy a kihantolási jegyzőkönyv tartalmazza, kísérleti állatok csontmaradványaival együtt, ömlesztett állapotban kerültek a földbe.

A második sírba adataink szerint többször is temettek például 1952. október 1-én egy hatvannégy éves férfit, aki szeptember 25-én halt meg. 1952. december 26-án négy magzatot (két fiút és két lányt), egy öt percig, egy tizenkilenc napig és egy egy hónapig élt kislányt, továbbá egy láda hullarészt. Később 1953. január 2-án egy hatvanéves férfit, aki 1952. december 21-én halt meg, egy magzatot, egy negyvenöt percet, egy három napot, egy nyolc hónapot élt kislányt, továbbá két láda hullarészt.

Mind a két felnőtt neve szerepel a börtönökben meghalt személyek kartonrendszerében.

Nem öt keresték

A 4. sor 36-os sírhelyének tartalmáról a temetői főkönyv csak hullarészeket jegyez fel. Az 1964. június 11-én végzett feltárás szerint viszont a sír hullarészeken, állati csontokon és szeméten kívül ládában, hason fekve egy 170-175 centiméter magas, harmincöt év körüli személy holttestét is rejti. A jegyzőkönyv szerint: „A koponya nem boncolt, fogazata alul, felül rendkívül hiányos. Csontozata, különösen a baloldali bordái, szám szerint 4, még életében egy nagyobb erőbehatású balesetre utal, mivel azok eltörték. A bal könyök izületét is sérülés érthette, amely a későbbiek során rendellenesen gyógyult, és ez a bal kar merevségét eredményezte.” Aztán, miután megállapították, hogy nem lehet azonos az általuk keresett személy holttestével, visszatemették.

A 3. sor 22. sírhelyén a hullarészeket tartal-

mazó ládák mellett találtak több ember csontvázának megfelelő csontmaradványt és három koponyát. A temetői főkönyv szerint a magzatok és csecsemők mellett hét felnőtt holtteste is idekerült a többivel együtt, 1953. január 16-án, négy nő és három férfi. Egy nő N. N. jelzéssel szerepel. Hat ember a saját nevén, közülük négyről tudjuk, hogy az államvédelmi szervek fogóságában haltak meg.

A 2. sor 11. sírhelyén a temetői főkönyv egy csecsemő, több magzat és hullarészek létét jelzi. A sírfeltárás szerint azonban – láda és koporsó nélkül – öt személy holtteste is ott található.

Egy 1964. április 25-én kelt jelentés rögzíti (ABTL. X/2), hogy a temetésekben részt vett egyes személyek szerint a börtönben meghalt, illetve kivégzett személyek sírjaiba később grátisz/ingyenes temetések is voltak, koraszülötteket, öngyilkosokat és kórházi hullarészeket is temettek oda. E jelentés azt is tartalmazza, hogy a gyűjtőből kikerülő hullák többsége koporsóban lett eltemetve, és

rajtuk alumínium számtábla van. Az exhumálási jegyzőkönyvekben, koporsóról és alumínium számtábláról ritkán esik szó. Nem igazolják ezt a feltételezést a Temetői főkönyv alapján készült parcella-„térképek” sem. Egyébként is valószínűtlen, hogy rövid időn belül több láda hullarészt és nyolc-tíz, esetenként még több embert lehet egy sírban, koporsóban eltemetni.

Valóban voltak grátisz temetések is a börtönben meghalt, illetve kivégzett emberek sírjaiban, továbbá koraszülötteket és valószínűleg öngyilkosokat is temettek oda. Sőt, mint a fenti példákából látszik, kerültek oda kórházi hullarészeket tartalmazó ládák is. De kerültek oda nem kis számban csecsemők is, és nem később, hanem időben teljesen összevissza. Sokszor előbb, és sokszor ugyanazon a napon. Úgy tűnik, ezekbe a sírokba dobáltak bele mindenkit, akiről nem akarták, hogy a hozzátartozója tisztességgel eltemesse és azokat is, akiknek illő eltemetéséről az államnak kellett volna gondoskodnia. Többségüket nem koporsóban, hanem – ahogy az exhumálási jegyzőkönyvek is írják – darabokban, ömlesztve.

Az exhumált holttestek egy része sem járt sokkal jobban. Az Igazságügyi Orvosszakértői Laboratórium 1958 augusztusában azt jelezte Horváth Gyula miniszterhelyettesnek, hogy két, 1956-ban és egy 1957-ben kihantolt csontváz még náluk van, nem tudják, kik lehetnek és a kihantolást elrendelők kiket sejtettek bennük, mindenesetre kéri, hogy intézkedjenek az eltemetésükről.

Az exhumálásokban résztvevőknek titoktartási nyilatkozatot kellett tenniük. Azt is meg kellett fogadniuk, hogy arról, amit e munka végzése során az ÁVH munkamódszereiről megtudtak, senkinek sem beszélnek. Nemcsak az 1956-ban végzett kihantolások után, hanem a nagy közkegyelem kihirdetése után egy évvel, 1964 nyarán sem. ◀◀

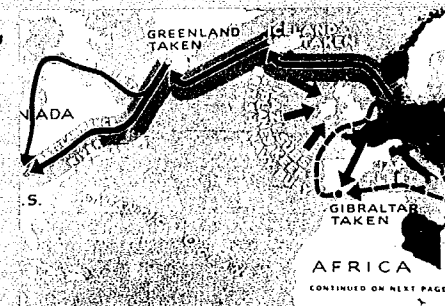
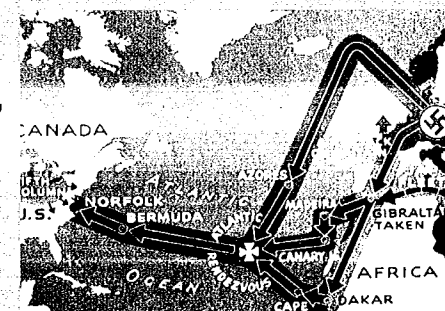

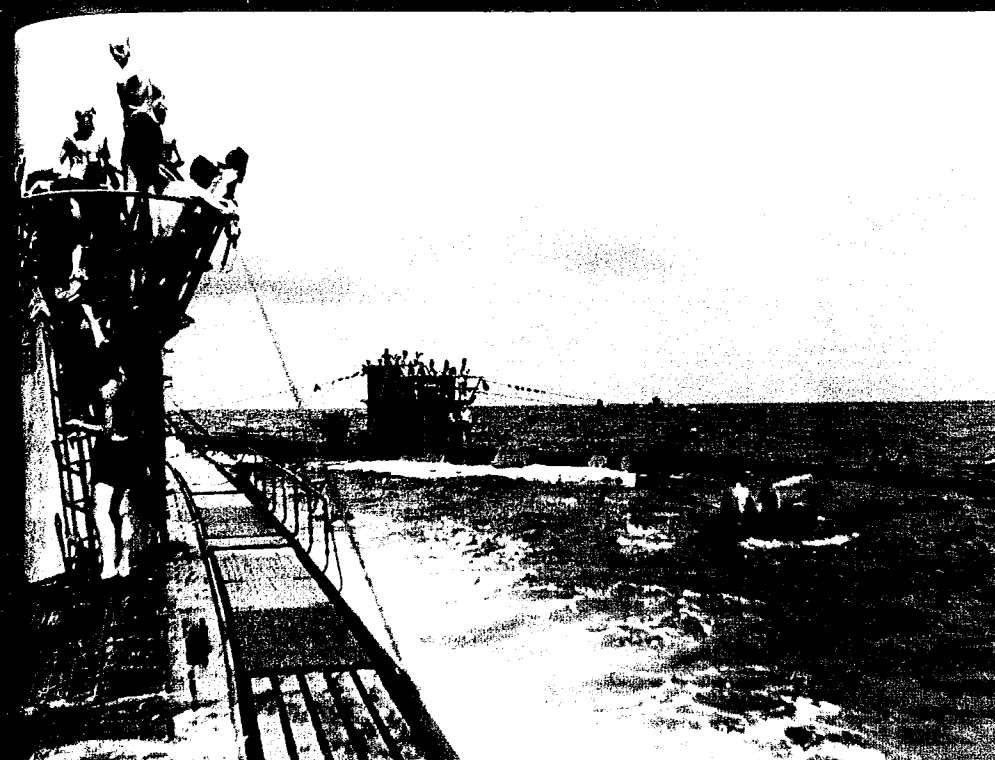
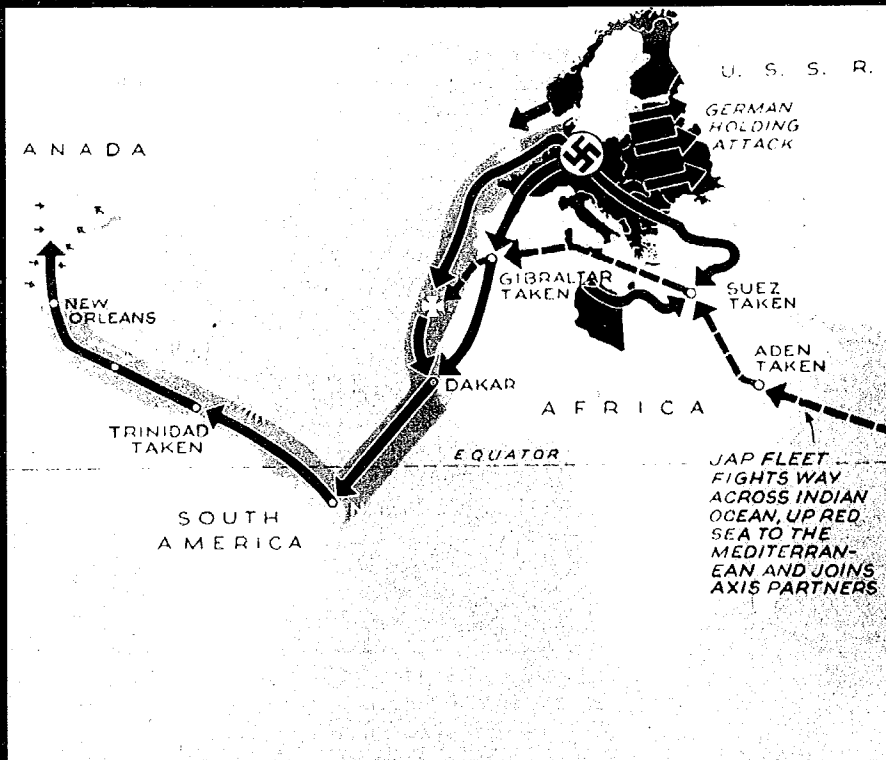

1942. MÁRCIUS 2-I SZÁMA

A LIFE MAGAZIN 1942. MÁRCIUS 2-I SZÁMÁBAN TETTEK KÖZZÉ: EZEN KARTOGRÁFIAI REMEK AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK NÁCI INVÁZIÓJÁRA FELKÉSZÍTVE MUTATTÁK BE, HOGY MIKÉNT JUTHATNAK EL HITLER CSAPATAI AZ ÚJVILÁGBA.

ELSŐRE TALÁN SZOKATLANNAK ÉS MEGLEPŐNEK TÚNNEK AZOK A TÉRKÉPEK, AMELYEKET A LIFE MAGAZIN 1942. MÁRCIUS 2-I SZÁMÁBAN TETTEK KÖZZÉ: EZEN KARTOGRÁFIAI REMEK AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK NÁCI INVÁZIÓJÁRA FELKÉSZÍTVE MUTATTÁK BE, HOGY MIKÉNT JUTHATNAK EL HITLER CSAPATAI AZ ÚJVILÁGBA.

a japánokkal a kontinens közepén. A valóság azonban már a térképek elkészültekor sem tette volna lehetővé egy hasonló szcenárió megvalósulását: az ekkorra felpörgő hadigazdaság korábban hihetetlen méretű növekedést és gazdasági, hadikapacitásbeli ellátottságot jelentett, így az Atlanti-óceánon átkelő németeket olyan hadsereg várta volna, amelyet esélyük sem lett volna megtörni.

A német álmok ezzel szemben a végétkéig megmaradtak (a mai napig alapanyagot adva az elfeledett náci tudást kutató nosztalgizálóknak): a csodafegyverprogram eredménye mi más lehetett volna, minthogy német atombombákkal megrakott superbombázók indulnak New York felé? Mindez papíron létezett is, ám a kifulladás hadigazdaság és vereségek miatt hasonló gépezetek sosem készültek Európában.

Így Wylie tervei is csak álmok maradtak, amelyeket később a sci-fi irodalom és az alternatív történetírás szerzői álmokdaltak tovább. Ezek leghíresebbje Philip K. Dick Az ember a fellegvárban című regénye, amely egy olyan világ Amerikájában játszódik, ahol a tengelyhatalmak nyerték meg a második világháborút. ◀◀

Térkép e táj.

A kor egyik legnépszerűbb tabloidjának március eleji számában Philip Wylie sci-fi írórt kérték fel, hogy vázolja, mi lenne, ha az Egyesült Államok elveszítené az alig néhány hónapja vívott háborút. A hasonló félelmek akkor jogosnak tűntek: a Pearl Harbor utáni hónapokban minden egyre sötétebbnek látszott, a tengelyhatalmak Európában győzelmeik csúcán voltak, és a távol-keleti hadszíntér sem kecsegtetett túl sok jóval. A bataani halálmene-tek borzalma, MacArthur Fülöp-szigeteki veresége, Manila bukása és a brit kudarcok egytől egyig egy eljövendő fasiszta világhatalom felemelkedését prognosztizálták.

Éppen ezért az Egyesült Államokban már többen és több helyen rebesgették a közelgő inváziót. Mindezt azonban elsődlegesen nem Európa, hanem a Távol-Kelet felől várták: a hasonló félelmek már az 1930-as évek második felének magazinjaiban és katonai tervezőasztalain is megjelentek – a Távol-Keletről érkező megszállókkal riogatva a lakosságot. Ennek meg is lett az eredménye: az amerikai japán lakos-

ság deportálása máig az Egyesült Államok történelmének egyik legsötétebb fejezete.

A Keletről várt támadás ötlete egy néhány évtizedes hagyományra épült, és lehet, hogy nem is alaptalanul. Henning Sietz újságíró a Zeit című német hetilapban 2002-ben mutatta be azokat a XIX. század végéről, XX. század elejéről származó, a freiburgi katonai levéltárban felfedezett dokumentumokat, amelyek azt bizonyítják, hogy már II. Vilmos is terveket szőtt az Egyesült Államok inváziójára. A Kaiser ezen elképzeléseit Eberhard von Mantey vetette papírra, majd Tirpitz admirális pontosította a térképeket. A helyzet 1898-ban alapjaiban változott meg, amikor az Egyesült Államok elfoglalta a császár által is áhított Kubát. A bosszú, még ha papíron is, de kegyetlen volt: az átdolgozott tervek New York és a környező területek blokádját, gigászi invázióját vizionálták.

A LIFE térképei mintegy ezek egyenes folytatásai is lehetnének. 1942-ben ugyanis a már említett okok miatt sokan voltak, akik komolyan hittek

abban, hogy Európa elfoglalása és Sztálin megtörése után Hitler legfőbb szándéka az Egyesült Államokkal történő leszámolás lehet. Egyre több tenger-alattjáró jelent meg New England partjainál, és a helyi hatóságok folyamatosan attól tartottak, hogy a partra szálló náci ügynökök egy nagyobb hadművelet készíthetnek elő. Ennek mibenlétéről azonban a LIFE szerkesztőségében nem sokat tudhattak, így a fantáziát és Wylie-t hívták segítségül ezen tervek kifundálásához.

A különböző inváziós ötletekben egyvalami közös: a tervező mindenhol egyetlen hatalmas, tengeri csatával számolt, ahol előbb a brit, majd az amerikai flottának kellett volna megsemmisülnie, hogy lehetővé váljon a kontinensre való eljutás. Ezzel párhuzamosan a németek persze Japán támogatásában is bíztak: a nyugati part elfoglalása ugyanis kulcsfontosságú volt az USA utánpótlási vonalainak felszámolásában. A német partraszállás után (amely a keleti parton vagy New Orleans környékén következett volna be) pedig már csak hetek kérdése lett volna az ország elfoglalása, és a baráti kézfogás

Majtényi György

Vesztégzár a Royal szállóban

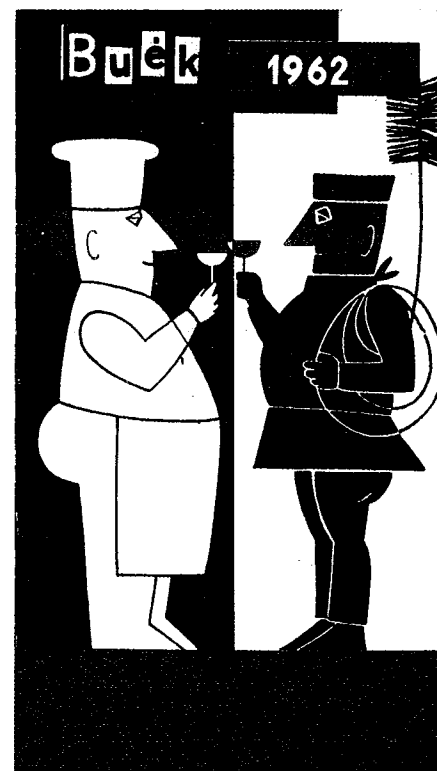
A kaviár és pezsgő fogságában:
három hét a kommunizmus Való Világában

„AJÁNDÉKOT HOZTAM NEKED, MALÁJOK FEJEDELME. – NEM BAJ, CSAK SZÉP LEGYEN – FELELTE NALAYA KIRÁLY. WOLFGANG ÁTNYÚJTOTT A BENNSZÜLÖTTNEK EGY ULTRAMARINKÉKET, MERT EZ KEDVENC SZÍNE VOLT, ÉS TÖBBET IS TARTOTT BELŐLE A KÉSZLETÉBEN. A MALÁJ MEGNÉZTE. – AZ AJÁNDÉK SZÉP, DE MÁR ETTEM ILYENT. MIT KÍVÁNSZ, CSÚF, ÖREG IDEGEN?” WOLFGANG A SZÓKE, RÁKVÖRÖS BŐRŰ FESTŐ PRÓBÁLTA ÍGY LEKENYEREZNI NALAYA KIRÁLYT, A MALÁJOK FEJEDELMÉT REJTŐ JENŐ VESZTEGZÁR A GRAND HOTELBEN CÍMŰ REGÉNYÉBEN. SZÓ SZÓT KÖVETETT KÖZTÜK, VÉGÜL MEGEGYEZTEK. WOLFGANG AZ ANYAGI HASZON ÍGÉRETÉVEL GYŐZTE MEG ARRÓL A BENNSZÜLÖTT URALKODÓT, HOGY NÉMI REKLÁMMAL LÁTOGATOTT TURISTAHELYET VARÁZSOLHATNAK A SZIGETBŐL, KIS-LAGONDÁBÓL...

A szocialista rendszer kiépülése Magyarországon nem kedvezett a vendéglátóiparnak (sem), 1948-tól sorra államosították a megmaradt vendéglátóhelyeket, szállodákat. Ám az ötvenes években több patinás hotel nyitotta meg ismét a kapuit, ami mutatja, hogy a pártállam vezetői is lehetőséget láttak az idegenforgalomban.

Ezüsttálcnán kínálták

A Royal Szálló 1954-től két emeleten összesen százhetven szobával fogadhatta ismét a vendégeket. Az épület többi részében irodákat alakítottak ki, például itt volt a MÁV központja is. 1956-ban szovjet tankok lőtték szét a szállót, ahová forradalmárok vették be magukat. Az épület kiégett, a tető beomlott. A pusztításról és a károk helyreállításáról a lapok érthetően keveset írtak. Jellemző, hogy Marosán György, az MSZMP KB titkára így számolt be az újjáépítés eredményeiről a Budapesti Pártbizottság 1959. júni-

usi ülésén: „Hruscsov elvtárrsal végigjártam a város nagy részét most, amikor itt volt. Visszatért azokra a helyekre, ahol 1957-ben járt, s kifejezést is adott meglepedésének.” A károk okairól vélhetően nem esett szó közöttük. Marosán beszédében kiemelte, hogy újjáépítik az elegáns szállót, a Royalt és Budapest régi múltja visszatekintő kávéházát, a Hungáriát is.

„A reklám az, ha bebeszéljük előre az embereknek, hogy valaminek örülni fognak – magyarázta Nalayának Wolfgang. – A turisták vad fehér törzse, amely a Baedeker nevű istent imád, ellátogat ide. Ezt hívják konjunktúrának.”

A honi „szállodaipar” vezetői már 1957-ben bejelentették a Royal felújítását. Nagy terveik voltak az elegáns épülettel. A hotel az 1958-as brüsszeli világkiállítás valutával fizető vendégeit vonzotta volna Magyarországra. A munkálatok azonban a forráshiá-

nyos szocialista gazdaságban meglehetősen lassan haladtak, majd elakadtak. Az EMKE kávéház renoválása is abbamaradt. Gáspár Sándor budapesti első titkár a Végrehajtó Bizottság 1960 decemberi ülésén így fakadt ki emiatt: „Évek óta nem tudjuk ezeket felépíteni. Ne tegyük már magunkat nevetségessé.” Felsőbb szóra rögvest találtak pénzforrást: átadták az EMKE-t, és 1961 júliusára sietve befejezték a szálló renoválását is. Talán e sietség miatt történhetett meg, hogy másfél évvel az átadás után az épület egyik körkélye omladozni kezdett. (Az eset miatt összeült a legfelsőbb párttestület, a Politikai Bizottság; a pártvezetők felelősöket kerestek a hibákért és a többéves késlekedésért.) Az épület renoválása és átalakítása összesen száznegyven millió forintba került.

A hatvanas években a Gellért mellett a Royal számított Budapest, egyúttal Magyarország legelőkelőbb szállodájának, elegáns éttermeiben a pincérek ezüsttálcákon kaszinóját, kaviárt hordtak körbe. A földszinten a MALÉV nyitott irodát. Kalmár Maron György, a Royal egykori főportása meséli, hogy vendégek már a nyitás előtt is érkeztek: „Augusztus 21-ére tették a nyitást, és 20-án este a pécsi KISZ-bizottságtól egy pár érkezett, hogy ők mára rendelték

a szobát, természetesen senki nem igazolta vissza, de ők itt vannak!, és valami elképesztő arroganciával elintézték, hogy bekerüljenek a Royalba, ami csak másnap nyitott meg.”

Kiütést kaptak tőle

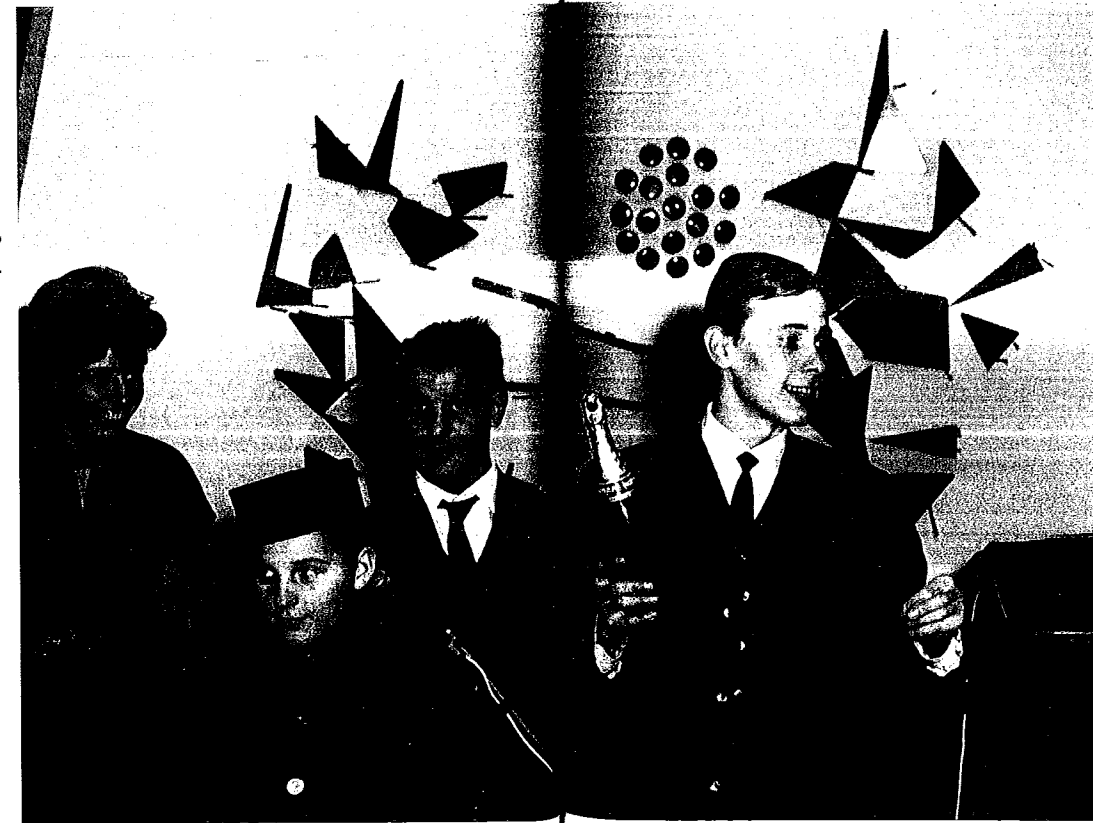
A Royal vezetése kezdettől fogva mindent megtett, hogy a külföldi vendégek kényelmét biztosítsa. Meg kellett azonban tanulni, hogy a vendéglátás ősi szabályait az új körülmények között hogyan lehet alkalmazni. A Royal Szálló fekete panaszkönyvében olvasható az egyik New York-i vendég bejegyzése 1962-ből; panasza szerint a biztonságiak megakadályozták őt abban, hogy vendéget vigyen föl a szobájába.

„....AZ EGYIK LAKÓ BUBÓPESTISBEN MEGBETEGEDET. A GRAND HOTEL VENDÉGEIT MÉGSEM LEHET KARANTÉNBA SZÁLLÍTANI, TEHÁT ELRENDELTÉK A VESZTEGZÁRAT. HÁROM HÉTIG EGY LÉLEK SEM HAGYHATJA EL A GRAND HOTELT.”

A vendég, hogy őt idézzem, „történetesen egy hölgy volt”.

1963-ban váratlan esemény zavarta meg a Royal mindennapjait. Két alkalmazott a

„Ne tegyük már magunkat nevetségessé” – fakadt ki Gáspár Sándor, s a szálloda hamarosan újra kinyitotta kapuit. Földszintjén MALÉV-iroda volt, bent pedig mindent lehetett. Illetve azért mégsem mindent: egy New York-i vendéget speciel megakadályoztak abban, hogy szobájába fölvigye az ismerősét. Aki „történetesen egy nő volt”.

Tálcán kínált luxus.

A hotel pincére csupa sosemlátott étket: kaszinóját, kaviárt, homárt kínált föl a karanténba zárt vendégeknek.

A pezsgőpalackok is durrogtak szépen.

szállodában tartotta meg a lakodalmát, és az ifjú ara testén másnapra gyanús kiütések jelentek meg; az orvos himlőre gyanakodott. A diktatórikus rendszer apparátusa azonnal működésbe lépett. A szállót a hatóságok lezárták, a vendégeknek és a dolgozóknak az épületben kellett maradniuk.

Augusztus 30-án rövid hírt adott közre a Magyar Távirati Iroda: „A Budapesti Royal Nagyszálló egy alkalmazottján fekete-himlő megbetegedésre utaló tünetek jelentkeztek.

Mivel fennforog nála a betegség alapos gyanúja, szükségessé vált az esetleges fertőzés továbbterjedésének megakadályozására megelőző jellegű járványügyi óvintézkedések életbe léptetése. A beteget szigorúan elkülönítették, haladéktalanul védőoltásban részesítették mindazokat, akikkel elkülönítése előtt érintkezhetett, a szállodát pedig egészségügyi zárlat alá helyezték.”

Az MTI beszámolt arról is, hogy kötelezően beoltották a járóbeteg-rendelők és a BKV munkatársait, illetve mindazokat, akik külföldre készültek. Ha valaki megijedt a járványveszélytől, védőoltásra jelentkezhetett. A napilapok, talán amiatt, hogy ne legyen nagyobb pánik, csak rövidhírekben számoltak be az esetről. A körüti szálloda előtt a következő napokban kisebb csoportokba verődtek össze a kíváncsiskodók.

A Royal egykori alkalmazottainak a visszaemlékezéséből tudható, hogy mi történt odabenn. „Nekem megsúgták, hogy holnap reggel nyolckor bezárják a szállodát, és akkor aztán se be, se ki – emlékezik Vadnai Tibor. – Tíz óra körül szóltak ismét, hogy azonnal gyere be a szállodába, mert különben a László Kórházba visznek. Én akkor a legszükségesebbeket összepakoltam, a gitáromat meg egy üveg whiskyt, és bevonultam.” Az alkalmazottak közül azokat, akik éppen nem tartózkodtak a Royalban, összegyűjtötték, és a járványkórházba vitték. „A szálloda olyan volt, mint egy elvarázsolt kastély vagy egy nagy óceánjáró hajó” – meséli Meskál Tibor. – Önellátó lett a szálloda, itt süttették a kenyeret meg megymást, és csak beszél-

lítani lehetett az árut, ki nem kerülhetett semmi sem. A szemetet, amit ki kellett szállítani, azt lefertőtlenítették, leöntötték mésszel, és bebugyolált kőjális járványügyi szakemberek vitték el egy külön telepre.” A bennrekedt emberek az ablakok mögül integethet-

„ÉS EKKOR WOLFGANG HARSÁNYAN ÍGY SZÓLT: AZON LESZÜNK, HOGY A VESZTEGZÁR IZGALMAS, DE SZÉP TRÓPUSI ÉLMÉNYE LEGYEN A GRAND HOTEL VENDÉGEINEK...”

tek ki a családtagjaiknak. Az utca túloldalán aggódó édesanyák, feleségek törölgették zsebkendővel a könnyeiket. A szállodában bennrekedt a vendégsereg, a teljes felszolgáló személyzet, egy műszak konyhai személyzete, a szobalányok, a portások. A Royal alkalmazottainak meghagyták, hogy úgy kell dolgozniuk, mintha mi sem történt volna. A személyzet így a beosztása szerint munkába állt, a szolgálat utáni szabadidőt és a szabadnapjaikat azonban ők is csak odabent tölthették el. Először csak találgatták, hogy mi történik körülöttük. Az ijedséget fokozta, hogy volt, aki az oltástól belázasodott, másoknál meg a befecskendezett védőanyag himlőszerű kiütéseket okozott. Világvége hangulat uralkodott el a szállóban, ám az általános csüggedtség hamar össznépi mulatozásba fordult. A vendégek és a személyzet tagjai egymásra találtak; elegáns ételek, italok, zene és tánc oldotta a hangulatot...

Szobáról szobára

A szállót lakói egymás között Krank Hotel Royalként emlegették, és „himlőbált” rendeztek benne. A márványborítású teremben zajlott az élet, az épületben – mint egykor a süllyedő Titanicon – a zenekarok folyamatosan játszottak. Vadnai Tibor így eleveníti fel ma a történeteket: „Eleinte senki sem tudta, hogy ez most komoly vagy nem komoly. Ki-ki a saját vérmérséklete szerint élt, volt, aki elhitte, hogy ez az utolsó három hét, és akkor eszerint szállt szobáról szobára. Nem éreztem semmiféle pánik hangulatot, jó bulinak vettük.” A Royal egykori recepciósja, aki mindent látott, hasonlóképpen emlékezik: „Düböröghettek a numerák

a szállodában éjszakánként, mivel a személyzet és a vendégsereg együvé volt zárva.” Elbeszélések szerint a szálló foglyai egy idő után már az épületet körülvevő öröktől sem tartottak: „Volt olyan vendég, aki az emeletről leugrott, majd visszasétált a főbejáraton fogadásból, hiszen ki mert volna feltartóztatni vagy kint tartani egy himlőbeteget.”

Az utcáról kíváncsiskodó járókelők próbálták kikélni, hogy mi zajlik odabenn. „A pálmakerti részt paravánokkal elkerítették, hogy ne lássanak be, mert örökké összejártunk, mulattunk. Három zenekar volt, éltük az életünket, ettünk, ittunk, nagyon jól éreztük magunkat. Akkor ment a hír Pesten, hogy ott tárolják a hullákat, azért kerítették el” – meséli Vadnai Tibor. – Nagy bál volt az utolsó napon is, amikor felszabadítottak minket. Óriási mulatság volt az étteremben, amikor végül kinyitották a kapukat, kijött a magyar televízió is, és filmezték minket, ahogy éppen jókedvűen táncolunk.”

Marci Hevesen. A Royal kénytelen volt önellátó funkcióra válni: a konyháján sütötték a kenyeret is. A bennrekedt emberek az ablakok mögül integethettek ki a családtagjaiknak, ám emiatt aligha érezték rosszul magukat. A víg napoknak kilenc hónappal később gyereksírás lett a vége.

Közel három hétbe telt, mire a vesztegzárat feloldották; nyolcszáz vendég – köztük nagyszámú turista – rekedt erre az időre a szállóban. A személyzet tagjai is elmerülhettek egy rövid időre abban az elérhetetlennek tűnő, fényűző világban, amelyet a rendszer a nyugati turistáknak teremtett. Kilenc hónappal a karantén után a Royal több női alkalmazottja is gyermeknek adott életet.

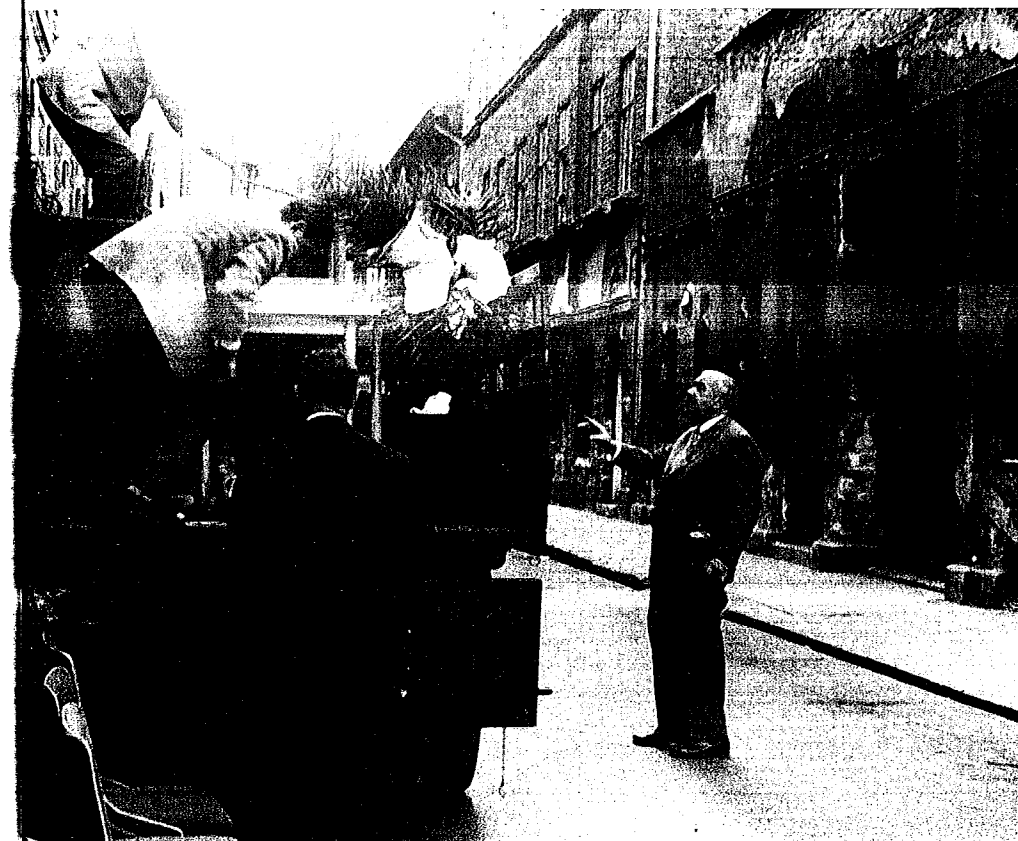
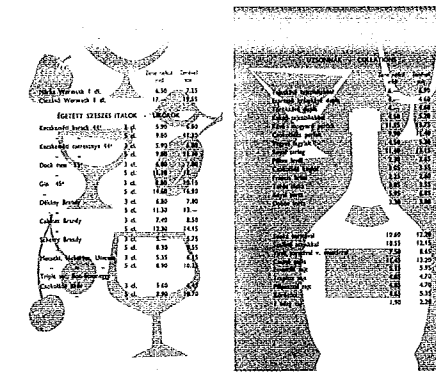
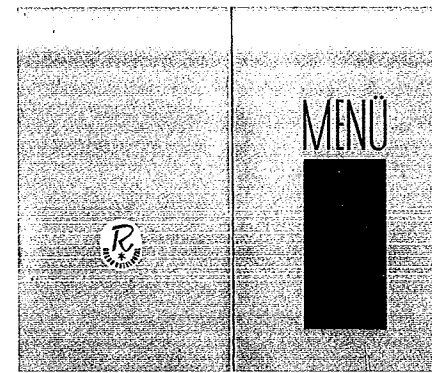
Szeptember 17-én a Népszabadság Himlő címmel egészoldalas írást közölt egy szakorvos tollából. A cikk fölött dőlt betűvel kiemelten közölték a hírt: „Hazánkban – évtizedek óta először – augusztus végén egy himlőmegbetegedést jeleztek. A beteg azóta felgyógyulóban van, s az egészségügyi hatóságok gyors beavatkozása következtében, több megbetegedés nem fordult elő, sőt – miután a lappangási idő lejárt és a zárlatot már fel is oldották – újabb megbetegedéssel többé ebből a forrásból számolnunk nem is kell. Ez az egyetlen megbetegedés és a nyomában járó egészségügyi intézkedések ráterelték a közvélemény figyelmét egy már-már elfeledett betegségre, a fekete himlőre. Szerkesztőségünk tömegesen kapta a reá vonatkozó kérdéseket, ebben a cikkünkben adunk ezekre választ.”

Rejtő élni kezd

A fekete himlő részletes, tudós leírása mindazonáltal nem oszlatta el a karantén körüli kételyeket. A korban minden politikával telítődött, és a hétköznapi embereknek hihetetlen volt, hogy egy elzárt világban Budapest közepén nyugati vendégek élhetnek fényűzően, háborítatlanul. Sokan gondolták, hogy a szálloda lezárása egy előre megtervezett állambiztonsági akció része volt, ám ennek nincs nyoma a levéltári dokumentumokban. A vesztegzár valódi okáról más híresztelések is lábra kaptak.

„DE HOGYAN HOSSZABBÍTSUK MEG AZ IDÉNYT?
VESZTEGZÁRRAL. AZ PONTOSAN HÁROM HÉTIG TART.”

Magyarországon a hatvanas években a fejlesztések, a luxusberuházások mind inkább a valutával fizető nyugati turisták igényeit

szolgálták. A közvélemény szemében lassan elválaszthatatlanná vált egymástól a pártvezetők és a nyugati turisták szokásai, életformája, hiszen előbbiek szintén a legjobbat akarták, és többnyire ugyanott fordultak meg, ugyanazokat a helyeket látogatták. A Fővárosi Tanács VB-ülésén szóvá is tette az egyik funkcionárius, aki a családjával hétvégeken feljárt a Citadella ebédelni, hogy neki is ki kell fizetnie a kétforintos belépőt, holott őt nem érdekli a panorama.

„Egy igazság akkor is fontos, ha nincs semmi értelme” – írta Rejtő Jenő, ám ha találunk neki valami értelmet, akkor még érdekesebb lehet. Nem ritka, hogy a szövegekben áthallásokat fedezhetünk fel. Ezek csak fokozzák a történetek hatását, főképp olyan korszakokban, amikor a nyilvános beszédnek akadályai vannak.

Még ugyanebben az évben, 1963-ban filmet (Meztelen diplomata) forgattak Rejtő Jenő Vesztegzár a Grand Hotelben című regényéből. Néhány jelenetét állítólag a Royalban vették föl, a díszletek mindenesetre a szálló, a magyar Grand Hotel belső formavilágát idézték. A Rejtő-regényben a bennszülött uralkodó és Wolfgang tíz évre kapták meg a vendéglátóhelyek bérletét. Amikor a tíz év letelt, a bank visszavette volna őket. A két szélhámos így azt gondolta ki, hogy egy ügyes csellel meghosszabbítják az idényt, és három hétre még ott tartják a vendégeket. Tudható, hogy a magyar állam nem a pénzük miatt zárta be a vendégeket a Royalba; sőt, még a vesztegzár költségeit is állta. A metafora azonban hatni kezdett, és a két történet szinte elválaszthatatlanná vált egymástól. Nem véletlenül, hiszen Kis-Lagondának látszott a szocialista Magyarország is, ravasz Wolfgangokkal és törzsfőnök Nalayákkal. ◀

Boldog nőnapot!

Avagy: kielégíteni a férj meleg fogadtatás iránti vágyát

A HÁZTARTÁSTANI ISMERETEK MINÉL SZÉLESEBB KÖRBE VALÓ ELSAJÁTÍTÁSA ÉRDEKÉBEN JELENTETTÉK MEG 1955-BEN AZT A KÖNYVET, AMELYET KÉSZÍTŐI KIZÁRÓLAG NŐKNEK SZÁNTAK. HA AZ ALÁBBI SOROKAT OLVASVA NETÁN ELMOSOLYODNÁNAK, ESETLEG TELI SZÁJJAL NEVETNÉNEK, AKKOR GONDOLJANAK ARRRA: AZ INSTRUKCIÓKAT NEM A LUDAS MATYI, VAGYIS A „SZOCIALISTA HUMOR” LAPJÁNAK SZERKESZTŐI, HANEM FÖLÖTTÉBB KOMOLY, A TERVGAZDÁLKODÁS RÉSZLETEIVEL BÍBELŐDŐ, MINDEN FONTOS TERÜLETET AZ ELLENŐRZÉSÜK ALATT TARTÓ, ÍRÓI VÉNÁVAL MEGÁLDOTT FÉRFIEMBEREK JEGYEZTÉK. HOGY AZÓTA MENNYIBEN VÁLTOZOTT AZ ÉLET, ABBA E HELYÜTT

ANÉNTI ÉRTÉK... TANÁCSOT A HELYENKÉNT STILÁRIS, STILISZTIKAI KIHÍVÁSOKKAL KÜSZKÖDŐ KÉZIKÖNYVBŐL – A MÚLT-KOR SZERKESZTŐSÉGE EZÜTON KIVÁN MINDEN KEDVES, ÉRINTETT OLVASÓNKNAK BOLDOG NŐNAPOT!

Készítse el a vacsorát időben. Már reggel vagy akár előző este tervezze meg, hogy a férjét finom vacsora fogadja, amikor hazaér a munkából. Így adja tudtára, hogy gondolt rá, amíg ő dolgozott és gondját viseli a szükségleteinek. A férfiak többsége éhes, amikor megérkezik a munkahelyéről és a kedvenc ételének elkészítésével kielégíti a meleg

fogadtatás iránti vágyát. Készüljön fel a fogadására. Pihenjen 15 perccel az érkezése előtt, így ön friss és üde lesz, amikor megérkezik. Igazítsa meg a sminkjét, tegyen szalagot a hajába és nézzen ki frissen. Az ön férje sok időt töltött a munkahelyén fáradt emberek között. Legyen érdekes és vidám. A munkanapja unalmas volt és szüksége van egy kis szórakozásra, és az ön egyik kötelessége, hogy ezt biztosítsa. Csökkentse a zajt. Amikor a férje hazajön a munkából, kapcsolja ki a háztartási berendezéseket és mondja meg a gyerekeknek, hogy ők is csendesedjenek el. Legyen boldog, hogy láthatja őt.

Melegen mosolyogjon rá és mutassa ki őszinte vágyát, hogy teljesítene a kívánságait. Hallgassa meg, amit mondani akar és még ha Önnek is sok mondanivalója van számára, ne tegye azt közvetlenül a hazaérkezését követően. Először ő beszéljen, biztosan fontosabb dolgok kavarognak a fejében önnél. Ne zavarja. Ne panaszkodjon, ha a férje későn érkezik haza, vagy ha este el akar menni vacsorázni ön nélkül. Vita helyett, próbálja meg megérteni mekkora nyomás alatt van a munkája miatt. Amikor otthon van, biztos pihenni és ellazulni szeretne. És végezetül, ne tegyen fel szükségtelen kérdéseket és ne gyanakodjon az ítélőképességében vagy fedhetetlenségében. Ne felejtse el, hogy ő a ház ura és mint olyan, mindig keresztülviszi a saját akaratát becsületesen és igazságosan. És jegyezze meg, a jó asszony tudja, hol a helye. ◀

FÖLDKÖZELBEN

Varga Zsuzsanna:
Nem teleplezni
akarom
a korszakot,
hanem
megismerni
és megérteni

◀ Végigtekintve eddigi munkásságodat, önkéntelenül is felmerül a kérdés: hogyan került egy ilyen fiatal leány a búzamezőre, azaz az agrárium közelébe?

Felnőttkorom egyidős a rendszerváltással. 1988-ban érettségiztem a salgótarjáni Bolyai János Gimnáziumban, s rögtön fel is vettek a debreceni egyetemre. Miközben 1989-90-ben az ókort és a középkort tanultuk, nem lehetett nem odafigyelni arra, hogy mi zajlik az országban. Miközben az 1990-es választásokkal a „magas politikában” lezárult az átrendeződés, addig helyi szinten, a falvakban csak ezt követően indult meg a nagy átalakulás. Számomra, aki egy kis nógrádi faluból – Mihálygergéről – származik, rendkívül érdekes volt látni, hogy a kárpótlási folyamat miként rajzolta át a helyi társadalom erőviszonyait. Olyan volt ez, mint amikor egy új felvonás kezdetén felmegy a függöny, hirtelen mindenki számon tartotta ősei földjét, mindenki pontosan tudta, hogy kinek, hol, melyik dűlőben mennyi földje volt. Döbbenetes élményt jelentett ez számomra... Ráadásul olyan családi sebek szakadtak fel, amelyekről gyerekkoromban csak elejtett szavakat, félmondatokat hallottam.

◀ A családban egyáltalán nem beszéltek ezekről a sérelmekről? Ennyire elfojtották magukban?

Nálunk az volt a szokás, hogy a gyerekek

előtt a felnőttek nem beszéltek olyasmiről, amiről úgy vélték, hogy összezavarná a gyerek gondolkodását. Azt azért kiskoromban is éreztem, hogy valami súlyos igazságtalanság érte a családot. Teljes egészében a rendszerváltás idején tárult fel előttem, hogy min ment keresztül a két család az 50-es, 60-as években. Felmerőm mind a két oldalon gazdálkodó családból valók. Apai oldalon igazán jómódú gazdaemberek voltak, az ő családjukat az ötvenes évek kulákosítása törte meg. Az anyai ág, egy szomszédos faluban Ipolytarnócon élt. Ez a kisparaszti család anyággilag kevesebbet veszített, de a kollektivizálás lelkiileg ugyanolyan nagy megpróbáltatást jelentett a számukra is. Ráadásul a család egyetlen fiú tagja az 1956-os helyi események miatt éveket töltött börtönben ártatlanul. A 90-es évek elején tehát olyan történeteket kaptam nagyon intenzíven,

Varga Zsuzsanna szülőfaluja: Mihálygerge.

amelyek háttérét meg akartam érteni.

◀ Egy kis Nógrád megyei településről származol. A palóc nyelvjárásodat tudatosan őrzöd?

Igen. Őszintén szólva, meg se fordult a fejemben, hogy leszokjak róla, mert általában örömmel, érdeklődéssel fogadták. Mindig el szoktam mondani, hogy honnan származom. Mihálygergén dolgoz, szorgalmas emberek élnek, akik ráadásul rendkívül színes, pezsgő közösségi életet teremtettek maguknak. Olyan sokféle programot szerveznek, amelybe mindegyik korosztály be tud kapcsolódni. Ezeken én persze már csak akkor tudok részt venni, amikor Budapestről hazalátogatok a szüleimhez. A gyerekkori élményeim viszont mai napig nagyon sokat jelentenek. Nagyszüleim révén még átélhettem valamit a hagyományos paraszti világból. Nagymamám például még rendszeresen készített vajat, tejfölt, túrót. Családom révén megismertem a termőföld, a szorgos munka tiszteletét, majd a földtulajdonra épülő tekintély újjászülését.

◀ A tanulmányaid mennyire segítettek az orientációban?

Ahogy már említettem, Debrecenbe jártam egyetemre, ahol a Történeti Intézet mindig híres volt agrártörténészeiről. Az én tanáraink közül Orosz István, Gunst Péter agrártörténeti kurzusait emelném ki. Később, már az egyetem után, egyszer fellapoztam az indexemet, igencsak szembetűnő volt, hogy mennyi agrártémájú órát vettem fel. Így hát negyedéven nem is volt kérdés, hogy milyen témát válasszak a szakdolgozatomhoz. Ugyanakkor épp a családi érintettség miatt, nem a Rákosi-korszakot, hanem inkább a Kádár-korszakot akartam kutatni. Témavezetőmmel, Timár Lajossal egyeztetve egy mikro-történeti elemzést szerettem volna végezni az otthoni termelőszövetkezet kapcsán. Abban az időben a tsz éppen átalakulóban volt, iratai pedig teljesen rendezetlen voltak, így emiatt ezt a téma-ötletet el kellett vetem. Érdekes mód azonban épp ez lett a szerencsém, mert így az országos források felé indultam, s engedélyt kaptam az egykori Párttörté-

neti Intézetben őrzött MSZMP anyagok kutatására. Olyan, korábban titkosított anyagokat tanulmányozhattam, amelyeket még a tanáraink sem láthattak.

◀ Első hallásra az agrártörténet nem tűnik egyszerű és könnyű témának.

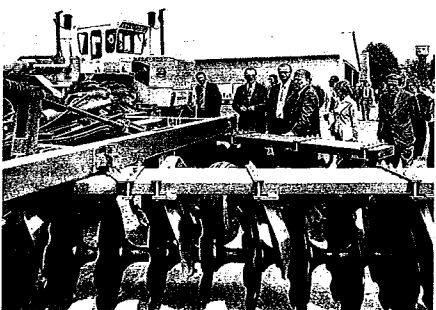
Az biztos, hogy nem egy „trendi” téma, itt-hon semmiképpen sem az. Annak idején, amikor 1993-ban témát választottam a doktorimhoz, s eldöntöttem, hogy a hatalom és a parasztság közötti érdekérvényesítési konfliktusokat, kompromisszumokat vizsgálom a Kádár-korszakban, többször megkaptam az ismerőseimtől: „Megőrültél, kít érdekelnek a téveszek? A rendszerváltással a történelem süllyesztőjébe kerültek!” Én viszont éppen abban láttam a nagy lehetőséget, hogy a szocialista termelőszövetkezetek egy lezárt korszak részévé váltak, miközben a korábban titkosított levéltári anyagok felszabadultak, s még éltek a korszak szemtanúi.

Azt kell mondjam, hogy az élet végül engem igazolt, nekem soha nem volt gondom azzal, hogy egy ilyen témával rendszeresen kapjak meghívásokat nemzetközi konferenciákra. Külföldi publikálási lehetőségben sem volt sose hiány. S igazán nagy elismerésként éltem meg, hogy ősszel, amikor Brightonban részt vettem egy nagyszabású agrártörténeti konferencián, a kollégáim engem választottak az akkor megalakult European Rural History Asso-

ciation nevű szervezet kelet-európai képviselőjévé.

◀ Milyen műhelytitkok kapcsolhatók a téveszek kutatásához?

Nagyon szerencsés generációhoz tartozom, nemcsak a kibővült kutatási lehetőségek miatt, hanem azért is, mert a korábbi ideológiai tabuk eltűntek. Így teljesen más logika szerint kezdtem el vizsgálni a téveszeket, mint azt korábban lehetett. A kulcsfogalmat számomra az érdek-érdekeltség jelentette. A kommunista pártnak nagyon határozott elképzelése volt a társadalom

érdektagozódásáról. Hármass hierarchia volt érvényben, s ebben a párt által képviselt „összsnépi” érdek volt az elsődleges, s így a csoport és az egyéni érdek csak ennek alárendelve érvényesülhetett. A társadalmat az államszocializmusban is bonyolult érdekviszonyok és érdekkonfliktusok jellemezték. Az ideológia és a valóság között a legnagyobb eltérés épp a mezőgazdaságban és a vidéki társadalomban jelentkezett.

Az 56-os trauma után mind a politikai vezetésnek, mind a parasztságnak le kellett vonni a következtetéseket. A parasztságnak és az egész magyar társadalomnak oly mód, hogy magunkra hagytak bennünket, a Nyugat nem segített. A hatalomnak pedig azt, hogy hol van a tőrés-küszöb az embereknek, azt is, hogy nem lehet távoli jövőbe helyezni az életszínvonal emelkedését. Ezt szokták jóléti paktumként emlegetni. Kádárék politikai legitimációját az életszínvonal-politika pótolta, ami az ötvenes, hatvanas évek fordulóján a megfelelő élelmiszer-ellátást jelentette. Ezért lett stratégiai jelentősége a mezőgazdaságnak, s ezért kerülhettek előtérbe a 60-as évek elején olyan politikusok a pártvezetésben /pl. Fehér Lajos/, akik felismerték, hogy a sztálini kolhoz-modell kudarcot vallott nálunk. S ahhoz, hogy a lakosságot ne importból kelljen ellátni, teret kell engedni a parasztság kezdeményezéseinek.

◀ Keresztül tudták vinni az akaratukat?

Igen, lépésről-lépésre, de azt is hangsúlyozni kell, hogy ebben óriási helyi eltérések voltak. Ahol nagyon „vonalas” volt a megyei, járási vezetés, ott azt vallották: „ami nincs kifejezetten megengedve, az meg van tiltva”, ahol viszont reformszellemű volt a vezetés, ott az a felfogás uralkodott: „minden meg van engedve, ami nincs kifejezetten megtiltva.”

◀ És nem buktunk le Moszkvában?

Kádárék arra mindig nagyon figyeltek, hogy kifelé ne kérdőjelezzék meg a szovjet kolhoz-modell kiválóságát, de a gyakorlatban eltűrték, majd egyre inkább támogatták a magyar adottságoknak, paraszti igényeknek megfelelő helyi megoldásokat.

Sokat segített, hogy Hruscsov újító szellemű ember volt, Kádárral különleges viszonyt ápolt. Később, a brezsnyevi időkben sok konfliktus adódott, ezekről sokat meséltek az interjúalanyaim. S azt is sokszor elmondták, hogy miként lehetett kezelni ezeket a feszültségeket. Egy-egy jó hangulatú vadászat alkalmával, majd az azt követő vacsoránál, a fehér asztalnál jó étel, jó ital mellett sok kényes kérdést meg lehetett beszélni.

◀ A források speciális részét jelentik az interjúk. Ennek során mennyire nyíltak meg az alanyok?

Egy hosszadalmas, sok munkát és körütekintést igénylő folyamat vezet el a bizalom kiépüléséhez. De az is igaz, hogy amikor az általam felkeresett agrárpolitikusok, tsz-elnökök megéreztek rajtam, hogy én nem leleplezni akarom őket és a korszakot, hanem megismerni, megérteni a történeteket, akkor megteremtődött egy olyan légkör, amikor sok bizalmas információt megosztottak velem. Jól tudjuk, a diktatúrában a szóbeliség szerepe rendkívüli, hiszen az igazán fontos háttéregyezteségekről szinte sose maradt feljegyzés.

◀ Hogyan kerültél a debreceni egyetemről a pesti egyetemre, és hogyan látod az egyetemi oktatás jelenlegi helyzetét?

Debrecenben végeztem. Különleges év volt, amikor a diplomámat megkaptam. Az MTA Tudományos Minősítő Bizottság ekkor írt ki utólagos tudományos ösztöndíj pályázatot, és az volt az első év, amikor PhD-ösztöndíjra lehetett jelentkezni. Senki nem tudta, hogy melyik lesz a jobb, melyiknek lesz nagyobb rangja. Biztos, ami biztos, én mind a kettőt végigcsináltam. Ez azért érdekes, mert így kerültem a Közgazdasági Egyetemre, a Gazdaságtörténeti Tanárszékre, ahol Szakács Sándor lett a témavezetőm. Ott írtam meg a kandidátusi disszertációm. Párhuzamosan megmaradt a kapcsolat Debrecennel is. Ez a két műhely nagyon fontos iskola volt számomra. Megtanultam, hogy a hazai folyamatokat mindig meg kell próbálni beilleszteni a nemzetközi erőterbe. Ehhez nagy segítséget jelentett, hogy a Humboldt Alapítvány Roman Herzog ösztöndíja révén több alkalommal tölthettem hosszabb időt különböző német kutatóintézetekben. S azt is megszoktam, hogy keressék a kapcsolatot a társ- és rokontudományok képviselőivel, hiszen pl. a néprajzosok, szociológusok kutatási eredményei nagyon fontosak az én munkám során. Amikor Izsák Lajos, az ELTE Történeti Intézet igazgatójaként állást ajánlott nekem, akkor már ezekre a tapasztalatokra építve alakítottam ki a szemináriumi órákínálatom az ELTE-n.

Itt kanyarodnék vissza a kérdésedhez. Általában elég sok gazdaság- és társadalomtörténeti órát hirdetek, a hallgatók létszáma sohasem kellett panaszkodnom. Ami a diákok munkájának színvonalát illeti, úgy látom én is, hogy az arányok eltolódtak az alacsonyabb felkészültségű diákok felé. De szerencsére minden félévben vannak olyan hallgatóim, akikkel örömmel együtt dolgozni, akik motiváltak, akik olvasnak, akik esetleg nálam „szakdolgoznak”.

◀ Mire szoktak harapni a hallgatók? Úgy tudjuk, előszeretettel alkalmazol audiovizuális eszközöket is.

Nekem az a hitvallásom, hogy az egyetemi oktatónak az az egyik legfőbb feladata, hogy felkeltse az érdeklődést a korszaka iránt. S ahogy változnak a hallgatóink, úgy kell megtalálnunk az újabb és

újabb eszközöket ehhez. A mostani generáció rendkívül vizuális, ezért én amikor az 1945 utáni korszakot tanítom, igyekszem maximálisan felhasználni a korabeli filmhíradókban, játékfilmekben, zenében rejlő lehetőségeket.

◀ Miket sorolnál a kedvenc hobbijaid közé?

Nagyon szeretek táncolni, sokáig jártam néptánc-csoportba. Később, különböző társastáncokat tanultam meg, különösen a latin táncokat kedvelem. Sajnos a férjem nem mindig áll kötélnek, viszont kárpótolt az ő új hobbija által. Két évvel ezelőtt megvalósította egyik régi álmát, s vett egy Harley Davidsont. Eleinte még azt mondtam neki, hogy inkább menj egyedül motorozni. Nyáron aztán nagyon szép kirándulásokat tettünk együtt, s most már azt mondogatom, hogy miért is nem vetted meg korábban. Tehát beleszerettem én is, pedig csak utas vagyok, nem vezetem a motort. Teljesen más perspektívából fedez fel az ember egy tájat, ha motorral járja azt be. Arról nem is beszélve, ahogy körülöleli az embert a szél, s maga is úgy érzi, beleolvad a tájba.

◀ Kít javasolsz a következő beszélgetésre?

Balogh Margitot, akit nemcsak egyháztörténeti kutatásai miatt tisztetem, hanem azért is, mert miközben irányítja az MTA Társadalomkutató Központját, mindig talál időt arra, hogy tanítson az egyetemen. S ezt olyan lelkesedéssel csinálja, amivel meg tudja nyerni a hallgatókat. Azt szeretném megtudni tőle, hogy nőként hogyan tudta megtalálni a közös hangot, hogyan tudta magát elfogadtatni ezzel a jórészt férfiakból álló egyházi világgal. ◀

KÉMKEDESEK VÍGJÁTÉKA

„...valami edényt vágott utánam, mely fejemről lepattanva eltörött...”

LOWETINSZKY JÁNOS JÓZSEF ÉLETE
BŐVELKEDETT MIND SZERELEMREN, MIND ARMÁNYBAN. NAPLÓJA RÉVÉN
BETEKINTÉST NYERHETÜNK A XIX. SZÁZADI KISEMBEREK FÉLTÉKENY-
SÉGI JELENETEIBE, MINDENNAPI KÉMKEDESI ÉS KÉMELHÁRITÁSI ÜZELMEIBE IS.

Hősünk ugyanis nem volt húséges típus. Élete során szinte megállás nélkül csapta a szelet az útjába kerülő lányoknak, nőknek; a permanens „leányvadászatban” nem zavarta az a tény sem, hogy éppen kitartották-e, vagy házasságban élt. Partnerei azonban nem nézték jó szemmel a naplóró kettős játékait, és mindent megtettek, hogy felgöngyölítsék, illetve leplezzék ezeket a titkos liaisonokat, pl.: „Esztí is itt volt (a kávéházban). Elment, megszólít egy asszony, hogy adjam át annak a fiatalasszonynak azt a zsebkendőt, kénytelen voltam — összes mimikai tehetségem összesszedni, s a legártatlanabb arccal azt mondani, hogy azt az asszonyt nem ismerem” (1890. október 24.).

A meglesések, keresztkérdések mellett a nyomozás egyik további eszköze a szerelmes levelek feltárása — és adott esetben megsemmisítése — volt. „Anyám családi viszonyairól vajmi keveset tudok, jó ideig őriztem egy Amerikába ment öccse leveleit, de azok Bendlné, szül. Samoday Eszter féltékenysége következtében egyszer el lettek égetve” — írta 1910-es visszaemlékezésében Lowetinszky János József. Naplójában is gyakran meg-

emlékezett ilyen esetekről, pl.: „Feri (Bendl), mint Eszti mondá, megtalálta a hozzája küldött leveleimet” (1889. október 18.); „Eszti reáakadt Annához (a bécsi unokatestvérhez) írt levelemre, meg Csermák(éra) s Coufaléra, s elvitte magával; nagyon izgatott volt, kíséreltem lecsillapítani, ami kissé a hazakísérésnél sikerült is. Kíváncsi vagyok, mit fog szólni, ha a levelet egész terjedelmében ösmerendi, mert van ellenei passus is benne” (1890. február 5.). Ugyanakkor a naplóró sem volt rest megsérteni a levéltitkot, ha valami bizonyítékra volt szüksége: „Végre

sikerült óhajom, ami után annyira vágyódtam, megtaláltam előbbi években E.-nek (Esztinek) írt leveleimet, és hozzá egy csomó corpus delictit (bűnjel) vonatkozólag a Ferivel történetére, elbámultam ennyi impertinencián (szemtelenségen), és nem tudtam felfogni, hogy lehet egy ily creatura ennyire vakmerő” (1891. szeptember 20.).

Lowetinszky János Józsefnek azonban nemcsak levelezése, de maga a naplója is tartalmazott igen bizalmas részleteket nőügyeiről. És a diárium éppúgy (sőt, talán még jobban is) elérhető, megismerhető volt a környezete számára: „Naplómat otffejejtetem a padon, Franczi elszaladt érte” (1891. augusztus 25.). A naplót a morvaországi katonáskodás idején érte az első fizikai sérelem: „Ez a bitang cseh népség (a katonatársak) épp ezt a lapot tépte ki a naplóból” (1888. június 20.); később a megcsalt szerető is megcsontkította a naplót: „A naplóból 6 lap van kitépve. Ki lehetett más, mint E. (Eszti)” (1891. október 18.).

E kíváncsi, kémlelő szemek miatt kényszerült végül kódoláshoz folyamodni az intimebb eseményeket is hűségesen dokumentáló naplóró. A morzejelekkel már a sorkatonai szolgálat idején megismerkedett, ebbéli ismeretét később a munkahelyén fejlesztette tökélyre, lévén, hogy évekig távirásként dolgozott a vasútnál. A napló első morzejelei (amelyeket átírva, dőlten közlünk) egy, a mai szemlélő számára meglehetősen semleges mondatot voltak hivatottak tit-

kolni (talán éppen megtévesztésül): „Ödönnel találkoztunk, azzal Sándort elkísértük a csavargózóság, s onnan együtt hazamentünk, útközben megpompoltam 23 vasig (23 krajcar erejéig). haza érve, rendezkedés vacsorázás, fekvés, egy cigarettát elszívva, alvás; az idő borultas, őszi, felhős volt.” (1891. október 6.).

Hamarosan azonban már egészen más részleteket kódolt Lowetinszky: egy lány szexuális értelemben vett „meghódítását”. „Elmentem, le Mariskáért, és azzal fél 11-ig fel é(s) alá jártam, míg végre reávehettem, hogy feljöjjön velem, előbb azonban meggyőződtem, hogy Eszti nem-é jött haza, 11-kor feküdtünk (2 K [kél]), nemigen bírtam aludni, a leány meglehetősen nyire való volt. Az idő változó, borongós. Éjjel hűvös. Képzem mily öröme lehetett

a comédia felett Mari néninek.” (1891. október 19.). A másnapra vonatkozó bejegyzés a következő, rejtjelezett mondat- tal kezdődött: „Reggel ismét kétszer kéj, azután pedig felöltözve, elmentem vele haza”. Az idézetben szereplő Mariska hamarosan a naplóró felesége lett, de hősünk előtte is ugyanúgy morzejelekkel titkolta el életének kényesebb mozzanatait. Sőt, egy időre átállt a cirill-, illetve a rovásírás párhuzamos használatára is, bár ez utóbbiak visszafejtése számára is sokszor gondot okozott.

Ugyanakkor a naplóró és a megcsalt szeretői, élettársai közötti feszült, gyanakvással joggal teli viszony természetesen nem csak kémkedésben, illetve kémelhárításban manifesztálódott; a felek olykor kevésbé kifinomult, kevésbé furmányos eszközökhöz is nyúltak: „Otthon, a kulcsot

kérve, megtudtam, hogy E. (Eszti) már honn van, fel, Rézi is ott volt, Hetessy és Mari néni (is); köszönve, nem szóltam semmit, de persze hogy bírna egy ilyen állat nyugodni, a szájaskodás elkezdődött. Kértem, hogy csendesebben beszéljen, nem használt; ezek is csitították, az sem használt. Végre annyira kihozott sodromból, hogy legyűrtem, s jól megboxoltam; magamhoz térve, arczomat megkar-molva éreztem, ismét újból kezdődött, hiába kértem szépen, hallgatna, vagy végezze dolgát velem csendesen, ez olaj volt a tűzre, annál jobban jött, míg végre még egyszer nem kapott, s midőn kiment, a székeket vágtam utána; megjegyzem, hogy csudálom, a tökfilkóm nem törött be teljesen, mert valami edényt vágott utánam, mely fejemről lepattanva eltörött. Nem hiányzott a komikus intermezzo sem: (Eszti) kiabál Hetessyre — »eregy félre, hadd vágom hozzá« — várom, mi repül, hát a kalapom volt. Önkénytelen mosolyra fakadtam. A lármára feljött a házmesterné, de ez a vakbolond azt is megsértette. Én levetkőzve, hideg borogatást raktam, phlegmával gúnyolódtam felette. 11 után alvás. Az idő szép volt, délután borultas” (1891. október 26.).

Lowetinszky János József naplójából.
Közreadta: Balogh János Máttyás

A hiányos Szabó Miklós-sztori

Jira itt van

gyar Filmhíradó (tudósítását már a következő héten láthatták a mozinézők), s a már a kísérleti adások küszöbére jutott Magyar Televízió is felállíthatta a kameráit. Az sem volt mindennapi, hogy a Kossuth rádió – ha nem is egyenes adásban, ám még aznap „rendkívüli közvetítésként” – majd egyórás műsort szentelt a „visszidensnek”. A fokozott elvárásoknak Szabó, a kilógó lólábbal mit sem törődve, nem győzött megfelelni: „Amikor most a hazatérés mellett

döntöttem, annak felismerése vezetett, hogy népemet véres áldozatokkal terhes tragédiába sodorták a nyugati hatalmak, és vezetett annak a felismerése is, hogy ugyanilyen események kirobbantására folytattak és folytatnak tevékenységet azok, akik a halottakkal, a sebesültekkel és a családjuktól elszakadtak szenvedéseivel mit sem törődnek. Nem véletlen, hogy hazatérésem időpontja pont az ENSZ jelenleg is folyó ülészakára esik, az a meggyőződés-

sem alakult ki, hogy ennek talán egyes kormányok, érdeksopordok hasznát látják, de az én népem, a magyar nép súlyosan megcsínylené (...) békére, nyugalomra van szükség és nem arra, hogy a már megnyugodott kedélyeket felzaklassák.”

A kedélynyugtatózás első lépéseként az Elnöki Tanács az „önként hazatért, őszinte vallomást tevő és tetteit megbánó disszidentst azonnali amnesztiában részesítette. Ezzel hivatalból borították a felejtés fátylát mindarra, amiről néhány hónappal korábban értesülhetett a nagyközönség. Ugyanis a Népszabadság ügyeletes üdvöskéje, Szabó László (az 1970-es és 1980-as években majd a Magyar Televízió Kék fény című műsorának sztárja) 1957 májusában nagy csinnadrattával mutatta be a pénzéhes, a „koncert mindenre képes”, Magyarország ellen kémeket toborzó, „hazaáruló” Szabó

[illegible][illegible]

A hazatért Szabó Miklós leleplezése

Így toborozták a tanúkat az ötös bizottság jelentéséhez

Kétszáz kulcsbékén, amelyet az
 intézet az autóból kiment a
 színpadra, és ott a közönség
 kommunizmus, de még több a
 szimpátiája. A bíróság el-
 ismerte a vádat.
 A kommunizmus járjék vele
 büntet. Magát ezért kulcsbék-
 ének, a kommunizmus elleni
 harcot, nyomozást, amelyet a
 szovjetkormány látszólag a
 Kétszáz-Pártotól elvonta, a
 kommunizmus elleni küz-
 dalás és elűzéséért a
 kommunizmusnak.
 Hát ezért van most itt a
 szovjetkormány, amelyet az
 intézet elűzött. Csakja munka,
 ennyi csak.
 *
 Kétszázok! A már meg-
 tette köztársaság!...

A
 PREZIDENS KÉRT
 SZÖVEZETANGVÁNY
 N. KÉPESLÉNYE NY

ÉRKEFI
 segéd-
 munká-
 sokat
 KERES
 azonnali
 felvételre

A
 Magyar Értelmező-
 szótarszerkesztő
 társulat

Nemzetközi és
 hazai tudósok
 és szerkesztők
 KÉPESLÉNYE
 azonnali felvételre

ACS,
 közműves,
 kőfaragó
 és mőköves
 szobrászatot,
 valamint stíli
 segédmunkákat
 munkaadónk van
 teljeskörűen felvételre
 a szerződéses munkát
 végezni képes
 fiatalokból

Jelenlegi munkatársaink:
 GYÖRGIKOVICS MÁTYÁS
 BÉKÉSCSAB
 G. PÉTER ÉS A. VILKÓ
 KÖRÖSI L. JÓZSEF
 KÖRÖSI L. JÓZSEF
 KÖRÖSI L. JÓZSEF

KÖZLETEK,
 SZÖVEZETEK
 HÁGAHOS
 FIGYELEM!

HÍSTO ÉS HÁGAHOS
 KÉZ
 HÍSTO ÉS HÁGAHOS
 HÍSTO ÉS HÁGAHOS
 HÍSTO ÉS HÁGAHOS

dukkó
 üzem

HÍSTO ÉS HÁGAHOS
 HÍSTO ÉS HÁGAHOS

RÖVID
 HÍSTO ÉS HÁGAHOS

HATÁRIDŐRI
 HÍSTO ÉS HÁGAHOS

HÍSTO ÉS HÁGAHOS
 HÍSTO ÉS HÁGAHOS

1938. oktober

Tegnap szombatonk már délutánig nagy hóesés volt az országunkban. Szóval a tél megérkezett, és az emberek között ismét a hideg évszak kedélye uralkodni kezdett. Az emberek között ismét a hideg évszak kedélye uralkodni kezdett. Az emberek között ismét a hideg évszak kedélye uralkodni kezdett.

[illegible][illegible][illegible]

minisztere és ENSZ-delegáltja, Király Béla, Budapest 56-os katonai parancsnoka, valamint a forradalom napjaiban ismét a főváros főpolgármesterévé választott kisgazda Kővágó József adott tájékoztatást. Az ő meghallgatásuk nyilvános volt, a többi tanúságtevőé azonban zártkörű. A különbözőségekre a vallomásokra és számos összegyűjtött dokumentumra alapozva június közepén nyilvánosságra hozta – történészek szerint „még ma is meglepően pontos és részletes összefoglaló” – jelentését. Megállapításai és javaslatok a világszervezet szeptemberi közgyűlésén határozattá emelkedtek. A Szovjetuniót például arra szólították fel, hogy szüntesse be a magyar lakosság elleni katonai akciókat, s vonja ki csapatait az országból. Az ENSZ-tagságából felfüggesztett Magyarország illegitim Kádár-rezsimétől a megtorló gépezet azonnali leállítását követelte és azt, hogy mielőbb tartsanak Magyarországon szabad választást.

Az ENSZ-határozatot megelőző és az azt követő hetekben Magyarországon a kommunista pártvezetés által vezérelt monstre kampány folyt.

Folytatása következett

Miközben a munkásgyűléseken és értelmiségi aktívákon részt vevők tiltakoztak „a magyar belügyekbe való imperialista beavatkozás ellen” (egy ilyen fogalmazványt például a Magyar Író-

Foglalkozásuk: emigráns. A termékeny szerző könyvet is megjelentetett, igaz, tollát – nem volt kétség – a tikosszolgálat vezette. Húsz év múltán viszont Szabó – aki korábban egy kémfilm forgatókönyvírójaként is feltűnt – immár önmagát sem kímélte: a Csendes háború című könyvében vallott életéről. Azért finoman fogalmazott,

szövetség szinte minden tagja aláírt), nemigen akadt olyan nap amikor valamely napilapban, a rádióban ne leplezték volna le az imperialista mesterkedéseket (Pedig a Magyar Országos Levéltárban fennmaradt pártiratokból tudható, hogy a részleteiben megtervezett kampány méreteit – Kádár János intenciói szerint – az előzetes elképzelésekhez képest jelentősen szűkítették.) A támadások leginkább az ENSZ ötösbizottsága, illetve

a magyar emigráció ellen irányultak. Ennek a sajtóhadjáratnak lett rövid időre mindent überelő ütőkártyája a gyanúsan (túl)lihegő exkiszgazda. A nemzetközi sajtótájékoztató után nem sokkal már hat folytatásból álló sorozattal jelentkezett az 1956-os forradalmi szerepe miatt betiltott, s csak egy év múltán újra indított napilapban, a kádári vonalhoz fazonírozott Magyar Nemzetben. Szabó emigránstársai között nem akadt senki, aki

ről akár egyetlen jó szava lett volna, akit ne tuszkolt volna be a fentebb idézett sajtótájékoztató levezenylőjének, Darvasinak valamelyik – a fasiszta, a szélsőjobboldali, a kém vagy a hazaáruló – skatulyájába. Apró ám jellemző momentum, hogy Szabó az október 3-i sajtótájékoztatón még az ötösbizottság által meghallgatottak pitiánerségét kívánva bizonyítani, 5-6 schillinges júdáspénzről beszélt. Ugyanő néhány nappal

renc november 26-i levele még az én korábbi felhívásomra válaszol:

„Kedves Miklóskám:

Ma felhívték New Yorkból telefonon, hogy Haszsin barátunk megérkezett, és meghozta számomra a to jelentésedet. Holnap megyek New Yorkba és át fogom venni személyesen. Nagyon sajnálom, hogy ezek az információk nem voltak a birtokomban, mert politikai tárgyalásaimnál sok elgizgatással nyújtottak volna számomra. Sajnos még mindig nékülözöm a Kiss Sándor levetét és információit, márgedél át tudok képezni, hogy nagyon, nagyon érdekelt Sándornak a véleményem minden kérdésről. A múlt keddi beszélgetés során ígérted, hogy el fogod küldeni az új forradalmi elgizgatásnak a küldvénnyel vagy programjával. Sajnos ezt sem megkérdeztem meg a miniszter. Remélem, még megkérdezed. Ha azonban nem volna eddig, egy kérték, hogy szíveskedj tovább birtokba azonnal, és írd hozzá egy levelet is, amelyben leírod azt: milyen személyeknek vannak ma Bécsben: kik azok, akik az alkudásban részt vesznek. Mi a politikai feladatok és milyen mértékben lehet számítani rájuk?

Teljesen egyetérték veled abban, hogy a régi nemzeti képviselőket emigrációban nem tartható tovább eddigi formájában. A nemzeti képviselőket teljesen azonosan kell áldozni a forradalomnak megújult magyar néppel. Vallani kell a magyar nép minden törekvéseit, végül azt a forradalomnak kifejezőre juttatott kívánságát. Összetért tekintetben követni kell azt a vonalat, amelyet a forradalom kialakított, vagyis az 1945-ös pártok képviselőire és a szabadságharcos képviselőkre kell az új nemzeti reprezentációt építeni. Ez trónról tárgyalásokat itt már megkezdtem. Eppen ezért mindig információ, az az szomatokora jelentéktelenné látszik, az is rendkívüli mértékben érdekelt. Tudnom kell itt, mik azok az emberek, akikre a forradalmi csoporthoz részéről szimpatia lehet vagy érdemeket arra, hogy bekapcsoljunk az új nemzeti reprezentációba. Tudom, hogy ezek lelkes, időzatház emberek, de azt is tudom, hogy nyolc esztendővel ezelőtt zúzó a nemzetközi politikától, világpolitikai kérdésekből megkegyelmezett a vannak maradvány. Avígy én egyfelől információkat szeretnék nekünk arról, mi történt a forradalom alatt valójában, addig nekünk az új nemzeti reprezentációba be-

111

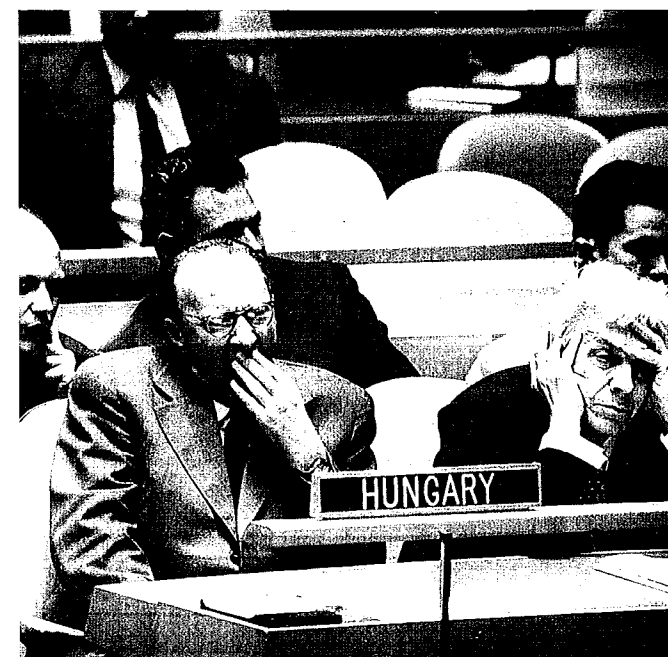

Szabó a hazatérését követő sajtótájékoztatón, Kádár az ENSZ közgyűlésén Egyiküknek sem volt könnyű...

évek bornírt összeesküvés elmélet stílusába ágyazott sorozattal jelentkezett a Népszavában, majd eredeti dokumentumokkal, leginkább neki írt levelekkel megspékelt könyvet is megjelentetett Foglalkozásuk emigráns címmel.

A könyv megjelenése után nemigen lehetett kétsége afelől senkinek, hogy a szerző tollából a magyar titkosszolgálat vezetése Nyitott kérdés csupán a maradt, hogy Szabót mikor é

milyen megbízással szervezték be. Erre egyfajta kései válasza maga az érintett adott. Az Ország-Világ és a Magyar Hírlap című lapoknál újságíróskodott. 1965-ben a Fény a redőny mögött című kémfilm forgatókönyvírójaként is feltűnő Szabó 1984-ben – „húsz év hallgatás és türelem felgyülemlett indulattal” – immár önmagát is leleplezte a Csendes háború című kötetében. Memoárja szerint 1955-től 1957-ig „a Magya-

Népköztársaság legsikeresebb hírszerzőjeként állandó életveszélyben” tevékenykedett Nyugat-gaton, jószerével ő egyedül akadályozta meg, hogy a kivándorlás emigráció egységben lépjen fel a szocialista Magyarország ellen, s ő lehetetlenítette és jelentéktelenítette el az ötletpártizantságot. Noha a kötethez előszót az éppen a Népszabadság főszerkesztői székében ülő, a 1956-os ellenforradalom párttörténész-szakértőjének szármító, s nem sokkal később ideológiai titkárrá előlépett Berecs János írt, ez akkor már idehaza sem nyújtott teljes védernyőt a hányadoskodásra. Ha udvariassági köröket futva is („nem

kétéltelkedem abban, hogy a szerző jelentős érdemeket szerzett hazánk védelmében”), de Vida István – A történelemszűke hiábavalóságáról címmel – ízekre szedte a memoárt. Pontáról pontra bizonyította, hogy a szerző tényközlései enyhén szólva sem állják ki a valóság próbáját. Például Szabó Miklós – állításával ellentétben – sosem volt kisgazdapárti képviselő, sem a párt propagandaosztályának a vezetője (hanem

országot, s a magyar titkosszolgálat csak Ausztriában, mint helyét nem lelő emigránst szervezte be.

Az eddig előbányászott igen kisszámú állambiztonsági dokumentumok alapján ez a kérdés még nem dönthető el, annyi azonban – Gyarmati György és B. Kádár Szuszsanna történészek 2002-es, közösen jegyzett tanulmányából – tudható, hogy Szabó 1956 januárja és októbere között ugyan 12 jelentést küldött haza, ám „értékelhető anyagot csak 1957 elejéről adott”. Ugyanekkor derült fény arra is, hogy a titkosszolgálat a „legsikeresebb” hírszerzőjével már 1963-ban megszakított minden kapcsolatot Szabó – közelebből meg nem nevezett – „felelőtlen anyagi ügyei és dekonspirációi miatt”. A Csendes háború megjelenését követően, alighanem a hangos diáddal elmaradása miatt csatlódott főszereplő ismét hosszú hallgatásba burkolódzott. Azt is kevesen tudták róla, hogy közvetlenül a rendszerváltás után – előbb Társadalmi Kamara majd – Társadalmi Unió néven „a demokrácia fejlesztését” valamint a társadalmilag fontos fogyasztóvédelmet” zászlójára tűző civil szervezetet gründolt, amelynek azóta, a 90. évéhez közel is ő az elnöke. Némáságát egyetlen alkalomra megtörve, 2006-ban szóba állt az akkor ellenzéki Magyar Nemzet újságírójával, Stefka Istvánnal. A Csendes háborúban még valóságos mesterkémként (ön)jellemezett, egykor „Kerekes fedőnévvel tevékenykedő interjúalany ezúttal már – az is elképzelhető, hogy a valósághoz közelítve – önnön szerepét igyekezett kibővíteni. Mindazonáltal a történet valóságos rekonstrukciója még várat magára. ◀◀

Németh-Geszvein Gábor

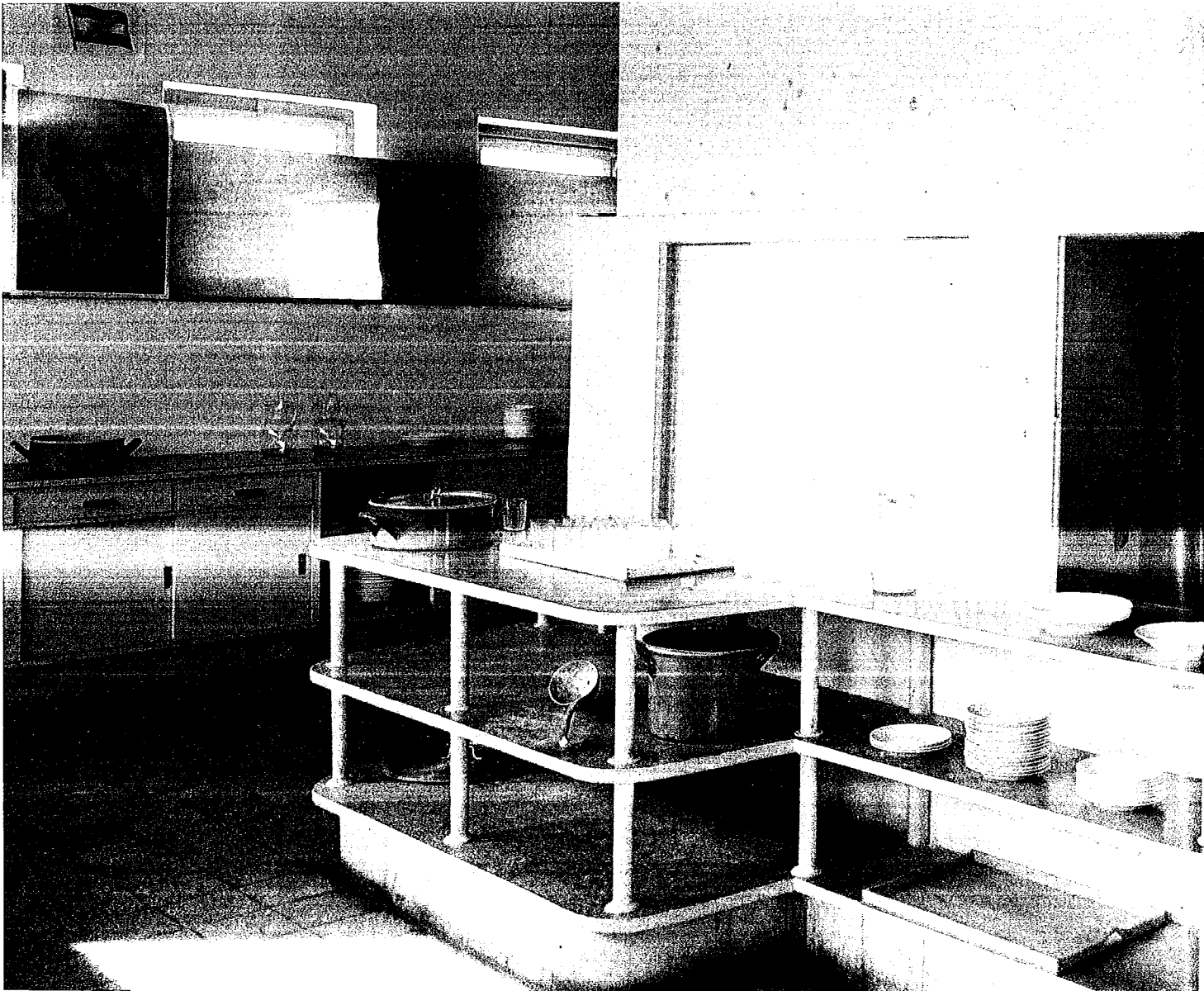
BANÁN NÉPKÖZTÁRSASÁG

A gulyáskommunizmus gasztronómiája

Ha azt mondom, betűtészta, azt mondják, menza? A kakasos nyalókának már az említésére is mély nosztalgia tölti el önöket? A City Grill megnyitását a rendszerváltás nyitányának érezték? Akkor Önök minden bizonnyal velem együtt élvezték a Kádár-rendszer fenéig tejbegrízes kulináriáját!

A rovat szakmai partnere a Dining Guide étteremkalauz és gasztronómiai portál.

A hét főbűn közül a falánkságot követtem el először. A bűnben azonban komoly tettestársam is volt: a magyar hiánygazdaság személyesen.

A hiánypótló hiány

Történt ugyanis, hogy egy állami vállalat vezérigazgatója jött hozzánk vendégségbe, és banánt hozott ajándékba, rögtön egy kilót. A nagy fürt banán csábítóan hevert a konyhaasztalon az 1982-es napsütésben, és ez engem elképesztő mértéktelenségre sarkallt: egyszerre háromat is megettem belőle. A súlyos kihágásért apámtól kapott szóbeli megrovás lényegében tömör foglalata volt az ő életének, egyben a magyar gasztrotörténelemnek is a Horthy-korszaktól kezdődően: „Nem kell mindent felzabálni, szenvedjen az a test!” (Cserkész-mozgalom.) „Ki tudja, lesz-e holnap mit enni?!” (II. világháború.) „Az éhség nagy úr!” (Két év börtön az '56-os ellenforradalomban való részvételért.) „A datolyát bezzeg nem eszitek!” (Utalás a ZÖLDÉRT által impor-

tált borzalmas ízű gyümölcsre, mint a banán lehetséges helyettesítő termékére.)

Persze a banántalan '80-as évek már paradicsomi állapotot jelentettek a Kádár-korszak első feléhez képest. (Megjegyzem: a paradicsom is csak akkor volt, amikor azt a természet megtermette, és nem az év minden napján. Cserébe viszont olyan íze volt a paradicsomnak, mint a paradicsomnak.)

A Sport szelet mint cserealap

Mert a Kádár-korszak gasztronómiai szempontból is reménytelenül indult: rántott leves, túllisztezett főzelékek párizsi kosárral, édességnek cukros-zsíros kenyér, a gulyáskommunizmusból még csak a kommunizmus volt meg. A vonatkozó társadalomtudományi kutatások is megállapítják, hogy az '50-es évek élelmiszerfogyasztása változatosságát és kalóriaértékét tekintve sem közelítette meg a '30-as évek második felének szintjét.

Annak ellenére történt ez, hogy az eszme ideológusainak álmai még arról szóltak: egyszer megszűnik a pénz, és minden ingyen lesz, legelsőként az élelmiszer. Erről még a nagycsoportban beszélt nekünk az egyik óvónő. A többiek ezt gond nélkül elhitték, de én tovább kérdezgettem Magdi nénit arról, hogy akkor miként is volna ez a „minden ingyen” pontosan? Például bemehetnék a KÖZÉRT-be, és annyi Sport szeletet emelhetnék le a polcról, amennyit csak akarok? Nem egészen, volt a válasz, mindenki csak a szükségletei szerint fogyaszthat majd. Én erre a válaszra hatalmas, de azért elég gondterhelt fantáziálásba kezdtem. Elképzeltem, ahogy majd a KÖZÉRT-ben szégyenlősen ugyan, de határozottan próbálom bebizonyítani: nekem igenis szükségletem van napi 30 darab Sport szeletre. Aztán gondolatban – merjünk nagyok lenni! – még 5 tábla Boci csokira is bejelentettem az igényemet, de ebbe már én is belepirultam, és az imaginárius eladók is azt mondták, hogy nekem erre igazából nincsen szükségletem. Pedig milyen szép is lett volna! A Sport szelet volt a testvéremmel folytatott cseregazdaságban az általános egyenértékes, a fogadások is ebben kötöttek. Az értékes Boci csokit (amelybe a pletykák szerint marhavért keverték, ezért lett Boci a márkanév) pedig kockaként ettük, nem pedig az egész táblába beleharapva, mint a kövér NSZK-s gyerek a SAT1 reklámjaiban a Milkát.

Jó lesz az kenyérrel is!

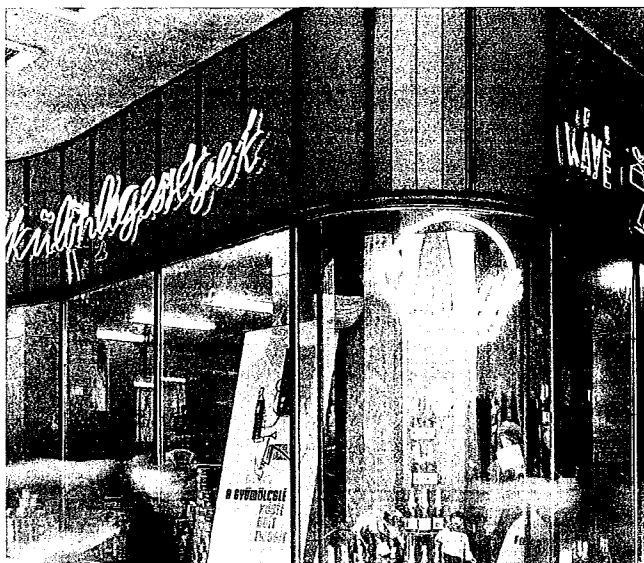
A '80-as évek közepétől aztán bekerülhettem a magyar közétkeztetés rendszerébe is. A Kádár-korszak menzájának hangulata, étlapjának minden egyes téstabetűje (vagy betűtéstája) örökre beleégette magát az érintettek tudatába. Pszichológusok határozottan állítják, hogy pácienseik egyik legerősebb gyerek-

kori gyökérléménye a folyós tejbegríz, amelynek kizárólag a középső, elenyésző hányadára szórtak kakaót. Az egyszeri menzán evőnek két módszer adódott a kakaóhiány leküzdésére: vagy körbeette a kakaótlan tejbegrízt a kakaós szegmentum körül, gyorsan nyelve az ízetlen kását, míg a végén egy orgiasztikus csúcspontban teljesedett ki a kakaópor élvezete. A másik megküzdési mód az egész kása homogenizálása, összekeverése volt: így a fogyasztás alatt végig érezhető volt a kakaós íz, igaz, csak rendkívül gyengén. Az opciók egyike sem volt tehát kielégítő: egyes politológusok egyenesen a menzás tejbegrízt hibáztatják a választásokon való állandóan alacsony részvételért. Hasonló mintára épült még sok más fogás is. A főzelékek 3 darab húsmócsinggal, az ízes bukta a közepén kimutathatatlan mennyiségű Hitler-szalonnával (azaz tömblekvárral), a szinte zöldségmentes zöldségleves. Egyél hozzá kenyeret, úgy jóllaksz.

És ott voltak még az egyenesen undort keltő dolgok: a jól látható helyre naponta kikészített, KÖJÁL-nak szánt minták dunsztos üvegben, az állandóan zsíros tálcák, a műanyag kosárba egymásra hányt tepertőkrémes szendvicsek uzsonnára, az ételekben rendszeresen a csomagolásból bent felejtett, fogra tapadó alufólia.

De nem akarok hálátlannak tűnni: a gulyáskommunizmus táplált és felnevelt. Jó, satnyább lettem, mint a hasonló génállományú, Nyugatra szakadt unokatestvéreim. De ők nem tanulták meg azt, amit én: kenyeret nem dobunk ki. Igaz, csak egyszer kellett volna szemétkébe vágni azt a negyed kiló, mindig megmaradó szárazat, és akkor egész évben ehetjük a már megvett frisset... 44

(A Kádár-korszak étkezési szokásainak változásait kiválóan mutatja be Valuch Tibor történész *Rántott leves, cukros-zsíros kenyér és borjúbécsi című tanulmánya, amelyre ez az írás is támaszkodik.*)

„Ragu ist das! Kellner én hozzám így szólván, megrágom, feleltem, sógor, jó fogam van... Vagdalt étel volt ez s vala fokhagymával, Nem kellett ehhez kés, ettem azt kalánnyal.” Gvadányi József: Egy falusi nótárius budai utazása (1790)

Matheus. Pálinkáról felsőfokon.

www.matheuspalinka.com

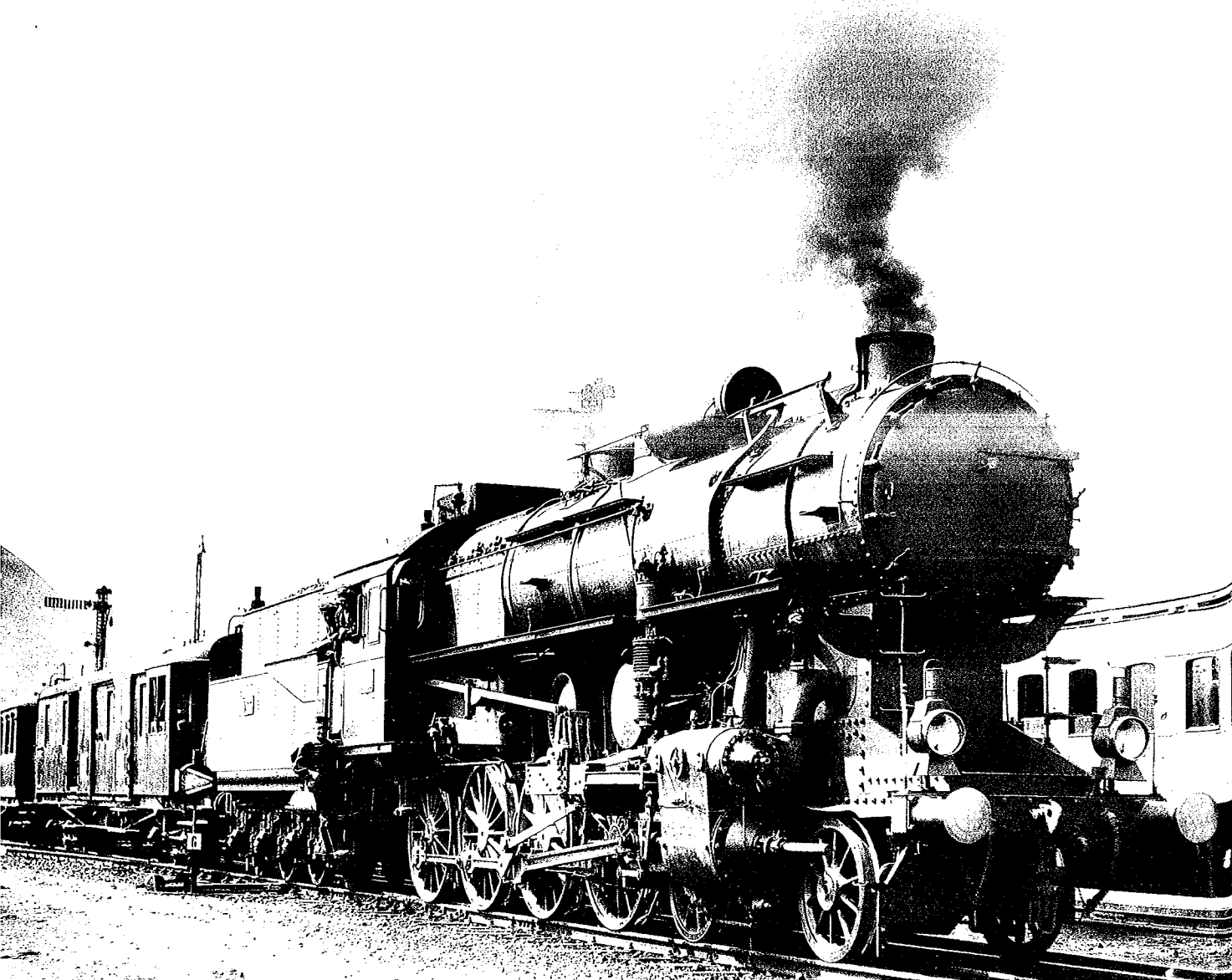

Fekete István

Az ajtók záródnak

Az Orient Expressz tündöklése és bukása

*Agathe Christie, Vaclav Havel, VII. Edward, Mata Hari –
ugyan mi más kötné össze az illusztris, ám korántsem teljes
névsort, mint a legendás transzkontinentális luxusvasút,
az Orient Expressz? A gyorsvonat, amely lenyűgöző elegán-
ciájával, arisztokratikus bájjal szelte át Európát, s amely
mindvégig a politikai játszmák frontvonalán találta magát.*

A XIX. század elején számos vasúttársaság versengett a Nagy-Britannia és az európai szárazföld közötti közlekedés monopóliumáért. S bár közülük többen „luxusútként” hirdették szolgáltatásaikat, a vonatok komfortszintje meglehetősen szerény volt, a menetrendek inkább pontatlanságukkal tűntek ki, a biztonsági előírások pedig egyszerűen hiánycikknek számítottak. Az amerikai kontinensen tapasztalható, európai szemmel szinte felfoghatatlan távolságok adták meg a kezdő lökést a téren utcahosszal lemaradó európai vasúttársaságoknak, hogy az utazást ne csak a sebesség növelésével, hanem annak kényelmével próbálják elviselhetőbbé tenni.

Az Egyesült Államokban a nagy áttörést George Mortimer Pullman (1831-1897) amerikai vasútépítő mérnök 1859-ben indított vonata jelentette – Pullman a Chicago, Alton & St. Louis Railroad két személykocsiját alakította át hálókocsivá –, amely a legkorszerűbb technológiát ötvözte a királyi pompával. (Pullmanban az 1853-as Buffalóból Westerfieldbe való utazása során – amikor is egy egész éjszakába telt az 53 kilométeres táv leküzdése egy fűtetlen kocsi-
ban – érett meg erre a gondolat.) A luxusutak szervezése jól menő üzletággá nőtte ki magát, annak ellenére, hogy az utazás ára az ötszöröse volt egy átlagos vasúti menetjegynek. Az expresszvasút elfogadását nagyban növelte, hogy a „szerencse” folytán a meggyilkolt amerikai elnök, Abraham Lincoln is Pullman „Pioneer”-kocsijában ment utolsó útjára.

Mekkora király!

Nagy-Britanniában az 1870-es

években kezdtek üzemelni az első háló- és szalonkocsik, bár az igazsághoz hozzátartozik, hogy nem Pullman, hanem az amerikai rivális, William d’Alton Mann ezredes tört be először a brit piacra a zárt fülkéből álló „Boudoir-kocsikkal”. Az első, kizárólag Pullman-kocsikból álló európai szerelvény, a Pullman Limited Expressz 1881-től, a London–Brighton-vonalon közlekedett, és elsőként alkalmaztak rajta villanyvilágítást. Röviddel ezután Pullman olyan vonatot indított, amelynek menetrendjét összehangolta a La Manche csatornát átszelő hajókéval, mintegy hidat kovácsolva Nagy-Britannia és a kontinens között.

Néhány kudarcba fulladt kísérlet után egy fiatal belga bankár és bányamérnök, Georges Nagelmackers vasúti luxus-kocsik gyártásába fogott, megteremtve a Pullman által tervezett brit vasúti kocsik kontinentális megfelelőjét. A hálókocsi-társaság létrehozásához szükséges tőke megszerzése érdekében Nagelmackers – családi kapcsolatai révén – III. Leopold érdeklődését próbálta felkelteni a vállalkozás iránt; a belga király később a társaság főreszvényese lett. A vállalkozó úgy gondolta, hogy csak egy nemzetközi vállalat elindításával szervezhető meg a kontinentális vasúti forgalom, amelyhez Mann támogatását is elnyerte (Mann’s Railway Sleeping Carriage Co Ltd.)

Nagelmackers 1876-ban kivásárolta a vállalkozás fáradaiba belefásuló, magát inkább a földi javak élvezetének átadó amerikai partnerét, majd 4 millió frank alaptőkével megalapította a Compagnie Internationale des Wagons-Lits (Nemzetközi Hálókocsi Társaság, CIWL) nevű vál-

alatát. (Mann mindeközben igazi nagy halat fogott a vasúti utazás presztízsének növeléséhez: a walesi herceget bírta rá, hogy berlini látogatásához hálókocsit vegyen igénybe.) Az ambiciózus belga vállalkozó Európa más országaira is kiterjesztette tevékenységét; először a francia Keleti Vasúttal kötött szerződést, így a hálókocsik már a Párizs–Avricourt-vonalon is közlekedhettek. (Az első kelet-európai kontraktus a Román Államvasutakkal kötöttetett.) 1881-ben helyezték üzembe az első étkezőkocsit, amelyen széntüzelésű tűzhellyel és hűtőkamrával felszerelt konyha is volt.

Indulás Párizsból

A hálókocsik és az étkezőkocsik számának növekedésével Nagelmackers megvalósíthatta álmát: a nagyhatalmi érdekek – a kelet-európai vasúthálózat kialakítása és a nyugat-európai összeköttetés megteremtése – mentén szerveződött Orient Expressz 1883. június 8-án indulhatott el első útjára. (Az Orient Expressz úgynevezett sajtótájékoztatós útjára október 4-én került sor.) Az útvonal eredetileg Párizstól a Duna román szakasza mentén található Giurgiuig (Gyurgyevó) tartott: Bécs, Budapest és Bukarest érintésével hetente két alkalommal indult a szerelvény. Giurgiunál egy komp vitte át az utasokat a Dunán a bulgáriai Ruse-ba, ott pedig egy második vonat és hétórás út várt rájuk Várnába. Az első expresszvonat a 2627 kilométeres távolságot 60 óra alatt tette meg, a menetdíj 457 frankot kóstált, míg az ellátásért a jegy árának 20%-át kellett fizetni.

Nem sokon múltott, hogy az első utazás kudarcba fulladjon: a nyári felhőszakadás során

lezúdult víztömeg ugyanis alámosta a vasúti töltést, s elsősre csak a mozdonyt eresztették át a veszélyes szakaszon. Két hónappal később jegyezték fel az első baleset, amikor a vonat Verciorovánál földcsuszamlásba futott. Az expresszvonat 126 éves története nem volt híján a baleseteknek: az egyik legismertebb eset 1929-ben következett be, amikor a vasparipa öt napig vesztegelt a tomboló hóvihar miatt a törökországi Çerkezköy mellett, Isztambultól 130 kilométerre, s valószínűleg ez volt az az esemény, amely Agathe Christiet is megihlette. (Azt azonban kevesen tudják, hogy a Gyilkosság az Orient Expresszen valójában az 1919-től közlekedő Simplon-Orient Expresszen, míg Graham Green könyvének cselekménye az Oostende–Bécs Orient Expressz egyik járatán játszódik.)

1885-ben a vonat a Párizs–München–Bécs-szakaszon már a hét minden napján közlekedett. 1889-ben fejezték be a Párizs–Isztambul-vonal építését, az első közvetlen járat júniusban indulhatott el, s egészen 1977-ig a Boszporusz-parti város maradt a járat legkele-

tibb állomása. Az Orient Expressz minden este 18 óra 25 perckor futott ki, s három éjszaka alatt (67 és fél óra) teljesítette a távot. A századforduló idején fénykorát élte a vasúti utazás. 1906-ra elkészült a világ akkori leghosszabb alagútja, a 20 kilométeres Simplon-alagút, amely még délibb útvonalat tett lehetővé, Milánón, Velencén és Trieszten keresztül. 1921-re az Orient Expressz már meghosszabbított útvonalon, Simplon-Orient Expressz néven egészen Isztambulig közlekedett.

A hivatalos névcsere még 1891-ben került sor.)

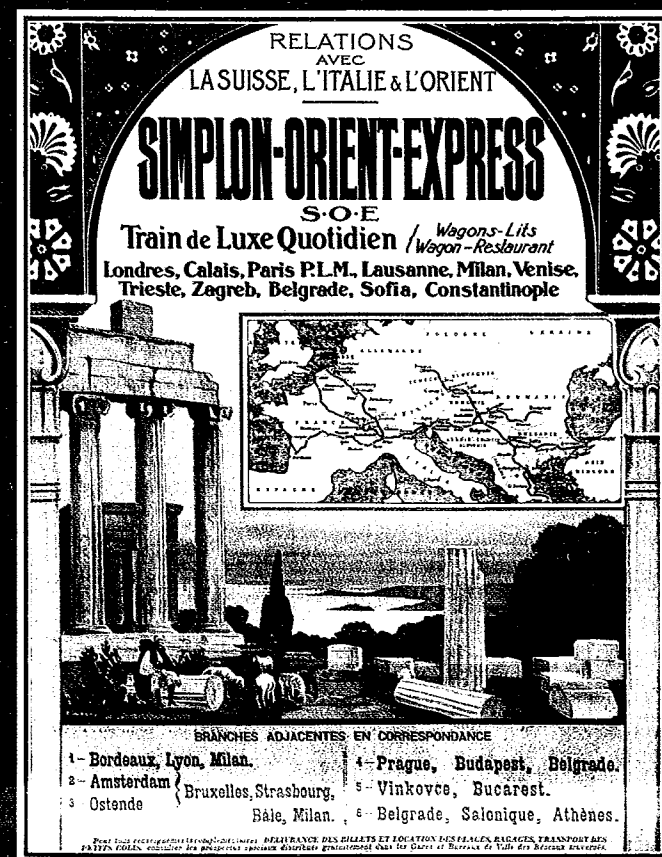
A vonat életébe kényszerű szünetet hozott az első világháború; 1914. június és 1919. február között gyakorlatilag egyáltalán nem közlekedett a luxus vasparipa. Noha a németek – hadi célokra – szerették volna felhasználni a Berlin és Isztambul közötti szakaszt, ebből nem sok minden valósult meg. Mindenesetre az Orient Expressz helyét átmenetileg katonavonatok foglalták el. Az első Balkánvonat (Balkanzug) 1916. január 25-én indult el, útvonala a törökországi Bagdadon keresztül a legyőzött Szerbián haladt át. A központi hatalmak a Nemzetközi Hálókocsi helyébe megszervezték a Közép-Európai Háló- és Étkezőkocsi Társaságot (Mitropa), a társaság kocsijait pedig rekvirálták. A németek régóta dédelgetett nagyhatalmi vágya, a Berlin–Bagdad-tengelyt jelképező Balkánvonat csupán két évet élt, 1918. október 15-én állt le a közlekedés.

Az utolsó járat

A két világháború között az Orient Expresszt politikai célokra használták, a győztes hatalmak beindították a Calais-t Párizson át Milánóval összekötő Simplon-Orient Expresszt, amely messze elkerülte a háborúból vesztesen kikerülő országokat. A háború után az Orient Expressz előbb 1920-ban, majd 1923 és 1924 között „bojkottálta” Németországot a Ruhr-vidék megszállása miatt. A luxusvonat 1919 áprilisában indult első útjára, s naponta közlekedett Friesztbe, onnan Zimony és Bukarest felé; a következő év januárjában már Belgrádig, júliustól pedig heti három alkalommal Isztambulig.

A második világháború idején valamennyi luxusvonat működtetését megszüntették, igaz, a Simplon-Orient Expresszt 1939–1940-ben – egy rövid időre – újra forgalomba helyezték. Európa politikai és gazdasági viszonyainak gyökeres megváltozásával az Orient Expressz csilága is leáldozott. Költségsökkentő intézkedéseket vezettek be, hogy a vonat állni tudja a versenyt az egyre népszerűbb légi

Wagons-Lits Company szolgáltatásaira mindenhol a nemzeti vasúttársaságok leányvállatai tették rá a kezüket. A politikai inga lendülését követték a keleti végállomások gyakori cseréi is. Az Orient Expressz minden erőfeszítés ellenére hanyatlásnak indult, mígnem 1977 májusában végleg megszüntették. Az utolsó járat május 19-én, a Paris Gare de Lyonból 23 óra 56 perckor indult el.

közlekedéssel, s az 1950-es években már másod-, illetve harmadosztályú kocsikat csatoltak a szerelvényhez. Orient-Expressz néven 1946 nyarán közlekedett egy vonat Párizs és Linz között, s bár két évvel később az isztambuli szakasz is helyreállt, az alvókocsi a görög-jugoszláv határ lezárása miatt sokáig nem tudtak eljutni Athénba. 1947-től a kommunisták hatalomra kerülésével Kelet-Európában a

A fogalommal való vonatot egy amerikai vállalkozó, James B. Sherwood mentette meg a feledéstől. 1977-ben a Sotheby's árverésén megvásárolta az Orient Expressz két hálókocsiját, és ez adta az ötletet a legenda életre keltéséhez; a Velence-Simplon-Orient Expressz 1982. május 25-én indult első útjára Londonból Velencébe. Tizenkét hálókocsijának, három étkezőkocsijának, bárkocsijának és

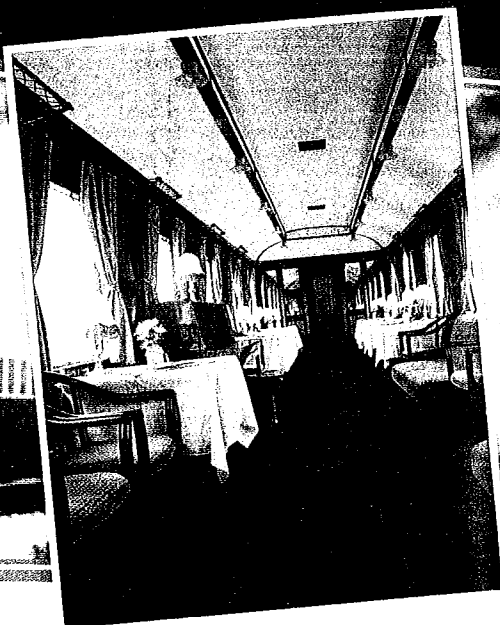
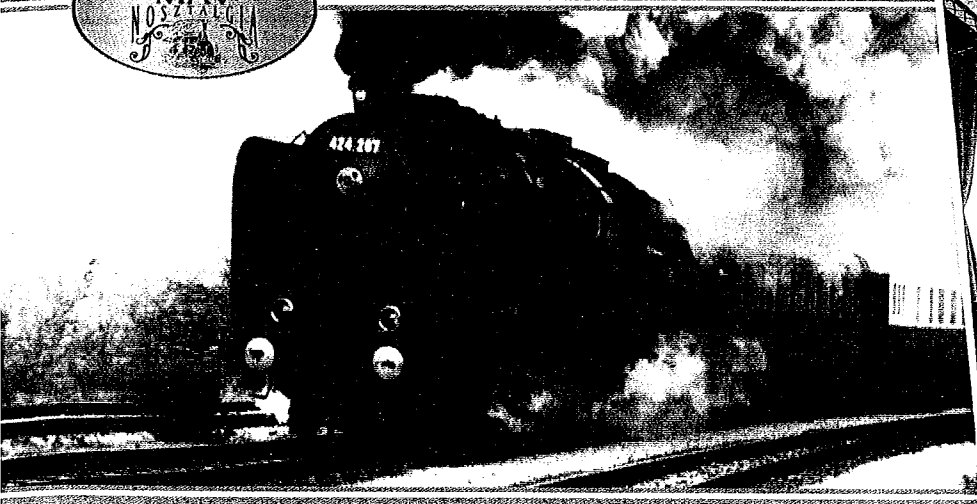
két szervíz-kocsijának felújítása 16 millió dollárba került. A mivesz faberakások és az üveg táblaképek érintetlenek maradtak, s visszakerültek eredeti helyükre. Az elektromos hálózatokat és étkezőkocsikat korszerűsítették, a vízvezetékét felújították, de meghagyták az 1930-as években használt fűtést, míg a bárkocsi zongorával, modern hifiberendezéssel szolgálta a vendégek szórakozását.

Az „eredeti” szerelvény 2009. december 12-én tette meg utolsó útját Strasbourgból Bécsbe, ezzel az Orient Expressz név 126 év után teljesen eltűnt a vasúti menetrendekből. A Velence-Simplon-Orient Expressz azonban továbbra is robog Londonból Európa különböző nagyvárosaiba, életben tartva az egykoron a luxusutazások egyeduralmának számító járat legendáját.

A Vasúttörténeti Park egyik éke az 1912-ben épült 2347-es pályaszámú faboritási vagon. Érdekessége, hogy a II. világháború előtt az Orient-expressz egyik étkezőkocsijaként közlekedett a kelet-európai vonalakon. A teakfából készült vonat étkezőterét két részre osztották: az elsőben 12, a másodikban 24 fő kapott helyett. A MÁV Nostalgia Kft. által szervezett népszerű vacsoravonatban, a Gyertyafény expresszben rendszeresen útra kel a legendás vagon.

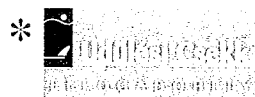
UTAZÁSOK NOSZTALGIAVONATTAL ÉS ÉLMÉNYVONATTAL | 2011

* APRILIS 8.	Gyertyafény Expressz
* APRILIS 9.	Dunakanyari kirándulás
* APRILIS 16.	Gőzmozdonnyal a Cuha-völgyi Bakonyvasúton
* APRILIS 16.	Kassai kirándulás Élményvonattal
* APRILIS 22-25.	Húsvéti kirándulás a Székelyföldön Élményvonattal
* APRILIS 25.	Kirándulás a Sissy vonaton Húsvét Hétfőn Gödöllőre
	Wolsztyn Expressz - Hálókocsis kirándulás
* MÁJUS 7.	Élményvonattal Egerbe és Szilvásváradra
* MÁJUS 15.	Kirándulás Élményvonattal Puchbergbe
* MÁJUS 21.	Gőzmozdonyos kirándulás Esztergomba
* JÚNIUS 3.	Gyertyafény Expressz
* JÚNIUS 11.	Gőzmozdonyos kirándulás a Dunakanyarba
* JÚNIUS 18.	Gőzmozdonyos kirándulás Pozsonyba
* JÚNIUS 22-29.	Danube Express utazás Isztambulba
* JÚNIUS 25.	Gőzvontatású nosztalgia emlékvonat Nagykanizsára
	- 150 éves a Déli Vasút

MÁV NOSZTALGIA JEGYIRODA:
Budapest, Nyugati pályaudvar

Tel.: (+36 1) 269-52-42
(+36 1) 238-05-58

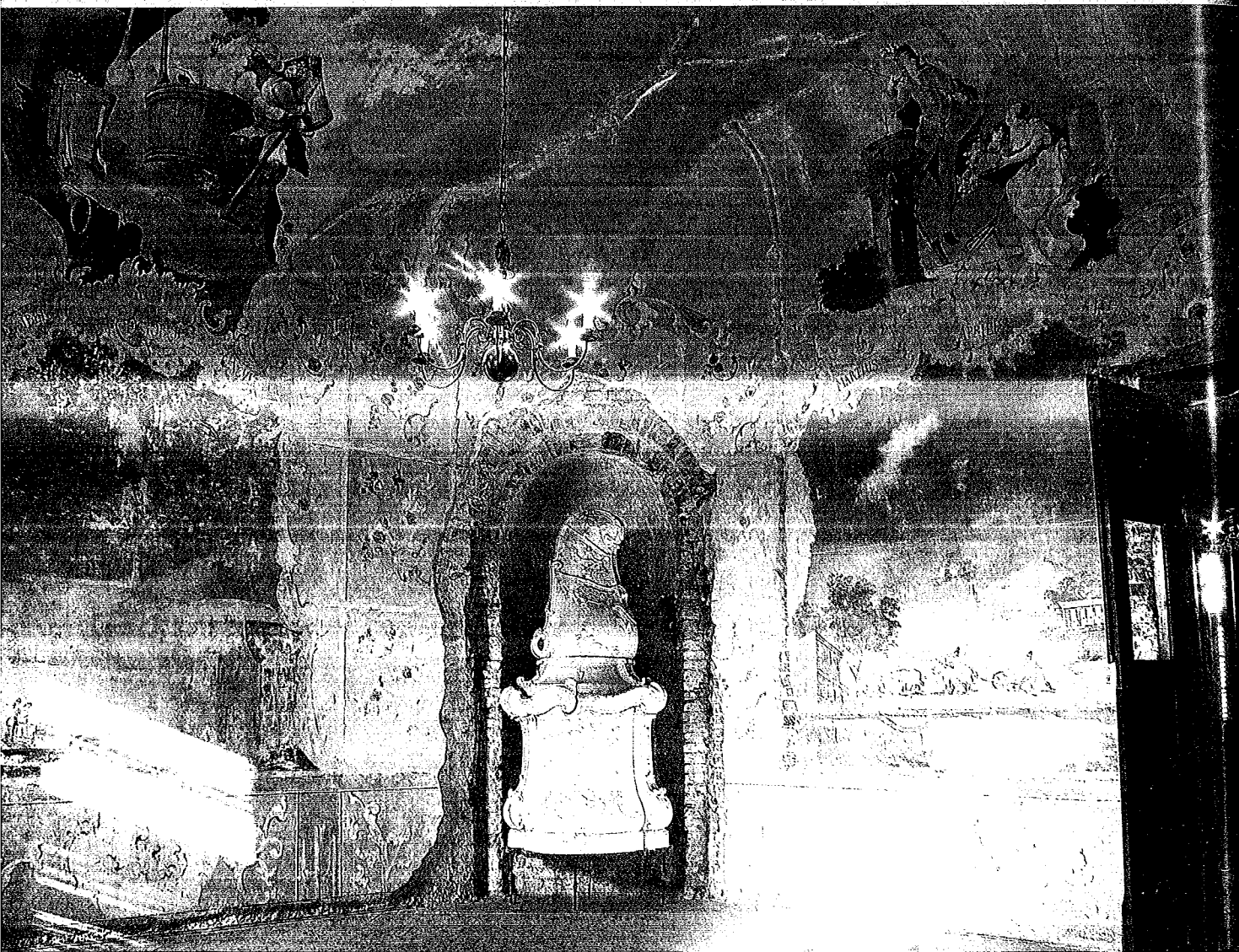
PORT.hu

mozi tv színház

Hangolj ránk!

koncert színház fesztivál
Ha programot keresel...

Miután tisztázódott a vádak alól, itáliai állomáshelyekre vezényelték. Szolgálataiért, valamint azért, mert fia elegett a törökellenes harcokban, később bárói rangot kapott III. Károly királytól (VI. Károly néven német-római császártól). Családjával 1715-ben visszatelepült Magyarországra, az országgyűlés pedig még ugyanebben az évben honfiúsította. 1727-ben örökös jogon megkapta az edelényi birtokot, amely Rákóczi száműzetésbe vonulása után a királyi kamara kezére került. L'Huilier ezekben az években Északkelet-Magyarországon szolgált, de a kastély építésekor már az egri vár kapitánya volt. Csak a birtokadományozás után látott neki a munkálatoknak, ám 1728-ban meghalt. A befejezés így feleségére, Maria Magdalena Santa Crocéra maradt. A kastély homlokzatán olvasható latin felirat szerint az épület 1730-ban készült el, de a tervező és az építőmester neve ismeretlen.

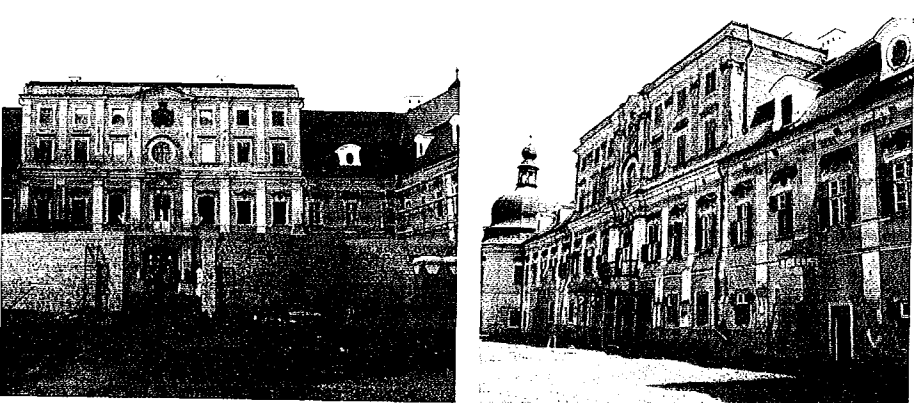
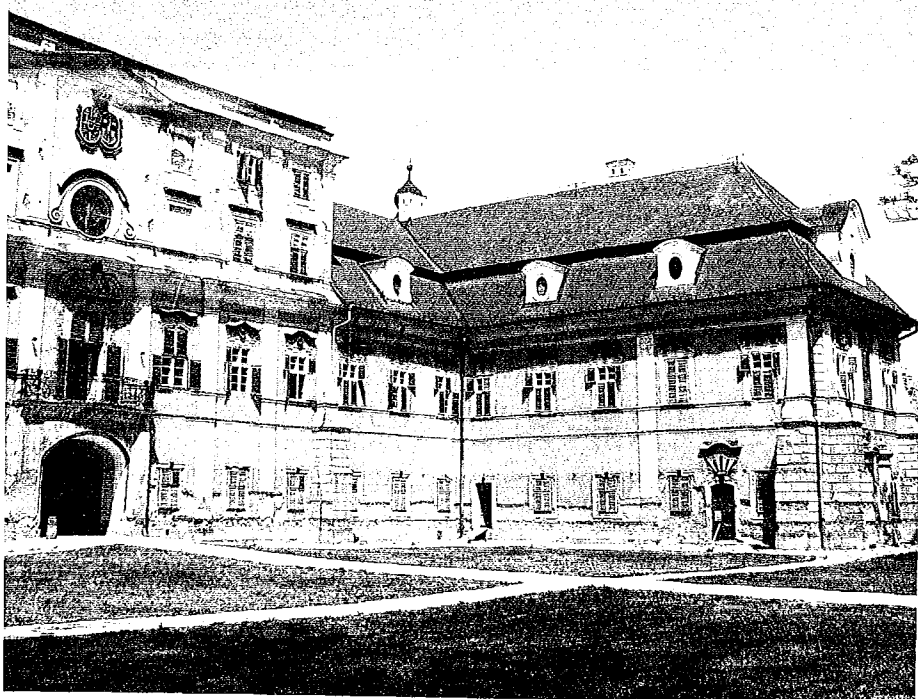
Az építetőknek egy lányuk volt, L'Huillier Mária Terézia, akit Forgách Ferenc grófhhoz, apja katonatársához adtak feleségül. A párnak csak lányai születtek, de az edelényi birtokot örökíthették, mert Mária Terézia királynő Ludmilla nevű lányukat fiúsította. Forgách Ludmillát szintén egy katonatiszthez, Dessewffy Ferenc grófhhoz adták feleségül. A fiatal férj elesett a poroszok ellen vívott háborúban, azonban a házasságból született egy fiú örökös, aki szintén a Ferenc nevet kapta. Az özvegy Ludmilla feleségül ment az Esterházy család zólyomi ágából származó Esterházy István grófhhoz. Az új férj 1763-tól kezelte a birtokot. Forgách Ludmilla 1795-ben halt meg, miután Edelény átkerült fia, Dessewffy Ferenc kezelésébe, aki 1820-ban hunyt el örökös nélkül.

A kastély legértékesebb része, az emeleten található hat, pazar rokokó falképekkel díszített szoba Esterházy István idején, 1771-ben készült el. A festő az iglói Franz Lieb volt, aki Felső-Magyar-

országban tevékenykedett. A legfontosabb alkotásainak egyike a közelben fekvő monoki Andrassy-kastély dísztermének és kápolnájának a kifestése volt. Az edelényi átalakítások áldozatául esett egy korábbi díszítés, de az a sokkal színvonalasabb mai dekorációnak adta át a helyét. A falképek a görög-római mitológia alakokat felvonultató különféle allegóriák mellett a rokokó főnemesi életet és az évszakokhoz köthető mezőgazdasági tevékenységeket mutatják be. Később, a XVIII–XIX. század fordulója körül egy jelenleg ismeretlen mester másik, különálló szobát virágmintás dekoratív festéssel díszített. Ez a helyiség a díszterem mellett található, és a már zajló helyreállítási munkálatokat követően a VIP-váró szerepét tölti majd be.

Az utolsó örökös halála után a birtok visszaszállt a királyi kamarára. Az uradalmat 1836-ban vásárolta meg a német Szász-Coburg-Gotha családból származó Ferdinánd herceg, császári királyi altábornagy, akit az építetökhöz hasonlóan 1827-ben honfiúsítottak. Ferdinánd herceg Koháry Mária Antónia Gabriella hercegnöt, a Koháry család utolsó leszármazottját vette feleségül. Miután az ő nevét is felvette, Ferdinánd ága Szász-Coburg-Gotha-Koháry néven származott tovább. A família más ágai a XIX. század folyamán Európa több trónján is ültek. A bolgár cári családot öök adták, illetve Albert herceg és Viktória angol királynő házassága révén a jelenlegi brit uralkodóház közvetlen ősei.

Az edelenyi uradalmat Ferdinánd fia, Ágost herceg kormányozta tovább. A Coburgok nem laktak Edelenyben, mivel Magyarországon a régi Koháry-birtokok központjában, hontszentantali kastélyban éltek. A birtokot csupán gazdasági megfontolásból szerezték meg, de ez a településnek fellendülést hozott: többek között 1838-ban itt alapították meg az ország egyik legnagyobb cukorgyárát, és magas színvonalú mezőgazdasági kultúrát honosítottak meg. Az uradalmat azonban már a század közepén bérbe adták, s később, 1864-ben hitbizománnyá alakították. 1861-től a kastély egyes részeit is bérbe adták járásbíróság céljára. Az épület ettől kezdve pusztulásnak indult, mivel főúri rezidencia céljaira 1820-tól nem használták. Lebontották a korábbi gazdasági épületeket, és a század első felében angolkparkká alakí-

A kastély megálmodója, Jean-François L'Huillier részt vett Buda visszavívásában és a törökellenes háborúban, a palota építéskor pedig éppen az egri vár kapitánya volt. Az elzász-lotaringiai nemes a palota átadását már nem élhette meg; a homlokzaton olvasható latin felirat szerint az épület 1730-ban készült el, a tervező és az építőmester neve ismeretlen.

Szoba külétással.

Az emeleten található hat, pazar rokokó falképekkel ékesített helyiség 1771-ben készült el; az a kastély legértékesebb része. Később egy ismeretlen mester másik, különálló szobát virágmintás dekoratív festéssel díszített: abból lesz a VIP-váró.

tott kertet sem gondozták megfelelően. 1909-re olyannyira leromlott a kastély állapota, hogy nagyszabású felújításba kellett kezdeni. A legjelentősebb átépítésre így 1910 és 1913 között került sor Ray Rezső tervei alapján: neobarokk elemekkel egészítették ki a kastélyt, a középrész felé egy új attika és magas manzárdtető került. A jelenlegi íves patkószárnyakat is ekkor emelték a korábban eltávolított gazdasági épületek alapjain. A Coburg-címerrel díszített, magas színvonalú kovácsoltvas kaput Mátrai Zoltán kovácsmester készítette el a bécsi Belvedere vaskapujának a mintájára.

Ezekben az időkben a járásbíróság mellé a Bódvavölgyi Bányatársaság is bérlőként költözhetett be. A régi kastélykápolna, amely 1787-től 1905-ig, a jelenlegi római katolikus plébániatemplom felépítéséig Edeleny plébániatemploma volt a K-i oldalszárnyban, a Bányatársaság részlegében helyezkedett el. A társaság 1922-ben ezt a kápolnát önkényesen megszüntette, földemmel osztotta ketté, és lakásokat alakított ki benne. A későbarokk berendezés és díszítés ekkor pusztult el. A kápolnán kívül a főlépcsőház is

ekkor kapta meg jelenlegi formáját.

FRESKÓK A WC-BEN

A Coburgok az 1920-as években eladták a kastélyt. Az új tulajdonos, az Igazságügyi Minisztérium újabb lakásokat és hivatali helyiségeket alakított ki az épületben, ami főleg a Ny-i oldalon vezetett nagyobb átalakításokhoz. Ezekhez a tervek 1928-ban szintén Ray Rezső készítette el.

Mivel a II. világháború után a minisztériumnak nem voltak elegendő forrásai a kastély és a park gondozására, megannyi fát kivágtak, a terület nagy részét pedig a város kapta meg. Ennek következtében a hajdani park közepére sportpályát telepítettek, amely még napjainkban is működik. A járásbíróság, a telekkönyvi hivatal és a lakások

A hajdani park közepére sportpályát telepítettek, amely ma is működik

mellett egy óvoda, egy iskolai napköziotthon és az ügyvédi munkaközösség is helyet kapott a kastélyban. A patkó-

szárnyakban időssek napköztiotthona és több raktárhelyiség került. Az is megtörtént, hogy egy freskós helyiségben WC-t alakítottak ki. 1965-ben lebontották a Ray Rezső által tervezett neobarokk attikát és manzárdtetőt, helyreállították az eredeti tetőkialakítást. Kisebb-nagyobb állagmegóvási munkákat végeztek ugyan, de a kastély feltartóztathatatlan romlásnak indult. Az 1980-as évek végére az épületben lévő hivatalokat kiköltöztették, a lakásokat megszüntették, így az üresen álló épület végleges romlásnak indult. A század folyamán már amúgy is súlyosan megrongált falképekben a gazdátlanság okozta súlyos beázások mellett a legnagyobb károkat a kastély fűtelensége tette.

Az edelenyi kastély napjainkban a Műemlékek Nemzeti Gondnokságának

kezelésében áll. A helyreállítási munkálatok a Kastélysziget Kulturális-Turisztikai Központ Edeleny EU-s projekt keretein belül 2009 őszén indultak meg. A Nemzeti Gondnokság múzeumot és rendezvényi tereket alakít ki az épületben, s a megújult barokk kastély 2012-től előreláthatóan sokrétű, izgalmas turisztikai, családi és kulturális programokkal várja majd a látogatókat.

Romek Dóra

Arccal a halhatatlanság felé

III. Pál játszámái – A Farnese család Tiziano szemével

*Velence mindig is külön volt az itáliai város-
államok között. A IX. század óta létező Velen-
cei Köztársaság legyőzte Genovát, s így
uralma alá hajtotta a Földközi-tengert,
távol maradt a Franciaországgal folytatott
háborúskodástól, függetleníteni tudta magát
a spanyol uralomtól és az onnan kiinduló
ellenreformációtól, de még a római pápával
szemben is megőrizte függetlenségét, saját
vallási hagyományait.*

A Földközi-tenger keleti partvidékével folytatott kiterjedt kereskedelme nemcsak a gazdagságot és gyarmatokat, hanem a keleti kultúra és életforma beszívargását jelentette Velencének. Nemcsak a város, hanem művészei is szembe-kerültek a Firenze és Róma által uralt reneszánsz szemléletével: Velencében a vonal helyett az elmosott kontúrok, az élénk, világos színek helyett a sötét, meleg, puha színek domináltak – a disegno helyett a coloro. A XVI. század közepén mégis egy velencei festő volt az, akit pápa és császár egyaránt saját udvarában kívánt tudni.

Amikor Alessandro Farnesét 1534-ben III. Pál néven pápává választották, a pápa sokkal inkább volt államférfi, hadvezér, a Vatikáni Állam fejeként Itália egyik „fejedelme”, mint szentatya. Mindez elsősorban a reneszánsz pápáknak köszönhető, akiknek pontifikátusa alatt a pápaság eltávolodott a középkori világképtől és magáévá tette a humanizmus egyre terjedő eszméit. Felvirágoztatták és a reneszánsz „fővárosává” tették a XVI. század elejére elnéptelenedett Rómát, de ezzel párhuzamosan az egyház sem tudta kivonni magát a polgári fejlődés alól, és megindult annak szekularizációja.

Az egyik legbefolyásosabb itáliai család tagjaként Alessandro pápasága előtt, de még bíborosi korában is kifejezetten világi életet folytatott – több ágyasa és négy elismert gyermeke volt. Kalandos fiatalsága során még az Angyalvár börtönében is ült azok után, hogy fogva tartotta saját anyját, mert az megvonta csapongó fiától annak családi apanázsát. A börtönévek után Lorenzo de' Medici híres firenzei udvarában tanult, majd 1493-ban, a „pápaság legsötétebb alakjának” nevezett VI. Sándor segítségével bíborossá választották. Barátságuk alapja egyrészt az volt, hogy a Borgia familiából származó VI. Sándor abban reménykedett: a Farnese család segítségével meg tudja állítani a francia király seregeit. Másrészt pedig az, hogy Alessandro nővére, Giulia a pápa ágyasa volt. A franciákat azonban nem sikerült feltartóztatni, elfoglalták Viterbo városát, és egy időre Alessandro és Giulia is fogságba esett.

A Medici családdal ápolt szoros kapcsolatainak köszönhetően 1513-ban Alessandro tette X. Leó (Medici) pápa fejére a tiarát, s közvetlen tanácsadójaként működött immáron püspökként. Leó alatt a Farnese család befolyása és hatalma tovább növekedett, de a Medici pápa halála (1521) után Alessandrónak mégsem sikerült rögtön pápává választatnia magát. 1534-ben azonban már nem akadt méltó ellenfele, és a konklávé rövid idő alatt döntést hozott a pápa személyéről.

III. Pál uralkodását éppúgy a nepotizmus jellemezte, mint elődeiét – szinte mindegyik pápának voltak gyermekei, az 1484-ben pápává választott III. Ince például tizenhat utódjával együtt vonult be a Vatikánba. Az első reneszánsz pápától (V. Miklós) kezdődően az egyházfők egyik legfontosabb feladatuknak tekintették, hogy saját családjuk hatalmát – a pápai bevételekre alapozva – növeljék, így Itália legbefolyásosabb „fejedelmévé” váljanak, valamint, hogy pápai dinasztiákat alapítsanak. III. Pálra elsősorban fia, Pier Luigi volt nagy hatással, aki két fiát, Alessandrót és Ranucciót még gyermekkorában, tizennégy és tizenhat évesen a bíborosi kollégiumba emelte.

A politikai babérokra törő, fegyveres rendet is fenntartó pápák mindenkori érdekeiktől függően álltak a különböző országok uralkodói mellé. Ugyanaz a pápa egyszer a franciák mellé állt a spanyolokkal szemben, néhány évvel később pedig, a francia befolyást visszaszorítandó, spanyol királyi és német-római császári segítséggel verte ki Itáliából a franciákat. III. Pál is folyamatosan lavírozott a francia és a spanyol birodalom között, de nem csupán saját hatalmi törekvései miatt: a reneszánsz pápák közül egy sem vette a bátorságot, hogy az elvilágiasodása miatt egyre többet támadott katolikus egyházat megreformálja. Még Luther 1517-ben kihirdetett 95 tétele és a reformáció elterjedése sem tudta rávenni egyikőjüket sem erre.

III. Pál azonban úgy döntött, utat enged az egyházi reformnak, és lehetővé teszi, hogy a kúriában elinduljon az elméleti-ideológiai felkészülés a reformációval szembeni harcra. A zsinat összehívása érdekében megkereste V. Károlyt, I. Ferenc francia és VIII. Henrik angol uralkodót, de az ellenreformáció kezdetét jelentő tridenti zsinatot csupán több, különböző háborúk miatt megghiúsult kísérlet után sikerült megnyitni 1545-ben.

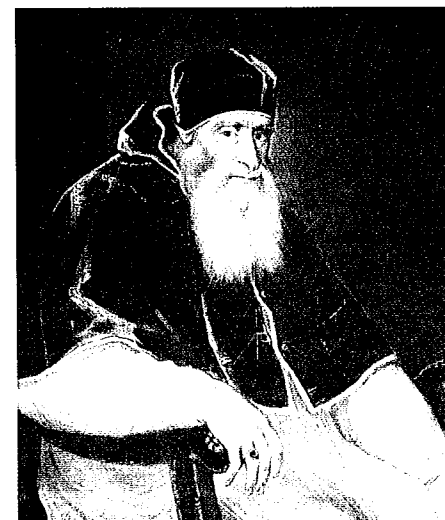
Míndeközben Velencében az előkelő Vecellio családból származó Tiziano 1516-ban a város első számú hivatalos festője lett, egyre növekvő hírnevének köszönhetően Itália legbefolyásosabb családjaival – köztük a mantovai Gonzagákkal és

a ferrarai d'Estékkal – ápolt különleges kapcsolatot. Az 1513 és 1521 között regnáló X. Leó hívta először az örök városba, de ezt Tiziano visszautasította. 1532-ben mantovai tartózkodása alatt V. Károly császár is megismerte a velencei mester alkotásait. Az uralkodóról Tiziano portrét készített, amely annyira megtetszett Károlynak, hogy egy évvel később udvari festőjének hívta, és a pfalzi gróf címével adományozta meg.

Tiziano végül 1545-ben, III. Pál meghívására jutott el Rómába. A pápa Padova mellett tanuló unokáját, Ranuccio Farnesét küldte a mesterért 1542-ben. Az itáliai reneszánsz művészek életrajzírója, Giorgio Vasari beszámol arról, hogy amikor III. Pál 1543-ban Bolognában V. Károssal találkozott, Tiziano ellátogatott az udvarba, és lefestette a pápát. A pápa másik unokája, Alessandro Farnese ekkor invitálta ismét a mestert Rómába, aki ezúttal elfogadta a meghívást. Erre feltehetően több oka is volt. Az egyik, hogy idős kora ellenére még sosem járt Rómában – Tiziano pontos születési dátuma nem ismert, a legvalószínűbb, hogy 1487 és 1490 között született, így 1543-ban már több, mint 50 éves volt. A másik, hogy idősebbik fiát, Pomponiót egyházi pályára szánta és Alessandro Farnese bíboros a támogatásáról biztosította a festőt ez ügyben.

Rómába érkezve Farnese bíboros fogadta a mestert, a Vatikánhoz közel szállásolta el és Giorgio Vasarit bízta meg azzal, hogy megmutassa neki a várost. Vasari beszámol egyrészt arról, hogy „Michelangelo és Vasari egy napon meglátogatta Tizianót a Belvederében, látták egy képét, amelyet akkor fejezett be... Miután elmentek, Tiziano munkájáról elmélkedve Buonarroti fölöttébb magasztalta, és azt mondta, nagyon tetszik neki Tiziano színezése és stílusa, de kár, hogy Velencében a kezdő festők nem tanulnak meg jól rajzolni...” Másrészt arról, hogy III. Pál Tizianót bízta meg a Belvedere néhány termének kifestésével, és a pápa, valamint két unokája közös portréjának elkészítésével – „ezeket a képeket kitűnően, az említett urak (III. Pál, Alessandro és Ottavio Farnese) nagy meglepetésére készítette el...” A valóságban azonban más történhetett, hiszen a mű befejezetlen maradt.

Az 1545-re datált festmény éppen a tridenti zsinat megnyitásának évében készült, akkor, amikor Pál már évek óta hiába próbálkozott egy egyetemes, az egyházat megreformáló zsinat összehívásával. A zsinatra V. Károly is hivatalos volt, német-római császárként azonban a protestáns német fejedelmek által létrehozott Schmalkaldeni Szövetséggel folytatott háborút, amelyben a pápa anyagiakkal és katonákkal támogatta, cserébe a császár beleegyezett abba, hogy Pál elsőszülött fia, Pier Luigi megkapja a Pápai Államból kiszakított Pármát és Piacenzát, továbbá hercegséget alapítson. Ugyanakkor Ottaviót, Pier Luigi második fiát V. Károly lányával házásították össze, még szorosabbra fonva a Farnesék és a Habsburgok közti kapcsolatokat és nemesi vért biztosítva az újonnan alapított hercegséghez: Ottavio herceg, felesége, V. Károly lánya pedig hercegnő lett volna.

Ottavio apja, Pier Luigi azonban magához kívánta ragadni a hercegi címet – Pál Ottavióval szemben is támogatta őt ebben, Károly azonban hallani sem akart erről. Így Ottavio, szembe fordulva apjával és nagyapjával, apósához fordult segítségért a hercegi címért folyó küzdelemben. A helyzetet tovább bonyolította, hogy III. Pál számára nem csupán a császárral, hanem a francia királlyal való jó kapcsolat fenntartása is fontos volt, így Pier Luigi harmadik fiát, Alessandro és Ottavio öccsét a francia uralkodó lányával kívánta összeházasítani – a frigyet pedig a Parmai-Piacenzai hercegséggel vonzóbbá tenni a franciák számára. Ottavio így szemben találta magát apjával és öccsével, akiket a háttérből, egymásról sem tudva, nagyapja mozgatott. A her-

cegi címet végül 1547-ben Ottavio kapta meg, miután V. Károly meggyilkoltatta Pier Luigit.

A festmény tehát ezekben a viharos években készült és maradt befejezetlen. Tiziano a kor kiemelkedő portréfestője volt – nem véletlenül: korábban senki sem tudta jobban összességükben megragadni a modell jellemző vonásait, legyen szó itáliai nemesről, német-római császárról vagy egyházi személyről. Egy-egy alig észrevehető gesztus, egy szempillantás vagy fejfördítés segítségével teljes képet ad portréalanyairól, a festményt szinte történelmi dokumentummá téve ezzel. A sors fintora, hogy éppen egy ilyen éles szemű, a pszichológiai jellemzésben is jártas festőnek jutott az a feladat, hogy egy egymást is kijátszó, egymás ellen harcoló család tagjainak portréját megfesse.

III. Pál pápa unokaival (unokaöccseivel), Tiziano, 1545 – nyitóképünkön.

A magyar művészettörténeti írásokban a kép III. Pál pápa unokaöccseivel címen szerepel – az eredeti címben szereplő „nepot” kifejezés jelenthet unokát és unokaöccsöt is.

A hármas portré célja, hogy az egyházi és világi hatalom erejét és fényét tükrözze. A 77 éves pápa ülő alakja a kép központi motívuma. Jobbján Alessandro Farnese, Pál elsőszülött fiának, Pier Luiginak elsőszülött gyermeke, bíborosi öltözkében, jobb kezével a pápa székére támaszkodva. Balján a másodszülött unoka, Ottavio herceg készül hajbókolni nagyapja előtt.

Az arcmásokat Tiziano kidolgozta, de a kép alsó részei befejezetlenek maradtak – hiányzik például III. Pál jobb keze, amelynek az asztalon kellene pihennie. Egyes vélemények szerint Tizianónak olyan pontosan sikerült megragadnia az egymás ellen ármánykodó család tagjait, hogy ők maguk is megijedtek a lelepleződéstől és megakadályozták a kép befejezését. Valószínűbb azonban, hogy mire a festmény elkészült volna, addigra elvesztette politikai aktualitását. Tiziano akkor

RÉSZLET: ALESSANDRO

Alessandro 14 évesen, 1534-ben lett bíboros.

A nepotizmus szellemében uralkodó pápák idején nemcsak a különböző utódok nem keltettek feltűnést a Vatikánban, hanem az sem, hogy a pápák igyekeztek azokat a bíborosi kollégiumban elhelyezni – szükségük volt ugyanis szavazataikra. Alessandro ennek megfelelően nem is érezte szükségét annak, hogy az egyház tanításainak megfelelően éljen, ezért gyakran került közel ahhoz, hogy elvegyék bíborosi rangját. III. Pál, fia és unokái közötti, a Parmai-Piacenzai területekért és hercegi címért folytatott harcban Alessandro féltékenyen nézhette, hogy elsőszülött unokaként az ő neve szóba sem került a hercegi címmel kapcsolatban.

A röntgenfelvételek azt mutatják, hogy a bíboros alakját Tiziano a kép bal szélének közelébe helyezte, feltehetőleg Alessandro saját kérésére került közelebb a pápához. A pápai trónusra tett jobb keze talán azt jelzi: a jövőben igény tartja a pápai címet. Ő az egyetlen bíboros, aki a trónra került, de nem a pápa, hanem csupán a távolba réved-e, vagy konkrétan a nézőre, esetleg a festőre tekint-e, azt nem tudjuk.

Kifejezetlen tekintetét csupán azért furcsállhatjuk talán, mert Alessandro volt az, aki a legközvetlenebb kapcsolatba került Tizianóval: ő csábította a festőt Rómába azzal, hogy fiának egyházi pályáját egyengeti. A vizsgálatok azt is kimutatták, hogy az asztalon álló homokóra helyett eredetileg egy tífuszúveg állt. A változtatás talán azzal magyarázható, hogy Tiziano a mulandóság szimbólumával kívánta érzékelteni az ármánykodó Farnese család álmának és vágyainak illékonyosságát.

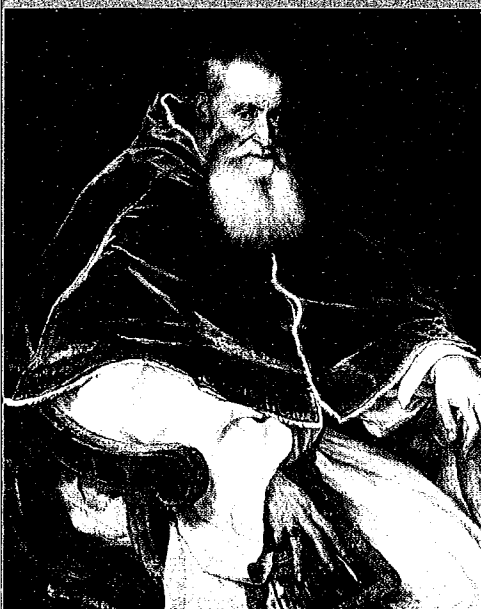
kapott megbízást a hármaskör elkészítésére, amikor III. Pál legfőbb szövetségese V. Károly volt – mire azonban fél évvel később befejezte volna, a pápa már a francia király felé hajlott. Így a mű sokáig állt bekeretezetlenül a római Palazzo Farnese pincéjében. És bár Giorgio Vasari azt írja, Tiziano úgy utazott

el Rómából, hogy „... a római urak sok mindennel megjutalmazták, kiváltképpen azzal, hogy fiának, Pomponiónak gazdag javadalmat szereztek...”, valójában a Farnesék a mestert is kijátszották: Tiziano nem kapta meg a festményért járó fizetséget, és fiát is egy kisebb egyházközségben helyezték el. 44

RÉSZLET: OTTAVIO

A pápa előtt hajbókolóknak háromszor kellett meghajolniuk, majd meg kellett csókolniuk annak lábát – Ottavio testtartása, valamint Pál előbukkanó cipője arra utal, hogy a másodszülött unokának hajbókolnia kellett nagyapja előtt. Testtartása és tekintete hízog alázatosságot és álszentséget mutat, nem véletlenül. V. Károly vejeként biztos támogatást tudhatott a háta mögött nagyapjával, apjával és öccsével szemben a hercegi címért folytatott küzdelemben, és végül győzött.

III. PÁL PÁPA PORTRÉJA, TIZIANO, 1543

Tiziano 1543-ban készítette el első festményét III. Pálról. A velencei mester, aki akkor már V. Károly portréját is megfestette, a bolognai udvarban készítette el a pápa arcképét, amelyen egy idősödő, de határozott fellépésű egyházfő néz velünk szembe.

X. LEÓ PÁPA KÉT BÍBOROSSAL, RAFFAELLO, 1518

A későbbi III. Pál az Angyalvárból szabadulva Lorenzo de' Medici (il Magnifico) firenzei udvarában a legkiválóbb reneszánsz mesterektől tanult, és szoros kapcsolatot épített ki a Medici családdal. Amikor il Magnifico negyedik gyermekét, Giovannit X. Leó néven 1513-ban pápává választották, Alessandro helyezte a fejére a pápai tiarát, Leó pedig püspökké szentelte az addig bíborosi rangban élő Alessandrót. Tizianót már X. Leó is szerette volna Rómába csábítani – sikertelenül. A róla és két bíborosáról, Giulio de' Mediciről és Luigi de' Rossiról készült hármaskör festette meg 1518-ban és minden bizonnyal hatással volt a III. Pálról és unokáiról készült képre.

RÉSZLET: III. PÁL

III. Pál két évvel korábban festett portréjához képest ezen a hármaskörben görnyedt hátú, összeroskadt öregemberként jelenik meg – tekintete azonban szellemi frissességről, dinamizmusról, ravaszságról árulkodik. A családjának tagjait marionettbábuként mozgató Pál nem is nézhetne bizalmatlanabban Ottavióra, mintha egy halvány gúnyos mosoly is átfutna az arcán. A pápa arckifejezése tökéletesen mutatja, hogy a lélekábrázolásban olyan otthonosan mozgó Tiziano a legapróbb részletekkel árulja el modelljei legjellemzőbb vonásait.

LUXUS ÉS ELEGANCIA

MAGYARORSZÁG

LEGJOBB ÉTTERME* – HOTEL – SPA

* Dining Guide Év Étterme 2010. díja, a Népszabadság TOP 50 legjobb magyar étterem 2010-es évi kiadványa, valamint a 2010. évi Alexandra Étteremkalauz értékelése alapján.

11-8681 Visz, Berencsepuszta * Telefon: +36 85/710-003 * Telefon/fax: +36 85/710-194 * E-mail: info@chateauvisz.com
www.chateauvisz.hu

Megközelíthető: M7, 135-ös kijárat, 67-es út Kaposvár irányába

Megjelenés előtt

1

ANDREW CALDWELL | Történelmi legendák utolsó vacsorája
ATHENAEUM

Andrew Caldwell mesterszakács korunk hírességkultuszát és szakács-könyvdivatját vegyítette a gasztrotörténettel: könyvéből nemcsak megtudhatjuk, milyen ételekkel csábította Marilyn Bobby Kennedyt, de újra el is készíthetjük akár Napóleon Waterloo előtti utolsó vacsoráját.

2

MINDENNAPI TÖRTÉNELEM | Magánélet Kádár János korában
CORVINA KIADÓ

A kiadó a Hétköznapi élet sorozat után új, 12 kötetes, magyar és világtörténeti periódusokat is feldolgozó, képes társadalomtörténeti sorozattal jelentkezik, melynek egyik első darabja a Magánélet Kádár János korában. A sorozat darabjai kora tavasztól kéthetente kaphatók.

3

NOVÁK CSABA ZOLTÁN | A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája, 1965–1974 | PRO-PRINT KIADÓ

A szocialista korszak kisebbségpolitikáját bemutató tanulmány indítja, és több mint száz forrásértékű levéltári dokumentum illusztrálja a hivatalos román magyarságpolitika változásait bemutató kötetet.

4

PAPP GÁBOR, SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN (SZERK.)
Mikrotörténelem másodfokon | L'HARMATTAN KIADÓ

A történetírás elméleti alapjai és módszerei iránt érdeklődőknek szóló kötet tanulmányainak nem módszere, hanem tárgya a mikrotörténet-írás: a kötet esszéi a mikrotörténelem klasszikus és hazai alkotásaira reflektálnak.

5

ILLÉSFALVI PÉTER, KOVÁCS VILMOS, MARUZZS ROLAND
„Vitézségért” | HERMANOS KIADÓ

A három szerző elkészítette tíz éve megjelent, a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érem birtokosainak életútját bemutató kötetük új kutatási eredményekkel, látványos archív fotókkal, plakátokkal és dokumentumokkal bővített, átdolgozott kiadását.

Ebben a rovatban azokat a könyveket ajánljuk évszokról évszakra, amelyek a következő három hónapban jelennek meg.

Az alábbi Alexandra-toplistában pedig mindig azok a történelmi témájú könyvek olvashatók, amelyek az eltelt negyedévben a legkelendőbbek voltak.

ALEXANDRA

Top10

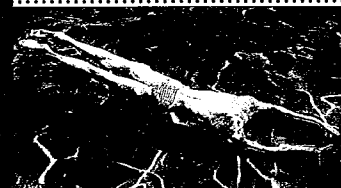
- HAHNER PÉTER
100 történelmi tévhit
- THOMAS B. ALLEN
50 szuperültes dokumentum a történelem irattárából
- NAGY GYÖRGY
Magyarország apróbetűs története
- SZUN-CE, SZEMA-FA, WUZI
A háború művészete – A hadviselés szabályai – A táboranyaggyűjtés
- SIMON SEBAG MONTEFIORE
Sztálin – A Vörös Cár udvara
- HELMUT SCHMIDT
Nyugállományban – Számvetés
- GUIDO KNOPP
A Wehrmacht – A Harmadik Birodalom fegyveres ereje
- WOLFGANG FLEISCHER
1000 katonai jármű
- CSORBA LÁSZLÓ
Széchenyi István
- MICHAEL BROOKS
13 rejtély, ami válaszra vár

Bónuszok – KETTEN 1 JEGY ÁRÁÉRT

NEMZETI MÚZEUM,
BUDAPEST

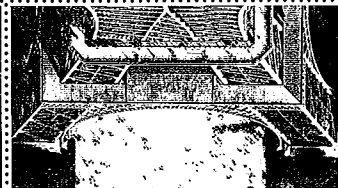
Magyar Nemzeti Múzeum

SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM¹,
BUDAPEST

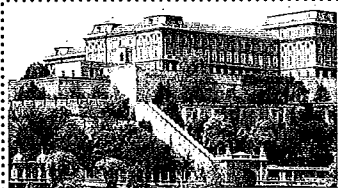
SZÉPMŰVÉSZETI
MÚZEUM
BUDAPEST

BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM²,
BUDAPEST

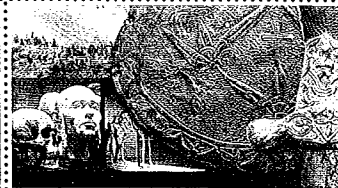
BUDAPESTI
TÖRTÉNETI
MÚZEUM

NEMZETI TÖRTÉNETI EMLÉKPARK,
ÓPUSZTASZER

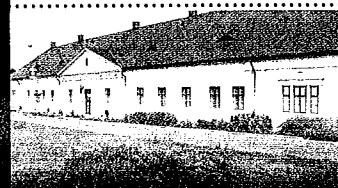
ÓPUSZTASZER
NEMZETI TÖRTÉNETI EMLÉKPARK

MAGYAR FÖLDRAJZI MÚZEUM,
ÉRD

MAGYAR
FÖLDRAJZI
MÚZEUM

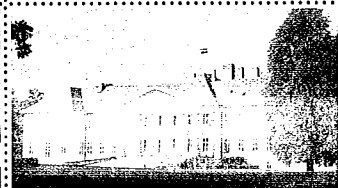

EMLÉKPONT MÚZEUM,
HÓDMEZŐVÁSÁRHELY

EMLÉKPONT
FEL ÉVSTÁZAD VÁSÁRHELYÉN

FESTETICS-KASTÉLY, DÉG

MÚZEUM GALÉRIA³, PÉCS

Kedves Olvasónk! A fentebb látható kuponokat egyszeri alkalommal érvényesíthetik a következő módon: az általunk kínált nyolc múzeumba két fő 1 jegy árért úgy nyer bebecsátást, ha a jegy megvásárlásakor magával viszi a Múlt-kor történelmi magazint. **A kedvezményes múzeumi belépők csak a magazinnal együtt érvényesek**, abból kitépve, sokszorosítva nem használhatók. Kérjük, a jegy vásárlása előtt jelezzék a pénztárnál, hogy jogosultak a kedvezményre, amit a pénztárnál pecsétrel érvényesítenek.

¹ Időszaki kiállításból 10% kedvezmény, állandó kiállításból 50% kedvezmény.

² A kupon a BTM intézményei közül egyben, egyszeri alkalommal érvényes. A BTM intézményei: Aquincumi Múzeum, Vármúzeum, Kiscelli Múzeum – Fővárosi Képtár.

³ A kupon Frank Gauditz Casa Mare című fotókiállítására érvényes. A kiállítás 2011. március 26-ig látogatható.

az én hősöm | A PÖLTL CSALÁD

A FERTŐ-PARTI BALF KÖZSÉGBE 1944 NOVEMBERÉBEN KÉNYSZERMUNKÁRA ÉRKEZTEK A ZSIDÓ DEPORTÁLTAK ELSŐ CSOPORTJAI. A HELYI LAKOSSÁGGAL KAPCSOLATBA LÉPNI, MÉG SZÓT VÁLTANI IS SZIGORÚAN TILOS VOLT. MÉGIS, A KÉNYSZERMUNKÁSOK GYÖTRÉSE, SZENVEDÉSE, A GYAKORI KIVÉGZÉSEK A BALFI LAKOSOK EGY RÉSZÉNEK EGYÜTTÉRZÉSÉT, AKTÍV TÁMOGATÁSÁT VÁLTOTTÁK KI.

ses tífuszba esésekor titokban élelmiszert és ápolást kapott. A halál torkából menekült meg.

Weisz Frigyes 1946. március 25-i levelében Pörtlékre „a legnagyobb hála, szeretet és tisztelet mellett” gondolt, „mert amit velem és a többiekkel tettem, örök hálára kötelez”. „Nagyon sokkal tartozom” – írta. Családtagjai is csatlakoztak. „Köszönjük mindazt a sok jót, amit férjemmel, illetve apámmal tettem. Weisz Frigyesné és Éva”. Rajnainé meghatódva írta, hogy férjét és „többi társát” segítették, „akiknek a hálaimája kell, hogy az égbe kerüljön”.

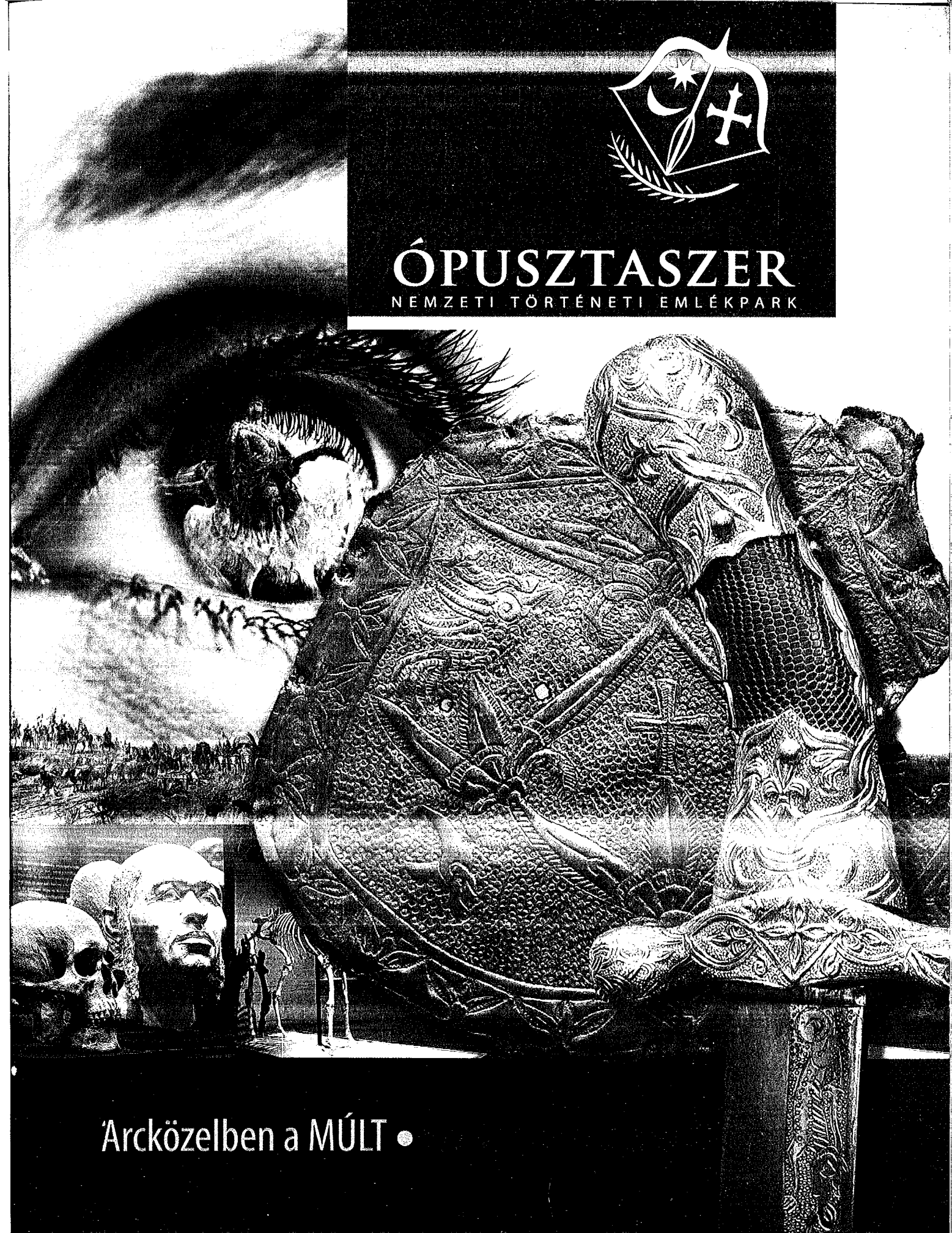
Az emberséget tanúsító levelek a Sopron Városi Levéltárban találhatók. Balfon és környékén a németek és nyilas kiszolgálóik – négy hónap alatt – 8000 kényszermunkás halálát okozták.

1945. március végén, kiűritéskor készülhetett a hálalevél Mozer Antalnénak. Négy deportált budapesti férfi ceruzával írta: „Kérjük a jó Istent, adja vissza ezt a jóságot Önnek, mint családjának sokszorosan. Reméljük, hogy ez a kérésünk úgy az Isten, mint az emberek részéről meghallgatásra kerül.” 44

Több gazda és családja segített titokban juttatott ennivalóval, kitérőre buzdítással, szökés, elrejtőzés ügyében. Volt, aki nyitva hagyta éjszakára a meleg műhely ajtaját, nem reteszelte be az istállóajtót. Akadt üzenetközvetítő, apróbb-nagyobb tettet válláló lakos. akinek gesztusa a túlélés lehetőségét villantotta fel. Önzetlenül támogatta a sáncmunkásokat Fleck János és felesége, Jäger Keresztélyné, Jäger Margit, Lagler Pál pék és házanépe, valamint Pörtl János családja, Pörtl Márton lakatos és Szabó Istvánné.

Pörtl János és családja helytállását több levél őrzi. Ezekben helyet kapott a Lagler család emberségének emléke is. Pörtlé 1946. április 29-én írta, hogy „Lányom életét tette kockára, mikor több esetben, húsz munkaszolgálatost szöktetett meg Balról, ezzel életüket mentette meg. Kettőt a legveszedelmesebb időben három napig házukban rejtegettünk.”

Révész Kurt édesapjával végzett kényszermunkát. 1946. február 13-án részletesen sorolta a Pörtl és Lagler családok „minden emberileg lehetséges” tettét a közel száz, a pajtákban nyomorgó zsidó érdekében. Említette a sikeres szökéseket, s hogy a kiűté-

ÓPUSZTASZER
NEMZETI TÖRTÉNETI EMLÉKPARK

Arcközelben a MÚLT •